

Η ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου σε παραδοσιακά ιστορικά σύνολα

η διεθνής εμπειρία και η ελληνική προοπτική

Πολυτεχνείο Κρήτης
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

ερευνητική εργασία

Η ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου σε παραδοσιακά ιστορικά σύνολα

Η διεθνής εμπειρία και η ελληνική προοπτική

επιμέλεια
Αικατερίνη Περαιωράκη

υπεύθυνη καθηγήτρια
Δέσποινα Διμέλλη

Χανιά | Μάιος 2017

Ευχαριστώ
την καθηγήτρια μου Δ. Διμέλλη για την πολύτιμη βοήθεια της,
όπως και τους φίλους και την οικογενεια μου για την υποστηριξη τους.

Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας αποτελούν βασικό στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς και της αρχιτεκτονικής. Η αλλοίωση των χαρακτηριστικών τους, κατά την πάροδο του χρόνου και των σύγχρονων συνθηκών, οδήγησε στην επιτακτική ανάγκη για την προστασία τους, με συγκεκριμένα θεσμικά πλαίσια.

Σύγχρονος παράγοντας της αλλοίωσης του παραδοσιακού χαρακτήρα των οικισμών, αποτελεί ο τουρισμός, αφού η ταυτότητα των παραδοσιακών οικισμών αποτελεί στοιχείο τουριστικής εκμετάλλευσης.

Βασικό θέμα διερεύνησης της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η μελέτη της επίδρασης του τουρισμού, ο οποίος μπορεί να αναδείξει τους παραδοσιακούς οικισμούς ή να αλλοιώσει την ταυτότητά τους. Επίσης, διερευνάται πώς η ήπια τουριστική ανάπτυξη, οι εναλλακτικές δηλαδή μορφές τουρισμού, συμβάλλουν στην ανάδειξη του παραδοσιακού χαρακτήρα του τόπου και με ποιες συνθήκες αυτές δύνανται να εφαρμοστούν.

Για την εξέταση των φαινομένων μελετώνται χαρακτηριστικά παραδείγματα παραδοσιακών συνόλων και πρακτικές διατήρησης και αναβίωσης τους μέσα από τη διεθνή εμπειρία. Επιλέγονται περιπτώσεις στις οποίες ο σωστός σχεδιασμός οδήγησε στην βέλτιστη ανάδειξη τους, όπως και περιπτώσεις στις οποίες ο σχεδιασμός οδήγησε στην περαιτέρω υποβάθμιση τους.

Στο πλαίσιο της αξιολόγησης των καλών πρακτικών, επιλέγονται προς διερεύνηση δύο παραδοσιακοί οικισμοί της Κρήτης και διερευνώνται οι προοπτικές για την εφαρμογή πρακτικών που μπορούν να συμβάλλουν στη βιώσιμη ανάπτυξη τους ταυτόχρονα με τη διατήρηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους.

Αντικείμενο της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας αποτελούν οι παραδοσιακοί οικισμοί που αξιοποιούνται τουριστικά και η επίδραση του τουριστικού φαινομένου στην ταυτότητά τους.

Η Ελλάδα, μια χώρα με έντονο ιστορικό παρελθόν, παρουσιάζει πλούσια πολιτιστική κληρονομιά. Έχει ιδιαίτερη μορφολογία και ξεχωριστή αρχιτεκτονική κατά τόπους, ενώ ξεχωριστό στοιχείο της αποτελούν οι παραδοσιακοί οικισμοί. Η αναγνώριση της δυναμικής τους οδήγησε στην στοχευμένη προστασία τους αλλά και στην ένταξη τους στη σύγχρονη πραγματικότητα και στο σύγχρονο εξελισσόμενο περιβάλλον. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την ανάδειξη και την αξιοποίηση τους, που παράλληλα επιτυγχάνει την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία τους.

Βασικό στοιχείο της οικονομικής ανάπτυξης αποτελεί ο τουρισμός, ο οποίος άλλωστε είναι κύριος παράγοντας του οικονομικού δυναμικού της Ελλάδας.

Ο τουρισμός σαν παραγωγική δραστηριότητα εκμεταλλεύεται τους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους μιας περιοχής. Επομένως, η ταυτότητα των παραδοσιακών οικισμών αποτελεί στοιχείο τουριστικής εκμετάλλευσης. Όμως οι κίνδυνοι της επίδρασης του τουριστικού φαινομένου στη φύση των παραδοσιακών οικισμών είναι έκδηλοι. Προκύπτει έτσι ένα φλέγον ζήτημα, το οποίο άλλωστε είναι ο σκοπός του «βιώσιμου τουρισμού» ,και συγκεκριμένα η αντιμετώπιση των σοβαρών επιπτώσεων στο περιβάλλον, φυσικό και πολιτιστικό. Επίσης, σκοπός του «αειφόρου τουρισμού» , πέραν από την προστασία των πόρων είναι και η ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας των τόπων προορισμού.

Στη συγκεκριμένη εργασία γίνεται αναφορά στα χαρακτηριστικά των ιστορικών οικισμών Colletta di Castelbianco (Ιταλία), Sassi di Matera (Ιταλία), Guadix (Ισπανία) και Οία (Ελλάδα), αλλά και στην αξιολόγηση των διαδικασιών ανάδειξης και ανάπτυξης τους, στην αποτελεσματικότητα της εφαρμογής τους και της επίδρασης του σύγχρονου τουριστικού φαινομένου στη νέα μορφή τους.

Στη συνέχεια ακολουθεί η μελέτη για τους παραδοσιακούς οικισμούς της Κρήτης, Λουτρό Ν. Χανίων και Μάταλα Ν. Ηρακλείου Κρήτης. Βασικός άξονας οικονομίας του νησιού είναι ο τουρισμός, αφού προσφέρει ελκυστικές προτάσεις για θεματικό τουρισμό όλο τον χρόνο. Οι παραπάνω οικισμοί είναι αντιπροσωπευτικοί της Κρήτης, νησί στο οποίο το τουριστικό φαινόμενο παρουσιάζει συνεχώς ανοδικές τάσεις ,ενώ οι συγκεκριμένοι είναι ιδιαίτερα φημισμένοι λόγω της τουριστικής δραστηριότητας που τους διακρίνει. Ταυτόχρονα, είναι παραθαλάσσιοι, έχοντας ξεχωριστή μορφολογική φυσιογνωμία με γεωγραφική ποικιλομορφία.

Αφού μελετηθεί η μορφή κάθε ιστορικού οικισμού από τους προαναφερθέντες αλλά και το αποτέλεσμα του τουριστικού φαινομένου, θα επιχειρηθεί μια συγκριτική ανάλυση των πρακτικών που ακολουθήθηκαν στα παραδειγμάτα οικισμών της Μεσογείου που μελετηθηκαν, με τις περιπτώσεις της Κρήτης, Λουτρό και Μάταλα, με στόχο την υιοθέτηση καποιων μέτρων που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη τους.

εισαγωγή	α		
	1	τουρισμός	
		i ορισμός	10
		ii ιστορική εξέλιξη του τουρισμού	11
		iii ο τουρισμός στην Ελλάδα	12
		iv εναλλακτικός τουρισμός	16
	2	παραδοσιακοί οικισμοί	
		i ορισμός	22
		ii ιδιαίτερα χαρακτηριστικά παραδοσιακών οικισμών και παράγοντες διαμόρφωσης	23
		iii προστασία και μέριμνα για τους παραδοσιακούς οικισμούς-ιστορική αναδρομή	24
		iv θεσμικό πλαίσιο προστασίας παραδοσιακών οικισμών στην Ελλάδα	26
παραδείγματα ιστορικών οικισμών	β		
	1	Colletta di Castelbianco Ιταλία	32
	2	Sassi di Matera Ιταλία	42
	3	Guadix Ισπανία	52
	4	Οία Ελλάδα	60
μελέτες περίπτωσης	γ		
	1	Λουτρό Χανιά	70
	2	Μάταλα Ηράκλειο	80
συμπεράσματα	δ		90
βιβλιογραφία	ε		98

α

εισαγωγικά

1

τουρισμός

α.1 ι_ορισμός

Ο τουρισμός αποτελεί μια έννοια που περιλαμβάνει πολλές διαστάσεις για αυτό και είναι δύσκολο να οριστεί. Ο πρώτος ορισμός που προσδιόρισε την έννοια του, δόθηκε από τους Hunziger και Krapf το 1942, οι οποίοι ορίζουν ως τουρισμό: «*το σύνολο των σχέσεων και φαινομένων που προκύπτουν από το ταξίδι προς έναν τόπο και την παραμονή ξένων στον τόπο αυτό, εφόσον η παραμονή δεν έχει τον χαρακτήρα της μόνιμης εγκατάστασης και συνεπώς δεν ασκείται κάποια δραστηριότητα για την εξασφάλιση εισοδήματος*».¹

Το 1971, ο Kaspar ορίζει τον τουρισμό ως «*το σύνολο των σχέσεων και φαινομένων που προκύπτουν από το ταξίδι και την παραμονή ατόμων σε ένα τόπο, ο οποίος δεν αποτελεί για τα εν λόγω άτομα ούτε τον κύριο και μόνιμο τόπο διαμονής, ούτε τον κύριο και μόνιμο τόπο εργασίας*». Το 1991, στο διεθνές συνέδριο στατιστικής στην Οτάβα του Καναδά, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (Π.Ο.Τ.) ενέκρινε τον ακόλουθο ορισμό : «*Ο τουρισμός περιλαμβάνει τις δραστηριότητες των ανθρώπων που ταξιδεύουν και διαμένουν σε μέρη έξω από το συνηθισμένο τους περιβάλλον για όχι παραπάνω από ένα συνεχόμενο χρόνο για λόγους αναψυχής, επαγγελματικών και άλλους*» . Ο ορισμός αυτός, σύμφωνα με τους Middleton και Clarke (2001), συμπεριλαμβάνει τα τρία βασικά στοιχεία του ταξιδιού και του τουρισμού :

1. Η δραστηριότητα του επισκέπτη αφορά μόνο τις πλευρές της ζωής έξω από την συνηθισμένη ρουτίνα
2. Η δραστηριότητα απαιτεί ταξίδι

3. Συγκεκριμένοι προορισμοί εστιάζουν μια ποικιλία εγκαταστάσεων που απαιτούνται για την υποστήριξη αυτών των δραστηριοτήτων και οι εγκαταστάσεις διαθέτουν έναν συνδυασμό πολιτιστικών, οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντολογικών επιδράσεων που αποτελούν την βάση για την πολιτική του τουρισμού και τα προγράμματα χειρισμού των επισκεπτών .

Σύμφωνα με τις παραπάνω ερμηνείες για τον τουρισμό συμπεραίνουμε ότι η πολυδιάστατη έννοια του τουρισμού συνοψίζεται ως ένα σύμπλεγμα φαινομένων και σχέσεων, που σχετίζονται με την επίσκεψη και διαμονή σε πλήθος προορισμών. Περιλαμβάνει κάθε δραστηριότητα που σχετίζεται με την προσωρινή –συχνά μικρής διάρκειας- μετακίνηση ανθρώπων σε προορισμούς, εκτός της μόνιμης κατοικίας ή εργασίας τους, και όλες τις δράσεις κατά την διαμονή τους στον εκάστοτε προορισμό. Τα άτομα ταξιδεύουν και μένουν σε μέρη εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντος (τόπου διαμονής) τους, όχι για περισσότερο από ένα συγκεκριμένο και συνεχόμενο διάστημα, για αναψυχή ή άλλους σκοπούς που δεν σχετίζονται με αμειβόμενες δραστηριότητες.

Ο τουρισμός διακρίνεται σε μαζικό και εναλλακτικό σύμφωνα με το *Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό και της στρατηγικής μελέτης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων αυτού*ⁱⁱ. Ως μαζικός τουρισμός ορίζεται ο τουρισμός που απευθύνεται στο ευρύ τουριστικό κοινό, διαμορφώνεται και διεκπεραιώνεται με οργανωμένο τρόπο από τουριστικούς φορείς και επιχειρήσεις και συνδέεται με τις εκάστοτε κυρίαρχες μορφές τους. Επιπρόσθετα, ως εναλλακτικός ορίζεται ο τουρισμός που διαφέρει κατά περίπτωση από το κυρίαρχο μοντέλο μαζικού τουρισμού ως προς τους πόρους που αξιοποιεί, τον βαθμό χωρικής συγκέντρωσης, τον τρόπο και το χώρο διάθεσης του καθώς και την χρονική περίοδο ανάπτυξής του.

ⁱμε περισσότερους από 250 συμμετέχοντες από 90 χώρες
ⁱⁱ KYA1138/B/2009 (άρθρο 2)

¹ Κούτουλας, Δημήτρης, *Ο θεωρητικός προσδιορισμός του τουριστικού προϊόντος ως βασική προϋπόθεση του τουριστικού μάρκετινγκ*, Αθήνα, 2001 (διδακτορική διατριβή)

α.1 ii _ιστορική εξέλιξη του τουρισμού

Μορφές τουριστικής δραστηριότητας διακρίνονται από την αρχαιότητα. Στην αρχαία Ελλάδα, η φιλοξενία ήταν μια από τις βασικές αρετές των αρχαίων Ελλήνων και ο ξένιος Δίας, που αποτελούσε τον βασικό Θεό λατρείας ήταν αφορμή για πλήθος πολιτιστικών εκδηλώσεων για την δόξα αυτού και των λοιπών Θεών του Ολύμπου. Ακόμα, οι Ολυμπιακοί Αγώνες αποτελούσαν επίσης ένα πολιτιστικό γεγονός, και σημείο προσέλκυσης τουριστών.

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι περισσότερες μετακινήσεις πραγματοποιούνταν για θρησκευτικές εκδηλώσεις, γιορτές και ιαματικές θεραπείες. Παράλληλα, εκτός από πλήθος θρησκευτικών λόγων, διαδραματίζονται μια σειρά γεγονότων που οδηγούν στην επαφή της Ευρώπης με νέες ηπείρους ενώ ταυτόχρονα στην Μεσόγειο και την Βαλτική οι έμποροι ταξιδεύουν με στόχο πέραν από την επαγγελματική τους δραστηριότητα, την πνευματική τους καλλιέργεια αλλά και την παρακολούθηση πολιτιστικών δρώμενων. Ωστόσο, το τουριστικό γίνεσθαι αποκτά ένα νέο πνεύμα κατά το τέλος του Μεσαίωνα, αφού αναθεωρείται η τουριστική μετακίνηση όσο και η διαμονή, ενώ διαμορφώνεται ακόμα περισσότερο κατά τη διάρκεια της περιόδου της Αναγέννησης.

Το 1800, η αναψυχή αποτελεί το βασικό ταξιδιωτικό κίνητρο. Έτσι στην Αγγλία ορίζεται πρώτη φορά η έννοια *tourism* η οποία σήμαινε την θεωρητική σύλληψη, την υπόσταση και την πραγματοποίηση του ταξιδιού για λόγους αναψυχής². Έπειτα, στην Ευρώπη, μετά από την ανάπτυξη των ακτοπλοϊκών συνδέσεων, οι προορισμοί της Άπω Ανατολής και της Αμερικής, μεταβάλλουν τον αποκλειστικά μέχρι τότε εμπορικό και μεταναστευτικό χαρακτήρα τους, σε τουριστικό. Ο 19ος αιώνας είναι ο αιώνας όπου υπήρξε μια τεράστια ανάπτυξη του τουρισμού που οδήγησε στην μελλοντική μαζικοποίησή του. Δύο τεχνολογικές αλλαγές στις αρχές του 19ου αιώνα διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του ταξιδιού και ήταν η εμφάνιση του σιδηρόδρομου και η ναυπήγηση του ατμόπλοιου, εξαιτίας των οποίων μειώνεται αισθητά το κόστος μεταφοράς και η μετακίνηση έγινε πιο γρήγορη και ασφαλής. Επίσης, διευρύνονται οι τουριστικές υποδομές, αφού τα τουριστικά καταλύματα απευθυνόμενα στην υψηλή τάξη, αποτελούν πολυτελείς κατασκευές. Επομένως κατά την δεκαετία του 1930, η Ευρώπη γίνεται πυρήνας μαζικού τουρισμού.

Η σύγχρονη μορφή του τουρισμού, διαμορφώνεται μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, σύμφωνα με τα σύγχρονα τεχνολογικά και συγκοινωνιακά δεδομένα και το νέο βιοτικό επίπεδο. Μέχρι το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου, ο 20^{ος} αιώνας ακολουθεί τουριστικά τις πρακτικές του προηγούμενου. Μετέπειτα ακολουθεί μια σειρά αλλαγών, όπως η δημιουργία οδικών ασφαλών δικτύων και ανάπτυξης του εσωτερικού τουρισμού. Η σιδηροδρομική και ατμοπλοϊκή μετακίνηση φθίνει λόγω της εισόδου του αυτοκινήτου και του αεροπλάνου.

Ο τουρισμός, αρχίζει να αποτελεί μια οργανωμένη οικονομική αγορά παγκοσμίως. Τα αναπτυγμένα κράτη προωθούν τον τουρισμό ως οικονομική δραστηριότητα με θετικά αποτελέσματα για τις οικονομίες τους και διαμορφώνουν το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο που θα ενισχύσει, οργανώσει και θα ελέγξει αυτή την ταχύτατα αναπτυσσόμενη «βιομηχανία».

² Μιχαλόπουλος, Δημήτρης, *Yachting και τουρισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, 2012 (διπλωματική εργασία)

α.1 **iii_O τουρισμός στην Ελλάδα**

το τουριστικό φαινόμενο στην ελληνική πραγματικότητα

Ο τουρισμός είναι απόλυτα συνυφασμένος με την Ελλάδα, καθώς αποτελεί πόλο έλξης επισκεπτών διεθνώς, αλλά ιδιαιτέρως για τις αγορές της δυτικής Ευρώπης. Από την δεκαετία του 1970 και έπειτα, εγκαθιδρύεται στον χώρο του διεθνούς τουρισμού, λόγω του πλούτου της τόσο πολιτιστικά και ιστορικά, αλλά δη περισσότερο για τα πλούσια φυσικά χαρακτηριστικά τηςⁱⁱⁱ και τα ιδανικά τοπία της.

Ωστόσο, στην χώρα επικρατεί ο μαζικός τουρισμός, που συνάδει με το αρνητικό φαινόμενο της εποχικότητας. (εικόνα 1) Συνέπεια των παραπάνω αποτελεί η περιβαλλοντική υποβάθμιση κάποιων προορισμών. Παράλληλα, ενώ ο τουρισμός αποτελεί σημαντικό μέρος της ελληνικής οικονομίας και αν και τα τελευταία χρόνια υφίσταται μια επιχειρούμενη ποιοτική αναβάθμιση ευρύτερα, οι υποδομές δεν είναι ικανοποιητικές, τόσο για τους επιχειρηματίες του τουρισμού αλλά και για τους ίδιους τους τουρίστες. Είναι γεγονός ότι κάποιοι προορισμοί δεν είναι εύκολα προσβάσιμοι και το βασικό μέσο προσέγγισης της χώρας είναι οι αερομεταφορές.

Η σύγχρονη, επομένως, πολιτική ως προς τον τουρισμό, συστήνει την ριζική ανασυγκρότηση της προβολής της χώρας προς τις διεθνείς αγορές, την αποφυγή του μαζικού τουρισμού και της εποχικότητας, και την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Η δυναμική του ελληνικού τουρισμού μελετάται άλλωστε διεθνώς. Σύμφωνα με την ανάλυση S.W.O.T^{iv}, που δημοσιεύθηκε από την διεθνή οικονομική κοινότητα, WEF, το 2013³, συμπεραίνεται ότι, ο ελληνικός τουρισμός παρέχει πλήθος δυνατοτήτων λόγω του πλήθους επιλογών που προσφέρει τόσο σε επίπεδο περιβαλλοντικό – φυσικές πηγές, όσο και σε πολιτιστικό. Η επιχειρηματική δραστηριότητα είναι φανερά τονωμένη, ενώ θετικά αναγνωρίζεται και η εμπλοκή των μελών στις οικογενειακές τουριστικές μονάδες. Παράλληλα υπάρχουν παροχές υποδομών τόσο για τις αερομεταφορές όσο και αυτές μέσω θαλάσσης, αλλά και παροχές υγείας όπως και υγιεινής. Παρέχονται ευκαιρίες για την πληροφόρηση και την ευρύτερη ηλεκτρονική ανάπτυξη της προώθησης του τουρισμού όπως και για την αύξηση της τουριστικής ζήτησης σε νέες διεθνείς αγορές (όπως της Κίνας και της Ρωσίας). Παραχωρούνται επίσης καινοτόμες τουριστικές προτάσεις στους επισκέπτες και στους περιηγητές. Ταυτόχρονα, υπάρχει έδαφος για την ανάπτυξη έργων υποδομής, και ειδικά στο πεδίο των μεταφορών με χαμηλό κόστος.

Ωστόσο, αδυναμίες παρατηρούνται τόσο στην προώθηση όσο και στην οργάνωση των τουριστικών επιχειρήσεων –ιδίαιτερα λόγω της εμπλοκής παραγόντων, όπως τα τουριστικά πρακτορεία- αλλά και των εργαζομένων σε αυτές.

Περαιτέρω, η οικονομική κρίση και πολιτική εμπλοκή, μέσω νομοθεσίας, θέτουν οικονομικούς περιορισμούς στην ανάπτυξη μερών του τουρισμού, ενώ η έλλειψη πόρων προκαλεί αδυναμία συντήρησης των επίγειων υποδομών μεταφοράς. Παρατηρείται ακόμα η έλλειψη ποιότητας στις τουριστικές υποδομές, σε πλήρη αντίθεση με το υψηλό κόστος ζωής γενικότερα. Η εποχικότητα του τουρισμού, είναι, ένα ακόμα μελανό σημείο, που αντιμετωπίζουν όλοι οι τουριστικοί παράγοντες. Οι σύγχρονες απειλές λοιπόν που έχει να αντιμετωπίσει σήμερα ο ελληνικός τουρισμός είναι η υπερπροσφορά, που αντιφάσκει της κρίσης στις γενικότερες υποδομές που βοηθούν το πεδίο του τουρισμού και η έλλειψη συντήρησης τους, που οφείλεται στην οικονομική και ευρύτερα πολιτική κρίση. Κίνδυνος επίσης παρουσιάζεται λόγω της περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

ⁱⁱⁱ Φυσικοί πόλοι έλξης της Ελλάδας: 24000 χλμ. ακτογραμμή, 2500 νησιά, μ.ο. 300 ηλιόλουστων ημερών ετησίως, μοναδική χλωρίδα και πανίδα, κλιματική υπεροχή με ήπιους χειμώνες και ζεστά καλοκαίρια. (Gerard, 2014)

^{iv} Η ανάλυση SWOT είναι ένα εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού που είναι το ακρωνύμιο των λέξεων Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats. Τα δύο πρώτα αφορούν το εσωτερικό της επιχείρησης/προϊόν/αγοράς ενώ τα δύο τελευταία αφορούν τους εξωτερικούς παράγοντες. (Westwood, 2006)

³ Marios Sotiriadis , &Stelios Varvaressos, *A strategic analysis of Greek tourism: competitive position, issues and lessons*, Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Vol 6, Rome-Italy, January 2015

εποχικότητα

Η εποχικότητα είναι μια από τις αδυναμίες που αντιμετωπίζει ο ελληνικός τουρισμός, όπως αναφέρεται παραπάνω, αλλά ευρύτερα μία συνθήκη που αντιμετωπίζεται διεθνώς. καθώς κρίνεται η σημαντικότερη αδυναμία που χρήζει περαιτέρω αναφοράς.

Η εποχικότητα είναι ένα φαινόμενο που αφορά στις αυξομειώσεις στη ζήτηση αγαθών ανάλογα με την χρονική περίοδο. Το πιο εύστοχο παράδειγμα της εποχικότητας είναι η μεγάλη κίνηση σε ξενοδοχειακά καταλύματα, και ζήτηση περιορισμένη, στην καλοκαιρινή περίοδο ή την περίοδο εορτών-αργιών.

Η κορυφαία περίοδος του τουρισμού στην Ελλάδα διαρκεί από τον Μάιο ως τον Σεπτέμβριο –εφόσον σύμφωνα με στατιστικές, τα $\frac{3}{4}$ των τουρισμών επισκέπτονται την χώρα αυτή την χρονική περίοδο.

Η εποχικότητα του τουρισμού διακρίνεται ως πρόβλημα αφού έχει αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις, λόγω της άνισης κατανομής μέσα στο έτος. Ακόμη, προσβάλλεται η χρήση των υποδομών, αφού για συγκεκριμένο, μακροσκελές, χρονικό διάστημα -λιμάνια, αεροδρόμια, δίκτυα- υπολειπουργούν. Επίσης, εργατικό δυναμικό δεν εργάζεται αφού οι μονάδες υπολειπουργούν.

Για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της εποχικότητας, είναι αναγκαία μια γενικότερη αναδιάρθρωση του τουρισμού, συγκεκριμένα σε σχέση με την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί σε μικρό βαθμό από τους επαγγελματίες του τουρισμού, αλλά περισσότερο δύναται να αυξηθεί με την ενίσχυση του εσωτερικού τουρισμού, στις περιόδους χαμηλής ζήτησης από ξένους τουρίστες. Αναγκαία είναι παράλληλα και η βελτίωση των υποδομών για ζήτηση εκτός των περιόδων αιχμής, όπως επίσης και η στήριξη των τουριστικών μονάδων από τις παράπλευρες τουριστικές υποδομές. Προφανώς η πολιτική επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου μπορεί να επιτευχθεί βραχυχρόνια, εφόσον αφορά σε μια γενικότερη τοποθέτηση.

Συνεπώς, τα τελευταία χρόνια, με απώτερο σκοπό να μετριάσει την εποχικότητα του τουρισμού, δίνεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην προώθηση εκτός των υφιστάμενων τουριστικών διακοπών, στην ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού.

εικόνα 1
η μαζική τουριστική δράση στην Ελλάδα

ειδικό πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον τουρισμό.

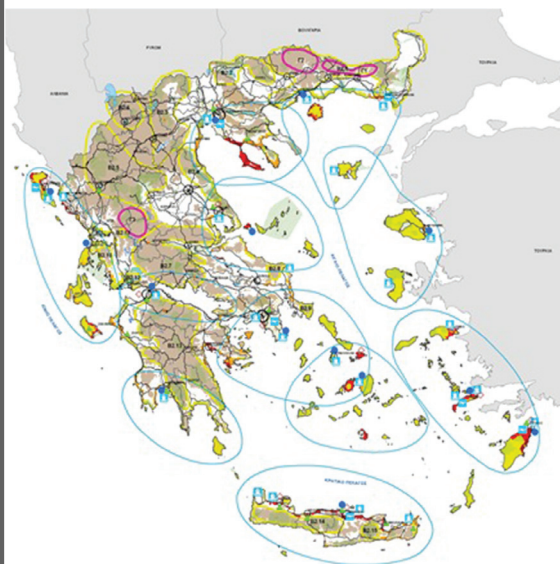
Η πρώτη προσπάθεια για εξειδικευμένο χωροταξικό σχεδιασμό του χώρου με βάση τον τουρισμό (εικόνα 2), πραγματοποιείται με την ΚΥΑ1138/Β/2009. Σύμφωνα με τις διατάξεις της (άρθρο 2), στοχεύεται η διαμόρφωση συγκεκριμένων συνθηκών, προκειμένου να αναδειχθεί η αειφόρος και ισορροπη ανάπτυξη του τουρισμού της χώρας, με γνώμονα την ανάδειξη και την αποκατάσταση του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς του τοπίου, σχετικά με τις υπάρχουσες πολιτιστικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες της εκάστοτε περιοχής.

Παράλληλα, θεσπίζεται η διατήρηση της βιοποικιλότητας και η προστασία του εδάφους και των υδάτινων πόρων. Οι υπάρχοντες στόχοι, επιχειρούν ακόμα τη χωρική και χρονική διεύρυνση της τουριστικής δραστηριότητας αλλά και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουρισμού, θέτοντας νέες προκλήσεις και πολιτικές, προωθώντας την υγιή επιχειρηματικότητα, σε ακόμα περισσότερες γεωγραφικές περιοχές.

Ακόμα, προτείνεται η κατηγοριοποίηση του εθνικού χώρου με βάση την ένταση και το είδος της τουριστικής δραστηριότητας, της γεωμορφολογίας και της ευαισθησίας των φυσικών πόρων (άρθρο 4).

Προκύπτουν έτσι:

- οι (Α) ανεπτυγμένες τουριστικές περιοχές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ισχυρή φήμη της τουριστικής τους ταυτότητας και την υψηλή συγκέντρωση του μαζικού τουρισμού, όπως επίσης και την εξάρτηση της τοπικής τους οικονομίας από την συγκεκριμένη δραστηριότητα –ε ξου και αντιμετώπιζει το ενδεχόμενο της φθίνουσας οικονομικής απόδοσης- ,
- οι (Β) αναπτυσσόμενες τουριστικές περιοχές, οι οποίες διαθέτουν ιδιαίτερα φυσικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, και πόρους που δεν έχουν αξιοποιηθεί επαρκώς, οι οποίοι ενδιαφέρουν τον τουρισμό, ενώ διαφέρει από τις ανεπτυγμένες τουριστικές, αφού διαφοροποιείται το τουριστικό προϊόν και παρουσιάζει περιθώρια ανάπτυξης στις υποδομές. Αυτή η κατηγορία χωρίζεται στις υποκατηγορίες των αναπτυσσόμενων περιοχών με περιθώρια ανάπτυξης (Β.1) μαζικού τουρισμού, (Β.2) ήπιων και εναλλακτικών μορφών τουρισμού (η οποία αναλύεται περαιτέρω παρακάτω σύμφωνα με το άρθρο 5, αφού αφορά στο αντικείμενο μελέτης της εργασίας) και (Β.3) τους ανεπτυγμένους πυρήνες μαζικού τουρισμού εντός ευρύτερων αναπτυσσόμενων περιοχών με περιθώρια ανάπτυξης εναλλακτικού τουρισμού.
- Ακόμα υπάρχουν οι περιοχές (Γ) που διαθέτουν κυρίαρχες χρήσεις εκτός από τον τουρισμό, αλλά έχουν τουριστικό ενδιαφέρον – δηλαδή ορισμένα χαρακτηριστικά τουριστικής έλξης - ιδίως του τουριστικού τομέα και έχουν την δυνατότητα ενώ εκλείπουν τουριστικών υποδομών, να αναπτύξουν χρήσεις και δραστηριότητες, συμπληρωματικά του τουριστικού προϊόντος.
- (Δ) μητροπολιτικές περιοχές, οι οποίες περιορίζονται στα όρια πρωτεύουσας και συμπρωτεύουσας
- (Ε) παράκτιες περιοχές και νησιά
- (ΣΤ) ορεινές περιοχές
- (Ζ) πεδινές και ημιορεινές περιοχές
- (Η) περιοχές του δικτύου φύσης (NATURA) 2000 και άλλες που έχουν κηρυχθεί σύμφωνα με συγκεκριμένες διατάξεις
- (Θ) οι παραδοσιακοί οικισμοί, όπως προκύπτουν από τις κείμενες διατάξεις
- και τέλος (Ι) οι αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία.

εικόνα 2
χάρτης βασικών κατεύθυνσεων χωρικής
οργάνωσης του τουρισμού

η ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου σε παραδοσιακά ιστορικά σύνολα | η διεθνής εμπειρία και η ελληνική προοπτική

Σύμφωνα με το άρθρο 5, υιοθετούνται συγκεκριμένες κατευθύνσεις και στόχοι, για τις παραπάνω προσδιορισμένες κατηγορίες. Οι αναπτυσσόμενες τουριστικά περιοχές, περιλαμβάνουν, έτσι, τις (Β.2) αναπτυσσόμενες τουριστικά περιοχές με περιθώρια ανάπτυξης ήπιου ή εναλλακτικού τουρισμού. Στις συγκεκριμένες περιοχές, στόχος είναι η διατήρηση, η προστασία και η ανάπτυξη όλων των σημείων του χώρου με «μοναδικά» χαρακτηριστικά, με την παράλληλη λήψη μέτρων για την έγκαιρη πρόληψη φαινομένων υποβάθμισης της ποιότητας των φυσικών και ανθρωπογενών πόρων. Οι πόροι και πόλοι έλξης, οφείλουν να έχουν την καλύτερη προσβασιμότητα, με την συγκρότηση τοπικών πολυθεματικών δικτύων(με περιβαλλοντικά ήπιες παρεμβάσεις στις οδικές συνδέσεις).

Το πλαίσιο επιτρέπει την κατασκευή των απαραίτητων υποδομών, με συγκεκριμένους περιορισμούς δόμησης -ιδιαίτερα εκεί που εντοπίζεται κορεσμός (ποσοστό αδόμητων γηπέδων < 40%).^v Ακόμα η τυπολογία των καταλυμάτων, πέραν των λοιπών υποδομών περιορίζεται στην υπάρχουσα μορφολογία και στα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά της περιοχής, ενώ κρίνεται απαραίτητα η επανάχρηση (τόσο κτιρίων, όσο και συνόλων). Προκειμένου να αναδειχθεί το τουριστικό προϊόν, κρίνεται απαραίτητη η ανάδειξη τόσο του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και των εκάστοτε τοπικών πόρων, και των υπάρχοντων υφιστάμενων δραστηριοτήτων που συμβάλλουν στην προβολή της φυσιογνωμίας του χώρου, καθώς και η πρόσβαση στους χώρους αυτούς, μέσω (της δημιουργίας) δικτύων μονοπατιών (εθνικών και ευρωπαϊκών) και διαδρομών περιβαλλοντικής ευαισθησίας και εκπαίδευσης.

Αναγκαία είναι επίσης, η δημιουργία υποδομών στήριξης των απασχολούμενων στον εναλλακτικό τουρισμό και η προώθηση των προγραμμάτων στήριξης των τουριστικών δραστηριοτήτων, ιδιαίτερα με την συμβολή των ευρωπαϊκών προγραμμάτων που είναι προσανατολισμένα στον αγροτικό χώρο .

Όσον αφορά περαιτέρω στους παραδοσιακούς οικισμούς, αυτοί συνθέτουν έναν από τους δέκα διακριτούς τύπους περιοχών. Όπως και τα αρχαιολογικά μνημεία, έχουν τέτοιες χωρικές διαστάσεις που μόνο σαν σημειακά φαινόμενα μπορούν να αντιμετωπιστούν. Το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό διατυπώνει μια σειρά προθέσεων, κάτω από των γενικότερο στόχο διαφύλαξης του παραδοσιακού χαρακτήρα αυτών των οικισμών⁴. Οι προθέσεις αυτές(σύμφωνα με το άρθρο 5) ορίζουν μηχανισμό ελέγχου των χρήσεων γης και της τουριστικής δραστηριότητας -με κύριο στόχο την διαφύλαξη της αξίας του πόρου και την προστασία του παραδοσιακού χαρακτήρα- με κριτήρια την επιφάνεια του δομημένου χώρου και τον συνολικό αριθμό των τουριστικών επιχειρήσεων μέσα στον οικισμό, αλλά και τον αριθμό των υφιστάμενων κλινών. Αναγκαίοι επίσης ορίζονται οι αυστηροί κανονισμοί για την μορφολογία νέων κτιρίων και της αποκατάστασης των κελυφών (ιδιαίτερα στους φθίνοντες η εγκαταλελειμμένους οικισμούς), με στόχο την ανάδειξη της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, όπως και στον έλεγχο της δόμησης εκτός του σχεδίου και ορίου των οικισμών.^{vi}

Σχετικά με τους εγκαταλελειμμένους ορεινούς οικισμούς που παρουσιάζουν αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, προτείνεται η αξιοποίηση κτιρίων με νέα τουριστική δραστηριότητα (καταλύματα ή άλλες επενδύσεις, με κίνητρα σε νέους επενδυτές) και παράλληλα, δημιουργία δράσεων σύμφωνα με το τοπίο, τον χαρακτήρα και την ποιότητα, ώστε να αναδειχθούν τα μορφολογικά στοιχεία και η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική των οικισμών.

Με βάση το ίδιο πλαίσιο (άρθρο 6) ορίζονται επιγραμματικά ως ειδικές μορφές τουρισμού οι: (α) συνεδριακός τουρισμός, (β) ο αστικός τουρισμός, (γ) ο θαλάσσιος, (δ) ο πολιτισμικός, (ε) ο αθλητικός, (στ) ιαματικός, (ζ) τουρισμός φύσης (οικοτουρισμός – αγροτουρισμός) και ο (η) γεωτουρισμός.

^v οι περιορισμοί δόμησης στις συγκεκριμένες περιοχές δεν ισχύουν αν η επέκταση των εγκαταστάσεων γίνεται για λόγους βιωσιμότητας η αν οι ειδικές τουριστικές υποδομές εξαρτώνται άμεσα από τους φυσικούς πόρους η για τη δημιουργία ενός μικρού αριθμού ολοκληρωμένων τουριστικών αναπτύξεων (του άρθρου 9) για την υποστήριξη των ευρύτερων περιοχών στις οποίες εντάσσονται.

^{vi} δηλαδή έλεγχος στην δυνατότητα επέκτασης του υφιστάμενου οικισμού

⁴ Λαφαζάνη, Π., Μυρίδης, Μ. και. Πισσούριος, Γ., *Οι παραδοσιακοί οικισμοί στο πλαίσιο της εθνικής χωροταξικής πολιτικής για τον τουρισμό: μια χαρτογραφική προσέγγιση*. Στο: Κ.Β. Κατσάμπαλος, Δ. Ρωσσικόπουλος, Σ. Σπαταλάς και Κ. Τοκμακίδης (επιμ.), *Περί Μετρήσεων Γαίων και Κατασκευών*. Θεσσαλονίκη, 2014, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, σσ. 199-211.

α.1 iv_εναλλακτικός τουρισμός

Ο εναλλακτικός τουρισμός αφορά στο σύνολο των τουριστικών δραστηριοτήτων, που διακρίνονται λόγω της εξειδίκευσης στις διάφορες ιδιαίτερες ανάγκες και προτιμήσεις των πελατών (τουριστών) , για αυτό και ακόμα αφορά εξειδικευμένο κοινό. Αυτή η μορφή του τουρισμού στηρίζεται σε οικολογικά ανεκτές και ήπιες δραστηριότητες , οι οποίες αναδεικνύουν, χωρίς να καταστρέφουν στον ελάχιστο βαθμό, τα φυσικά κάλλη της επισκέψιμης περιοχής.

Ο επισκέπτης μιας περιοχής, μέσω του εναλλακτικού τουρισμού αναζητά την αυθεντικότητα. Η επαφή με την φύση, η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, ο εθελοντισμός, είναι μερικά από τα στοιχεία που συνθέτουν τον εναλλακτικό τουρισμό. Στοιχείο του ακόμα είναι η αποφυγή της εποχικότητας, αφού είναι θεμιτό να εξελίσσεται σε όλες τις περιόδους- αν και εφόσον επιτρέπεται από τις καιρικές συνθήκες.

Θεωρείται , ακόμα, ότι έχει μικρή κλίμακα ανάπτυξης, αφού δραστηριοποιείται σε λίγες περιοχές καθώς και οργανώνεται τα τελευταία χρόνια, από τους κατοίκους των περιοχών. Η φιλοσοφία του εναλλακτικού τουρισμού συνοψίζεται στη διαφύλαξη του περιβάλλοντος, στην ικανοποίηση των αναγκών του ντόπιου πληθυσμού και στη δυνατότητα των χωρών, στις οποίες υπάρχουν οι τουριστικοί προορισμοί να παίρνουν αυτές τις αποφάσεις της τουριστικής ανάπτυξης, σύμφωνα με τις δικές τους τουριστικές πολιτικές και να μην οδηγούνται από τους μεγάλους τουριστικούς επιχειρηματίες, (τους tour operators και ξενοδόχους) που συνήθως εξυπηρετούν ίδια οφέλη.⁵

ιστορική αναδρομή του εναλλακτικού τουρισμού

Ο όρος εναλλακτικές μορφές τουρισμού ορίζεται κατά την δεκαετία του 1970 για να περιγράψει το λεγόμενο ήπιο τουρισμό, που αντιτίθεται στο μαζικό, βιομηχανοποιημένο τουρισμό, την μορφή, που προκαλεί δυσμενείς περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις.

Ωστόσο, όλες οι μορφές εναλλακτικής τουριστικής δραστηριότητας δεν είναι νέες. Ανατρέχοντας, στα προ Χριστού χρόνια, θεωρείται ανεπτυγμένος ο συνεδριακός τουρισμός, στην Αρχαία Ελλάδα, μέσω ταξιδιών για την επίλυση ζητημάτων τοπικής σημασίας, οικονομίας ή θρησκείας, ή ακόμα και κοινωνικού ενδιαφέροντος. Ταυτόχρονα, οι Αρχαίοι Έλληνες ταξίδευαν για να συμμετάσχουν σε αγώνες, τιμώντας τους θεούς τους ή σε άλλες θρησκευτικές εορτές. Συνεπώς, στην προτελευταία προ Χριστού χιλιετία, αναπτύσσεται τόσο ο αθλητικός όσο και ο θρησκευτικός τουρισμός. Η επίσκεψη ιαματικών πηγών και η λουτροθεραπεία αποτελούν επίσης αρχαίες μορφές θεραπευτικού-ιατρικού τουρισμού εκείνα τα χρόνια.

⁵ Παπαγεωργίου, Αργυρώ, *Η εξέλιξη του τουρισμού και οι εναλλακτικές μορφές του: η περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα, 2013 (πτυχιακή εργασία)

Περνώντας στους επόμενους αιώνες, μετά την γέννηση του Χριστού και ως τα μέσα του 19^{ου}, συναντάται η προυπάρχουσα τουριστική δραστηριότητα, χωρίς νέες εναλλακτικές μορφές. Ωστόσο, παρατηρείται ανάπτυξη υποδομών (ανεξαρτήτως τουριστικών σκοπών-δίκτυα, τεχνολογική ανάπτυξη μεταφορών, δημιουργία καταλυμάτων). Η απουσία τουριστικής ανάπτυξης οφείλεται και στο υψηλό κόστος το ταξιδιών εκείνη την εποχή, κάτι το οποίο την επόμενη τουριστική περίοδο- 1850-1950 μΧ. – μεταβάλλεται, αφού αναγνωρίζεται η περίοδος που γόνιμοι ευκατάστατοι οικογενειών, ταξιδεύουν διεθνώς για να γνωρίσουν τόπους αλλά και για να ενισχύσουν το μορφωτικό τους επίπεδο. Επομένως, καθιερώνονται οι μορφές του περιηγητικού τουρισμού παράλληλα με τον πολιτιστικό και τον μορφωτικό. Επίσης, η γενικευμένη τεχνολογική ανάπτυξη της περιόδου, κατέληξε στην θεαματική ανάπτυξη των ξενοδοχειακών καταλυμάτων αλλά και των μεταφορικών μέσων πέρα από τα δίκτυα (εμφανίζεται ο διηπειρωτικός τουρισμός), όπως παράλληλα και την ενασχόληση οργανωτών ταξιδιών με την οργάνωση θέρετρων, ορεινών και παρακτίων –ίσως και προάγγελος του μαζικού τουρισμού– οπότε και συνειδητοποιείται η σημασία της οικονομικής και κοινωνικής διάστασης του τουρισμού.⁶

Η εμφάνιση και καθιέρωση των διεθνών εκθέσεων, ενίσχυσαν επίσης την εναλλακτική μορφή του εκθεσιακού τουρισμού. Τα επόμενα ωστόσο 30 χρόνια, από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, προκαλείται έξαρση της τουριστικής αγοράς, άνθηση ευρύτερα του τουριστικού φαινομένου-σύμφωνα με στατιστικές δεκαπλασιάστηκαν ή και πολλαπλασιάστηκαν επί είκοσι τα τουριστικά μεγέθη. Περιληπτικά, οι αιτίες αφορούν την ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου καθώς και του μορφωτικού, όπως και το γεγονός ότι τα τουριστικά προϊόντα γίνονται πιο προσίτα, σε εύρος ηλικιών (από νέους έως και τους συνταξιούχους, ως τουρίστες).

Ο τουρισμός αναγνωρίζεται γενικά σαν κοινωνικό αγαθό και από την πολιτεία, η οποία ενθαρρύνει την τουριστική ανάπτυξη αφού, ο τρόπος ζωής και η αστικοποίηση της περιόδου, αυξάνουν τις ψυχοσωματικές ανάγκες των ατόμων που βρίσκουν διέξοδο στα ταξίδια.

Το 1970 και με την επισημοποίηση της χάραξης και σήμανσης 8 Ευρωπαϊκών μονοπατιών (E1 έως E8) μέσω της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναπτύσσεται θεαματικά ο περιπατητικός τουρισμός. Όμως, είναι η περίοδος που όλες οι προ υπάρχουσες εναλλακτικές μορφές καταλήγουν να γιγαντώνονται, προσεγγίζοντας τον βιομηχανοποιημένο, μαζικό τουρισμό.

Επακόλουθα της εξέλιξης του τουρισμού και των διαφόρων μορφών του, ήταν η αναθεώρηση της τουριστικής ιδέας κατά το 1980, και όλων των τουριστικών πρακτικών μέχρι τότε, και ορίζεται έτσι η σύγχρονη τουριστική περίοδος -αυτή που βιώνουμε μέχρι σήμερα

⁶Γαλάνη, Άρτεμις, & Πενθερουδάκη, Ηλέκτρα, *Εναλλακτικός τουρισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, 2014 (διπλωματική εργασία)

κατηγορίες εναλλακτικού τουρισμού

Οι σημαντικότερες μορφές εναλλακτικού τουρισμού που αναπτύσσονται στην Ελλάδα είναι:

- αγροτουρισμός

Περιλαμβάνει όλες τις δράσεις που σχετίζονται με την απόλαυση του φυσικού περιβάλλοντος, των τοπίων φυσικού κάλλους, τη γνωριμία με τη πανίδα και την χλωρίδα. Διαδραματίζεται κυρίως σε μη κορεσμένες αγροτικά περιοχές.

- γαστρονομικός τουρισμός

Αφορά στην γαστρονομική εμπειρία των τοπικών εδεσμάτων μιας περιοχής, τόσο μέσω της δοκιμής αυτών όσο και μέσω της συμμετοχής τους στις προσφερόμενες γαστρονομικές υπηρεσίες.

- επαγγελματικός τουρισμός

Αφορά στον τουρισμό μέσω επαγγελματικών ταξιδιών, και έχει μικρότερες διακρίσεις ανάλογες με το κριτήριο του σκοπού για τον οποίο γίνεται το επαγγελματικό ταξίδι. (συνεδριακός τουρισμός, τουρισμός εκθέσεων, τουρισμός σεμιναρίων, συμποσίων κτλ.)

- πολιτιστικός τουρισμός

Αφορά στις τουριστικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την επίσκεψη σε ένα τόπο με στόχο την επαφή με τα πολιτιστικά στοιχεία αυτού. Επίσης, αφορά στην περιήγηση στην φυσική, καλλιτεχνική και πνευματική κληρονομιά μιας περιοχής. Διαδραματίζεται σε τόπους με αρχαιολογικό, ιστορικό και λαογραφικό ενδιαφέρον, σε μέρη με διαφορετικό πολιτισμό και εθνολογικές ιδιομορφίες. (μουσεία ,μνημεία και αρχαιολογικοί χώροι).

- μαθησιακός τουρισμός

Περιλαμβάνει όλες τις δραστηριότητες που έχουν ως κύριο τουριστικό προϊόν την μάθηση. Η μετάβαση στον τουριστικό προορισμό γίνεται για εκπαιδευτικούς λόγους, ενώ ταυτόχρονα διαδραματίζονται και άλλες τουριστικές δραστηριότητες από αποστολές σπουδαστών ή μαθητών.

- θρησκευτικός τουρισμός

Αφορά στην επίσκεψη σε θρησκευτικούς τόπους λατρείας, μοναστήρια και εκκλησίες. Διαδραματίζεται ιδιαίτερα σε μέρη με που διακρίνονται για τις θρησκευτικές τους ιδιαιτερότητες.

■ τουρισμός υγείας

Η μορφή τουρισμού κατά την οποία οι τουρίστες συμμετέχουν σε προγράμματα που σχετίζονται με την υγεία, είτε για θεραπεία, είτε για ανάρρωση ή αποκατάσταση ή πρόληψη, με φυσικές μεθόδους ή σύγχρονες ιατρικές θεραπείες. (ιαματικός, ο θεραπευτικός, ο φυσικοθεραπευτικός, ο τουρισμός υγιεινής διαβίωσης και ο τουρισμός ομορφιάς- καλλωπισμού.)

■ γεωτουρισμός

Αφορά στην εξερεύνηση της γεωκληρονομιάς της χώρας. Τα επισκέψιμα τοπία αφορούν σε μνημεία , τα οποία χαρακτηρίζονται καλλιτεχνήματα του γεωλογικού χρόνου.

■ θαλάσσιος τουρισμός

Αφορά σε όλες τις δραστηριότητες που συνδέονται με την θάλασσα. Πέραν δηλαδή, από την κολύμβηση και την αναψυχή στην παραλία , αφορά σε όλες τις δράσεις , οι οποίες περιλαμβάνουν θαλάσσια σπορ και όλες τις εμπειρίες που σχετίζονται με τον βυθό και το υδάτινο στοιχείο. (η ιστιοσανίδα (surf και windsurfing) , η ιστιοπλοΐα και οι καταδύσεις, αλλά και οι κρουαζιέρες σε θαλάσσια τοπία ιδιαίτερης σημασίας)

■ αθλητικός τουρισμός

Ο αθλητικός τουρισμός ανάπαυσης ή αναψυχής, απευθύνεται σε τουρίστες που ταξιδεύουν και επισκέπτονται μέρη ώστε να συμμετέχουν σε αθλήματα και αγώνισματα , ή για να γυμναστούν.

■ Ορεινός τουρισμός

Η μορφή του τουρισμού που διαδραματίζεται στις ορεινές περιοχές^{vii} και περιλαμβάνει τις κατασκηνώσεις στα μέρη αυτά, τα ορεινά αθλήματα (αναρρίχηση, ποδηλασία κλπ.) , αλλά και ευρύτερα ορειβατικές δραστηριότητες ονομάζεται ορεινός τουρισμός.

■ περιηγητικός τουρισμός

Ο περιηγητικός τουρισμός , αλλιώς πεζοπορικός ή περιπατητικός , αφορά σε όλες τις ενέργειες που σχετίζονται με περιπατητικές εκδρομές στο φυσικό περιβάλλον , μέσα από τοπία ιδιαίτερης σημασίας, τόσο σε αισθητικό όσο και σε περιβαλλοντικό και πολιτιστικό επίπεδο. άμεσα ή έμμεσα μπορεί να συνδυαστεί με άλλες μορφές τουρισμού, αν δηλαδή η οι διαδρομές περνούν από ιστορικά ή θρησκευτικά μνημεία (πολιτιστικός, θρησκευτικός τουρισμός κλπ.).

^{vii}Οι ορεινές περιοχές προσδιορίζονται περαιτέρω ως α)λοφώδεις, β) ημιορεινές και γ) ορεινές , ανάλογα με το υψόμετρο (α.λόφοι χαμηλοί 300-500μ. , β. Βουνά έως 1500 μ. με ήπιες πλαγιές και στρογγυλεμένες κορυφές και γ. 1500 μ και πάνω)

α

εισαγωγικά

2

παραδοσιακοί οικισμοί

α.2 ι_ορισμός

Αν και δεν υπάρχει σαφής ορισμός της έννοιας «παραδοσιακός οικισμός», έχουν διατυπωθεί ορισμοί κατά καιρούς, που καλύπτουν το νόημα^{viii}. Η πρώτη προσπάθεια για τον ορισμό της έννοιας των παραδοσιακών οικισμών, πραγματοποιείται με την σύμβαση της Γρανάδας (N2039/1992), το 1992. Κατά αυτή, οι παραδοσιακοί οικισμοί ορίστηκαν ως *«ομοιογενή σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών, σημαντικών λόγω ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού ενδιαφέροντος, συναφή μεταξύ τους, ώστε να σχηματίζουν ενότητες, που να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά»*.⁷ Από το Συμβούλιο της Επικρατείας, ορίστηκε πρόσφατα, επίσης, ότι παραδοσιακός οικισμός νοείται *«κάθε οικιστικό σύνολο που διατηρεί κατά το μάλλον ή τον, τον παραδοσιακό πολεοδομικό του ιστό και παραδοσιακά οικοδομήματα και στοιχεία»* (ΣτΕ2526/2003,3244/2004 κοκ)

Σύμφωνα με τον Α.Παπαετρόπουλο, (2004), παραδοσιακό ορίζεται *«κάθε ομοιογενές σύνολο αστικών ή αγροτικών κατασκευών, το οποίο λόγω του ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού, κοινωνικού, καλλιτεχνικού ή ιστορικού ενδιαφέροντος του είναι άξιο κρατικής προστασίας»*.

Ένας ακόμα ορισμός χαρακτηρίζει παραδοσιακούς τους οικισμούς που έχουν διατηρήσει αναλλοίωτη την εικόνα που είχαν στο παρελθόν καθώς και τον τοπικό τους χαρακτήρα.

Η έλλειψη σαφούς ορισμού, μπορεί να αιτιολογηθεί, λόγω της ιδιαίτερης σημασίας που φέρουν. Οι παραδοσιακοί οικισμοί αποτελούν μέρος του λαϊκού ελληνικού πολιτισμού και έτσι είναι στοιχεία εθνικής και ιστορικής αυτογνωσίας, που για αυτό το λόγο πρέπει να αποτελούν σήμερα πηγές έμπνευσης, κι ας είναι διαφορετικές οι διαδικασίες παραγωγής οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης, οι ανθρώπινες σχέσεις, τα προβλήματα και οι απαιτήσεις γενικότερα.⁸ Αποτελούν επομένως, ένα ιδιαίτερο ζήτημα για την κοινωνία, τόσο ιστορικά και πολιτιστικά, ιδιαιτέρως αρχιτεκτονικά, αλλά και οικονομικά.

^{viii} περισσότερο λόγω απαιτήσεων νομολογίας

⁷ Παπαγεωργίου, Μαριλένα, & Ποζοκίδου, Γεωργία, *Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας. Ζητήματα χωροταξίας και προστασίας*, περιοδικό ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ, No. 24, 2014, σς. 107-125

⁸ Λαίς, Μαρία, *Η παραδοσιακή και ανώνυμη αρχιτεκτονική της Κρήτης. Η περίπτωση του οικισμού του Ράπτη*, Αθήνα, 2008 (ερευνητική εργασία)

α.2 ii _ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά παραδοσιακών οικισμών και παράγοντες διαμόρφωσης

Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας αποτελούν οικισμούς της Χώρας που αναπτύχθηκαν μεταξύ 15^{ου} και 19^{ου} αιώνα.⁹ Ως οικισμοί ιδιαίτερης ιστορικής, πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής, λαογραφικής, κοινωνικής και αισθητικής φυσιογνωμίας, σύμφωνα με τους λόγους χαρακτηρισμού τους, παρουσιάζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία οφείλονται σε διάφορους παράγοντες που επηρέασαν τις δημιουργίες τους, την μορφή και την αρχιτεκτονική τους μέσα από το πέρασμα αυτών των αιώνων.¹⁰

Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των παραδοσιακών οικισμών, αφορούν στην τοπογραφία, στις κλιματολογικές συνθήκες, στα υλικά δόμησης και στους τρόπους κατασκευής. Αρχικά, η διαμόρφωση του οικισμού πολεοδομικά, σχετίζεται άμεσα με το φυσικό περιβάλλον που εδραιώνεται, ενώ ταυτόχρονα επηρεάζεται η μορφή του από θέματα ασφαλείας. Συγκεκριμένα, πολλοί οικισμοί παρουσιάζουν οχυρωματικά χαρακτηριστικά και ορισμένες φορές για τη δημιουργία του οικισμού επιλέγονται δυσπρόσιτες θέσεις με μεγάλες κλίσεις, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος επιδρομών. Το κλίμα επίσης, είναι βασικό χαρακτηριστικό κάθε οικισμού εφόσον, επηρεάζει την αρχιτεκτονική σύνθεση του οικισμού, πολεοδομικά -πέραν από την τοπογραφία- αλλά και μεμονωμένα στα κτίρια του συνόλου. Εξίσου, η τοποθεσία αποτελεί σημείο αναφοράς, εφόσον, για κάθε δημιουργία χρησιμοποιούνται τοπικά υλικά από ντόπιους τεχνίτες, που αποτελεί παράδειγμα του δεσίματος του ανθρώπου με την φύση, την δημιουργική «κυριαρχία» του επάνω της, χωρίς ποτέ να την καταστρέφει.

Πέραν των υλικών αυτών παραγόντων, υπάρχουν και οι άυλοι. Οι άυλοι παράγοντες που επηρέασαν την εξέλιξη των παραδοσιακών οικισμών είναι οι οικονομικές, κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες, κάτω από τις οποίες διαμορφώθηκαν οι οικισμοί αυτοί. Οι παραπάνω παράγοντες έχουν άμεση σχέση μεταξύ τους σε συνάρτηση πάντα με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική.¹¹

Ο ενιαίος αρχιτεκτονικός τύπος που προέρχεται από την παράδοση και οι παραλλαγές που προκύπτουν από τις κοινωνικές και φυσικές συνθήκες του κάθε τόπου, δημιουργούν τελικά τη μορφή του παραδοσιακού οικισμού, στον οποίο ενσωματώνονται και τα τυχόν δάνεια από άλλους πολιτιστικούς χώρους, δημιουργικά, χωρίς απλή μίμηση και εγκλιματισμένα στο χαρακτήρα της περιοχής.

Συμπερασματικά, από τα παραπάνω είναι εμφανές ότι οι παραδοσιακοί οικισμοί αποτελούν μια σημαντική ιστορική κατηγορία της νεότερης κτισμένης κληρονομιάς της Ελλάδας. Αποτελούν, έτσι, μέρος του λαϊκού ελληνικού πολιτισμού σαν στοιχεία εθνικής και ιστορικής αυτογνωσίας, και είναι απαραίτητο να προστατεύονται μέσω συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου από την πολιτεία, αλλά και μέσω της χωροταξικής και πολεοδομικής πολιτικής της.

⁹ Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Η αντιμετώπιση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής Β. Ιστορική αναδρομή*, στο Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984-2001

¹⁰ Μεταλληνού, Αλίκη, *Προς ένα θεσμικό πλαίσιο προστασίας παραδοσιακών οικισμών.Καταγραφή, αξιολόγηση και προτάσεις*, Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2013 (διπλωματική εργασία)

¹¹ Μπούρας, Χαράλαμπος, *Η αντιμετώπιση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής Α. Γενική εισαγωγή*, 1982, στο Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984-2001

α.2 iii_προστασία και μέριμνα για τους παραδοσιακούς οικισμούς –ιστορική αναδρομή

Πριν τις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν είχε υπάρξει συγκεκριμένη πρόβλεψη για την προστασία της αρχιτεκτονικής και των μνημείων ευρύτερα, και οι προ υπάρχουσες θεσμικές ρυθμίσεις περί πολιτισμικής κληρονομιάς φαινόταν ανεπαρκείς.

Ωστόσο, το 1931, θεσμοθετείται ο πρώτος *Διεθνής Χάρτης*, αυτός της *Αποκατάστασης Μνημείων Αθηνών*, στο πρώτο συνέδριο των Αρχιτεκτόνων και Ειδικών των Ιστορικών μνημείων. Ταυτόχρονα, το 1932, στην Ελλάδα ορίζεται μέσω του Ν.5351/32 «*Περί αρχαιοτήτων*», ο βασικός αρχαιολογικός νόμος, για οτιδήποτε αφορά θέματα Αρχαιοτήτων, με βάρος σε κάθε αρχαίο και σε μεμονωμένα μνημεία. Έπειτα, εν έτει 1950, ορίζεται συγκεκριμένα πλαίσιο για την προστασία οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830^{ix}.

Το κύριο μέχρι και σήμερα κανονιστικό κείμενο αρχών που διέπουν τη θεωρία και την πράξη της Συντήρησης και Αποκατάστασης Μνημείων, σε διεθνές επίπεδο, είναι ο *Χάρτης της Βενετίας*, του 1964. Καίριας σημασίας για την προστασία του παγκόσμιου φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, αποτελεί το 1972 η *Σύμβαση για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτισμικής και Φυσικής Κληρονομιάς*. Στην Ελλάδα, λίγο μετέπειτα το 1973, ορίζεται ο *Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός*. Μέσω αυτού, θεσπίζονται όροι και περιορισμοί δόμησης, ενώ εισάγεται ο χαρακτηρισμός κτιρίων ως διατηρητέων και οικισμών ή τμημάτων αυτών ως παραδοσιακών λόγω του ιδιαίτερου ιστορικού, λαογραφικού, πολεοδομικού ή αισθητικού χαρακτήρα.

Η προστασία εντάσσεται στον αναπτυξιακό σχεδιασμό, τόσο σε πολεοδομικό όσο και σε χωροταξικό επίπεδο, μέσω του κανονιστικού κειμένου που προκύπτει το 1975, από την *Διακήρυξη του Άμστερνταμ για την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς*. Την ίδια χρονιά το Σύνταγμα της Ελλάδας, ορίζει την προστασία των παραδοσιακών οικισμών ως υποχρέωση του κράτους, ενώ το 1977, τροποποιήσεις του Γ.Ο.Κ. θέτουν αναθεωρημένους όρους και περιορισμούς δόμησης για αυτούς. Το 1978, χαρακτηρίζονται ως παραδοσιακοί 432 οικισμοί σε 37 νομούς σε όλη την επικράτεια^x, και στην συνέχεια δίνονται κίνητρα για την μετατροπή παραδοσιακών ή διατηρητέων οικοδομημάτων σε ξενώνες^{xi}.

Ακόμα, σε διεθνές πλαίσιο, το 1985, μέσω της *Σύμβασης της Γρανάδας*, τα κράτη μέλη καλούνται να προσαρμόσουν τα εθνικά συστήματα των νόμων και των κανονισμών τους στις απαιτήσεις της ενσωματωμένης διατήρησης, ενώ το 1987 με τη *Χάρτα της Washigton*, ιστορικές πολεις και αστικές περιοχές εντάσσονται σε προγράμματα χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού. Η *Σύμβαση της Μάλτας*, το 1992, εισάγει τις αρχές της Ενσωματωμένης Διατήρησης στην Προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς.

Κατά αυτήν την περίοδο στην Ελλάδα, κυρώνεται με νόμο η *Σύμβαση της Γρανάδας*^{xii} και μέσω αυτής απορρέει νόμος^{xiii} (1997), εκ του οποίου εντάσσονται η προστασία η ανάδειξη και η περιβαλλοντική αναβάθμιση των παραδοσιακών οικισμών και των λοιπών στοιχείων του πολιτιστικού περιβάλλοντος στον πολεοδομικό σχεδιασμό^{xiv}. Το 1999, θεσπίζεται αντιστοίχως νόμος για την κλίμακα του χωροταξικού σχεδιασμού^{xv}.

^{ix}N.1469 Μέσω του συγκεκριμένου πλαισίου, προστατεύονται ειδικά οι «τόποι ιδιαίτερου κάλλους» Μύκονος, Ύδρα, Πάτμος.

^x ΠΔ. 19-10/1978

^{xi} Ν.1116/81

^{xii} Ν.2039/1992

^{xiii} Ν.2508 /1997

^{xiv} Ν.2508/1997

^{xv} Ν.2742/1999

Η έννοια του τοπίου, ορίζεται σε διεθνές επίπεδο, ως περιοχή της οποίας ο χαρακτήρας προκύπτει από την αλληλεπίδραση φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων, με την *Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου*, το 2000.

Οι σύγχρονες εξελίξεις, τον 21^ο αιώνα στην Ελλάδα, ορίζουν νέο *Αρχαιολογικό νόμο*^{xvi}, το 2002, σύμφωνα με τον οποίο θεσπίζονται νέοι περιορισμοί τόσο στην δόμηση όσο και στην χρήση σε συγκεκριμένες ζώνες προστασίας, σε σύνολα και οικισμούς που χαρακτηρίζει επίσημα ως αρχαιολογικούς χώρους ή ιστορικούς τόπους. Ο νέος αυτός νόμος στηρίζεται στα επιτασσόμενα από την *Σύμβαση της Γρανάδας*, όσον αφορά την γενικότερη έννοια του πολιτιστικού αγαθού και της πολιτιστικής κληρονομιάς ενώ, το 2010, κυρώνεται η *ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου*^{xvii}. Ο *Νέος Οικοδομικός Κανονισμός*, εν έτει 2012, θεσπίζει διατάξεις και διαδικασίες, με γνώμονα την προστασία της Αρχιτεκτονικής και Φυσικής Κληρονομιάς.

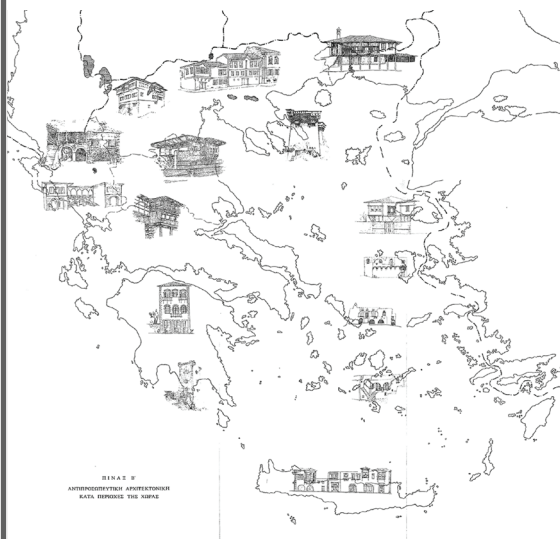
Η εφαρμογή των παραπάνω κανονισμών, με σκοπό την προβολή και ανάδειξη των παραδοσιακών οικισμών, σε διεθνές επίπεδο, μεταφράζεται με συγκεκριμένες πρακτικές. Οι κυριότερες αυτών είναι η προστασία του οικισμού από την πλευρά της πολιτείας με αυστηρά νομοθετικά πλαίσια^{xviii} και η αποκατάσταση των ιδιαίτερων μνημείων μέσα σε αυτόν, η δημιουργία μουσείου του οικισμού αλλά και η τουριστική δραστηριότητα με την μετατροπή κελυφών σε τουριστικά συγκροτήματα. Ουσιαστικά, αποσκοπείτε μία ολοκληρωμένη οικονομική, κοινωνική, περιβαλλοντική και πολιτιστική αναβάθμιση ενός οικιστικού συνόλου βάσει των αρχών της αειφόρου ανάπτυξης, μέσω της ανάπλασης του παραδοσιακού οικισμού.¹²

^{xvi} Ν.3028

^{xvii} Ν.3827/2010

^{xviii} Διαμορφώνεται ένα αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο με τη θέσπιση συγκεκριμένων όρων και περιορισμών δόμησης, τους οποίους επιβάλλουν οι αρμόδιες δημόσιες υπηρεσίες.

¹²Τζίκα - Χατζοπούλου, Αλίκη, *Πολεοδομικό δίκαιο*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 2003

Εικόνα 3
παραδοσιακή αρχιτεκτονική κατά τόπους στην χώρα

^{xix} Κεντρικό τμήμα : ελάχιστο πρόσωπο οικοπέδου 12 μ. και ελάχιστο βάθος 18 μ , ελάχιστο εμβαδό 300μ² , ποσοστό κάλυψης 80 % και συντελεστής δόμησης 0,8

Υπόλοιπο τμήμα : ελάχιστο πρόσωπο οικοπέδου 24 μ. και ελάχιστο βάθος 40 μ, ελάχιστο εμβαδό 2000μ² , ποσοστό κάλυψης 50 % και συντελεστής δόμησης 0,5

^{xx} Κατά καιρούς εκδίδονται διατάγματα αυτής της κατηγορίας και διέπουν την δόμηση των οικοπέδων στους συγκεκριμένους οικισμούς.

α.2 iv_το Θεσμικό πλαίσιο προστασίας παραδοσιακών οικισμών στην Ελλάδα

Η προστασία και η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτέλεσαν αντικείμενο και σκοπό συνταγματικών διατάξεων πρώτη φορά το 1975 με τη θέσπιση του Συντάγματος της Ελλάδος. Έτσι το σύνταγμα που ισχύει στην χώρα είναι αυτό του 1975, με τις αναθεωρήσεις που έχει αυτό υποστεί το 1986, το 2001 και το 2008.

Ο χαρακτηρισμός των πρώτων παραδοσιακών οικισμών στην Ελλάδα έγινε με το προεδρικό διάταγμα της 13ης Νοεμβρίου 1978 (ΦΕΚ 594/1978 Α') «Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών». Σύμφωνα με αυτό οικισμοί της Χώρας υπάγονται στο καθεστώς προστασίας των παραδοσιακών οικισμών.^{xix} (άρθρο 1)

Ορίζονται όροι δόμησης, τόσο για το συνεκτικό, όσο για το διάσπαρτο τμήμα του οικισμού, που καθορίζουν τόσο την έκταση του οικοπέδου, αλλά και το ποσοστό κάλυψης και τον συντελεστή δόμησης σε αυτό.¹² (άρθρο 2)

Παράλληλα, σε κάθε παραδοσιακό οικισμό, η ογκοπλαστική μορφή της σύνθεσης του κτιρίου, οφείλει να συνάδει με τα παραδοσιακά πρότυπα, όπως και η κλίμακα και οι αναλογίες των αρχιτεκτονικών όγκων. (εικόνα 3) Οι όψεις, τόσο ως προς τον τρόπο κατασκευής όσο και στα υλικά, πρέπει να είναι κοινές με τις παραδοσιακές. Την ίδια αρχιτεκτονική άποψη ακολουθεί κάθε κτιριακό μέλος, κύριο ή βοηθητικό. (άρθρο 3)

Τίθενται επίσης περιορισμοί ως προς τις επιτρεπόμενες χρήσεις γης, εντός του παραδοσιακού οικισμού. Συγκεκριμένα, απαγορεύεται η ανέγερση βιοτεχνικών και βιομηχανικών μονάδων (χρήσεις όχλησης), ενώ επιτρέπεται αποκλειστικά κατοικίες και κτίρια κοινής ωφέλειας και κοινωνικού εξοπλισμού. (άρθρο 4)

Σχετικά με τα προϋπάρχοντα παλιά κτίρια, απαιτείται συγκεκριμένη άδεια σε ότι αφορά στην επισκευή και στην αποκατάσταση, όπως και στην αναστήλωση των ερειπωμένων κτισμάτων. Σχετικός επίσης έλεγχος τίθεται τόσο στην κατεδάφιση, όσο και σε οποιαδήποτε αφαίρεση λειτουργικών ή διακοσμητικών στοιχείων από παλιά κτίρια. (άρθρα 5 και 6)

Ευρύτερα για την χορήγηση οικοδομικών αδειών, εισάγονται επιπρόσθετες προϋποθέσεις, όπως η έγκριση από την Επιτροπή Ενασκήσεως Αρχιτεκτονικού Ελέγχου, αλλά και η φωτογραφική τεκμηρίωση. (άρθρο 7)

Διευκρινίζεται επίσης ότι τα ειδικά διατάγματα περί παραδοσιακών οικισμών, μπορούν να θεσπίζουν αυστηρούς και διαφορετικούς όρους και περιορισμούς δόμησης, άλλων των γενικών διατάξεων του Π.Δ. της 19-10/13.11.198.^{xx} (άρθρο 8)

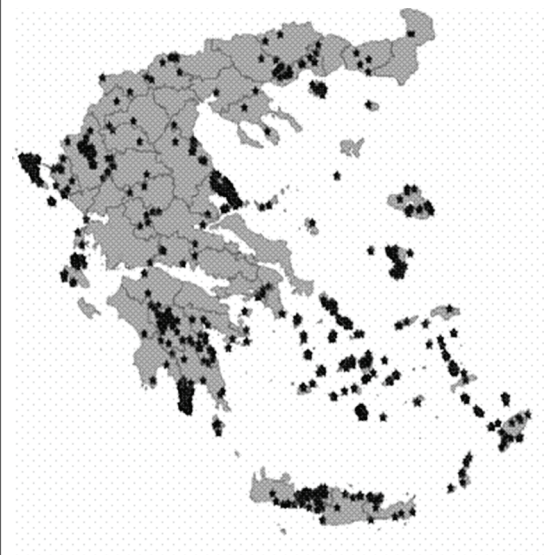
οι παραδοσιακοί οικισμοί στην Ελλάδα σήμερα

Οι παραδοσιακοί οικισμοί στην Ελλάδα απαριθμούνται πια σε 920, (εικόνα 4) εκ των οποίων 420, κηρύχθηκαν παραδοσιακοί το 1978, και οι λοιποί με τις μετέπειτα τροποποιήσεις των θεσμικών πλαισίων.^{xxi}

Οι μελέτες αναγνώρισης, καταγραφής και αποτύπωσης της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας εκπονήθηκαν την περίοδο 1982-1984, παράλληλα με το πρόγραμμα της « Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης» (ΕΠΑ). Η ανάθεση των μελετών αυτών έγινε από το Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος (ΥΧΟΠ) στους νομούς της χώρας με στόχο την ποιοτική αναβάθμιση εκείνων των οικισμών των νομών που δεν περιλαμβάνονταν στην ΕΠΑ.

Μέσω των γεωγραφικών τους χαρακτηριστικών, οι παραδοσιακοί οικισμοί της χώρας είναι κατά 77% πεδινοί, κατά 9% ημιορεινοί, ενώ κατά 14% ορεινοί. Το γεγονός ότι κατά την πλειονότητα τους είναι χαμηλού υψομέτρου, οφείλεται στο ότι πλήθος αυτών είναι στην νησιωτική χώρα, που είναι κατά βάση πεδινή, ή σε παράλιες περιοχές της ηπειρωτικής χώρας.

Παρά τα εργαλεία προστασίας και διαχείρισης των παραδοσιακών οικισμών, δηλαδή το Νέο Οικοδομικό Κανονισμό, το ΠΔ. 594/1978, καθώς και τα οικεία προεδρικά διατάγματα χαρακτηρισμού, περιορίζονται σε διατάξεις για τη διαδικασία χαρακτηρισμού ενός οικισμού ως παραδοσιακού και σε μορφολογικούς κανόνες και όρους και περιορισμούς δόμησης, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την αυθεντικότητα των οικισμών. Είναι απαραίτητο, λοιπόν, για την ολοκληρωμένη προστασία των παραδοσιακών οικισμών ένα σύγχρονο θεσμικό εργαλείο που θα καταγράφει και θα αξιολογεί το σύνολο των χαρακτηριστικών ενός παραδοσιακού οικισμού, ούτως ώστε να κατανοεί την φυσιογνωμία και την αυθεντικότητά του και έπειτα να προχωρά σε κατευθύνσεις προστασίας. Αυτή η τακτική δεν εφαρμόστηκε στο ΠΔ. 594/1978, με το οποίο χαρακτηρίστηκαν 420 οικισμοί της χώρας ως παραδοσιακοί. Το συγκεκριμένο διάταγμα, είναι ένα πολύ σημαντικό βήμα στην προστασία των παραδοσιακών οικισμών της Ελλάδας και αποτέλεσε οδηγό για επόμενα προεδρικά διατάγματα κήρυξης παραδοσιακών οικισμών.¹³ Παρόλα αυτά, αντιμετώπισε το σύνολο των παραδοσιακών οικισμών που χαρακτηρίστηκαν με αυτόν, ενιαία, χωρίς να λάβει υπόψη του τα ιδιαίτερα μορφολογικά και πολεοδομικά χαρακτηριστικά αυτών. Ως εκ τούτου θέσπισε όρους και περιορισμούς δόμησης που δε θα μπορούσαν να ανταποκρίνονται στη φυσιογνωμία του κάθε οικισμού.¹⁴

εικόνα 4
απεικόνιση παραδοσιακών οικισμών στον ελληνικό χάρτη

^{xxi} Οι χαρακτηρισμένοι με νομοθετική ρύθμιση παραδοσιακοί οικισμοί στην Ελλάδα έχουν χαρακτηριστεί με ευθύνη του ΥΠΕΧΩΔΕ ενώ τα Υπουργεία Μακεδονίας – Θράκης & Αιγαίου έχουν και αυτά αρμοδιότητα κήρυξης παραδοσιακών οικισμών

¹³ Παπαγεωργίου, Μαριλένα, & Ποζοκίδου, Γεωργία, *Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας. Ζητήματα χωροταξίας και προστασίας*, περιοδικό ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ, No. 24, 2014, σς. 107-125

¹⁴ Μεταλληνού, Αλίκη, *Προς ένα θεσμικό πλαίσιο προστασίας παραδοσιακών οικισμών. Καταγραφή, αξιολόγηση και προτάσεις*, Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2013 (διπλωματική εργασία)

Βασικό στοιχείο της οικονομικής ανάπτυξης αποτελεί ο τουρισμός, ο οποίος άλλωστε είναι κύριος παράγοντας του οικονομικού δυναμικού της Ελλάδας. Ο τουρισμός σαν παραγωγική δραστηριότητα εκμεταλλεύεται τους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους μιας περιοχής.

Τα στοιχεία που ορίζουν την Ελλάδα, ως ένα διεθνή τουριστικό προορισμό ποικίλλουν. Χαρακτηρίζεται από ξεχωριστό φυσικό περιβάλλον με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ταυτόχρονα, είναι μια χώρα με έντονο ιστορικό παρελθόν, και έτσι παρουσιάζει πλούσια πολιτιστική κληρονομιά. Έχει ιδιαίτερη μορφολογία και ξεχωριστή αρχιτεκτονική κατά τόπους, ενώ ξεχωριστό στοιχείο της αποτελούν οι παραδοσιακοί οικισμοί. Η αναγνώριση της δυναμικής των παραδοσιακών οικισμών οδήγησε στην στοχευμένη προστασία τους αλλά και στην ένταξη τους στη σύγχρονη πραγματικότητα και στο σύγχρονο εξελισσόμενο περιβάλλον. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την ανάδειξη και την αξιοποίηση τους, που παράλληλα επιτυγχάνει την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία τους. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, η ανάδειξη τους και η προσαρμογή τους στα σύγχρονα δεδομένα μπορεί να συμβεί με την αξιοποίηση τους τουριστικά. Η συσχέτιση όμως αυτή, αν και θεμιτή, εκτός από αειφορία, μπορεί να ελλοχεύει κινδύνους και σοβαρές επιπτώσεις τόσο στο φυσικό τους περιβάλλον αλλά και στην παραδοσιακή τους ταυτότητα.

Οι κίνδυνοι προκύπτουν κατά βάση από τις διαδικασίες του μαζικού τουρισμού, όμως πιο ήπιες, εναλλακτικές δραστηριότητες, μπορούν να εκμεταλλευτούν στο έπακρο τον ξεχωριστό χαρακτήρα των οικισμών αυτών, με θετικό αντίκτυπο

Παρακάτω, μελετώνται παραδείγματα ιστορικών συνόλων της Μεσογείου, που αναβίωσαν αφού αξιοποιήθηκαν τουριστικά. Στόχος είναι η αξιολόγηση των διαδικασιών ανάδειξης και ανάπτυξης τους, η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής τους και της επίδρασης του σύγχρονου τουριστικού φαινομένου στη νέα μορφή τους.

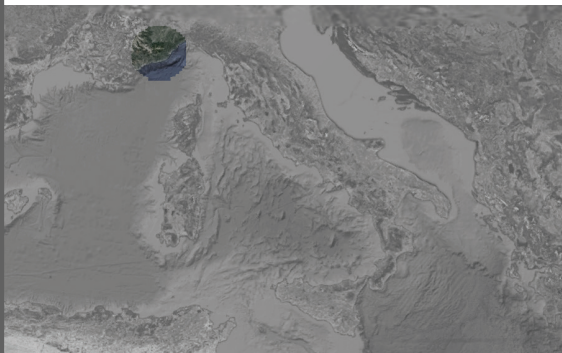
Guadix | Ισπανία

Colletta di Castelbianco | Ιταλία

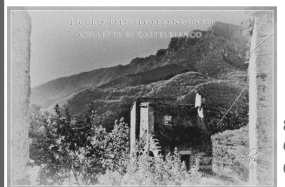
Sassi di Matera | Ιταλία

Oia | Ελλάδα

εικόνα 5
τοποθεσία του οικισμού στην Ιταλία

εικόνα 6-10
φωτογραφίες του οικισμού
απο το παρελθόν

τοποθεσία

Η Colletta βρίσκεται στην ενδοχώρα της Λιγουρίας, στην Ιταλία. (εικόνα 5) Αποτελεί κοινότητα του Δήμου Castelbianco, της επαρχίας Savona. Ο οικισμός βρίσκεται στο κέντρο της κοιλάδας Pennavaira, η οποία διασχίζεται από τον ποταμό Nava, ενώ περικλείεται από τις κορυφές των βουνών Castell'Ermo και το όρος Alpe (υψηλότερες από 1.000 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας). Είναι ένα φυσικό σύνορο μεταξύ της Ριβιέρα και της Αλπ Μαριτίμ, ενώ απέχει από τις ακτές και την πεδιάδα Albenga 18 χλμ. Έτσι λοιπόν η ευρύτερη περιοχή χαρακτηρίζεται από ένα ποικιλόμορφο άγριο τοπίο, πλούσιο τόσο σε χλωρίδα όσο και πανίδα. Βρίσκεται κατά μήκος μιας κορυφογραμμής, σε υψόμετρο 300 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας.

ιστορία και επεμβάσεις στον οικισμό

Η Colletta di Castelbianco είναι ένα μεσαιωνικό χωριό, που ιδρύθηκε τον 12^ο και έπαιρνε μορφή μέχρι τον 14^ο αιώνα. Η θέση του οικισμού πάνω σε ένα λόφο, είναι στρατηγική, αφού αποτελούσε ένα οχυρό άμυνας απέναντι στις εχθρικές εισβολές. Εξού προέκυψε και το όνομα του, λόγω του κάστρου που βρισκόταν στο λόφο. Η επόμενη φάση της ανάπτυξης, τον 15ο αιώνα, αφορά σε ένα κεντρικό πυρήνα, γύρω από τον οποίο υπάρχουν οχυρώσεις, για την ενίσχυση της αμυντικής του δύναμης. Ωστόσο τον 17ο αιώνα, σειρά καταστροφικών γεγονότων, όπως ακραία καιρικά φαινόμενα, αλλά και εχθροπραξίες λόγω τοπικών συγκρούσεων, προκαλούν πλήθος φθορών στον οικισμό. Έτσι προκύπτει και ένα μεγάλο κύμα μετανάστευσης, φαινόμενο της εποχής. Παράλληλα, αιτία ήταν η μείωση της εμπορικής δράσης των κατοίκων του οικισμού, ως βασικής τους δραστηριότητας με τις γύρω περιοχές. Το εμπόριο επικεντρωνόταν στα παραγόμενα αγαθά της περιοχής, όπως προϊόντα γεωργίας και λάδι, αξιοποιώντας τον πλούτο του δεδομένου φυσικού περιβάλλοντος. Η μεγάλη παρακμή, προέκυψε όμως με έναν καταστροφικό σεισμό, το 1887. Το σεισμόπληκτο χωριό εγκαταλείπεται και τον 20ο αιώνα είναι πια ερειπωμένο. (εικόνα 6-10)

Η πορεία του οικισμού, αλλάζει ριζικά, στα τέλη του 20ού αιώνα. Αυτή την περίοδο, η προστασία και η αξιοποίηση των ερημωμένων οικισμών είναι πρωταρχικής σημασίας διεθνώς. Στην Ιταλία συγκεκριμένα, θεσμοθετείται διάταγμα για την υιοθέτηση μέτρων για την προστασία εγκαταλελειμμένων οικισμών. Έτσι στα τέλη της δεκαετίας του 80' επιχειρηματίες, από την Αλεξάνδρεια, διεκδικούν το χωριό^{xxii} και στοχεύουν στην αναβίωση του-αναλαμβάνοντας και τα μετέπειτα έξοδα αναστήλωσης. Το έργο ανατίθεται στον αρχιτέκτονα Giancarlo De Carlo.

μορφή του οικισμού

Η μορφή του οικισμού, σχετίζεται άμεσα με τη μορφολογία του εδάφους, που χαρακτηρίζεται από τους λόφους που διακρίνουν γενικότερα την περιοχή της Λιγουρίας. (εικόνα 11) Οι βαθμιδωτοί αυτοί λόφοι άλλωστε, αποτελούν και το λόγο που ο οικισμός δεν είναι διακριτός περιμετρικά.

Επομένως η σύνθεση του οικισμού είναι οργανική, αφού τα κελύφη ορίζονται από τα πλατώματα των λόφων, χωρίς περαιτέρω συγκεκριμένη λογική και σύνθεση για την επέκτασή του. Τα μεμονωμένα κελύφη, ορισμένα στο λόφο, έχουν αντίστοιχο μέγεθος με αυτό των πλατωμάτων, σε ύψος αλλά και σε πλάτος. (εικόνα 12).

Αυτές οι ομάδες κελυφών αποτελούν και τις κατοικίες. Οι κατοικίες, έχουν την δυνατότητα διαφόρων συνδυασμών και συνθέσεων, αφού προκύπτουν από συνδυασμό κελυφών, ώστε να καλύψουν τις στεγαστικές ανάγκες.

Η τυπική κατοικία συνήθως αποτελούνταν από έναν χώρο εστίασης, τον κοινόχρηστο δηλαδή χώρο του σπιτιού, και αριθμό υπνοδωματίων ικανών να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της οικογένειας. (Εικόνα 13) Κάθε επιπλέον δωμάτιο συνήθως, αποτελούσε και προσθήκη κελύφους, συνεπίπεδο είτε σε όροφο, είτε υπογείως. (εικόνα 14) Συχνά στο κατώτερο κέλυφος βρισκόταν στάβλος ζώων.

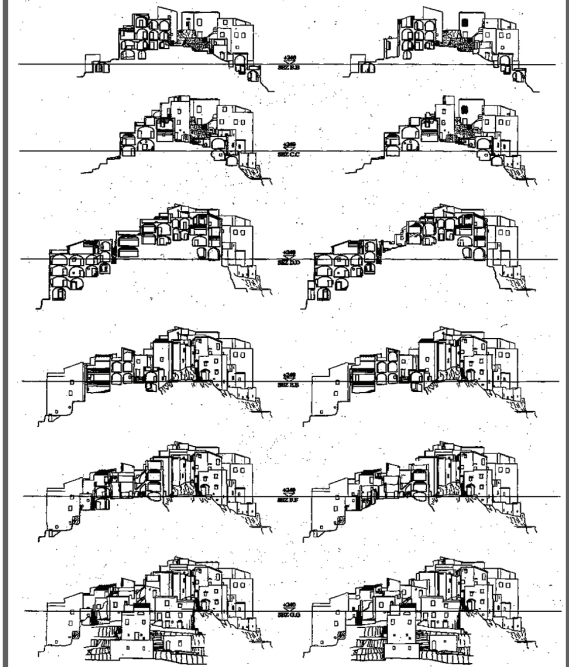
Επομένως, η μορφή του τοπογραφικού, αφορά σε ομάδες κελυφών πολύ κοντά η μία με την άλλη. Καθώς τα κελύφη συνενώνονται το ένα με το άλλο, τα όρια των κατοικιών είναι ανεπαίσθητα, ενώ ταυτόχρονα κάθε κέλυφος, ενώνεται με τα υπόλοιπα γύρω του από όλες τις πλευρές. Συνεπώς ο οικισμός, μοιάζει σαν μια ενωμένη μάζα. Τα παραπάνω οδηγούν και στην απουσία υπαίθριων χώρων. Οι υπάρχοντες άλλωστε είναι όμοιοι σε μέγεθος με αυτούς των κελυφών. Επομένως, οι αυλές αλλά και τα δίκτυα, έχουν συγκεκριμένες διαστάσεις. Προκύπτει έτσι, μια αντιστοιχία πληρών και κενών, μεταξύ των ανοιχτών και κλειστών χώρων.

Τα δίκτυα ακόμα, προκύπτουν και αυτά μέσω της άναρχης σύνθεσης των κελυφών, αλλά και μέσω της ευελιξίας των προσβάσεων σε αυτά. Έτσι η κίνηση είναι δαιδαλώδης, για να κινηθεί κανείς μέσω των διαφόρων διαδρομών, οι οποίες αλλάζουν συνεχώς, από το ένα σημείο στο άλλο. Η υψομετρική επίσης ποικιλία αλλά και οι εύκαμπτες συνθέσεις των κελυφών, δημιουργούν δίκτυα καθ' ύψος, συνθέτοντας ιδιαίτερες υπαίθριες σκάλες, συνθετικά στοιχεία που προσδιορίζουν ιδιαίτερα την ποιότητα του χώρου. (εικόνα 15)

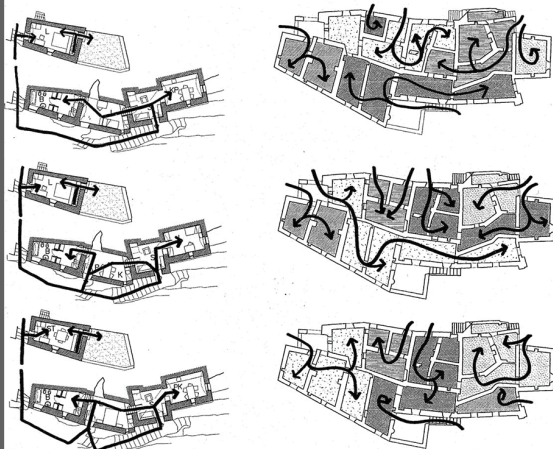
Τα κελύφη παραμένουν σταθερά σε μέγεθος, λόγω της εξάρτησής από τους λόφους, αλλά και από τα υλικά, αφού η χρήση της πέτρας δεν επιτρέπει περιθώρια διαφοροποιήσεων στις διαστάσεις. Σε αυτό συμβάλλει παράλληλα, η χρήση τοπικών υλικών, δηλαδή πέτρας, τόσο στα κελύφη, για κάθε κατασκευαστικό στοιχείο, αλλά και στα λοιπά διαρθρωτικά στοιχεία του οικισμού-μονοπάτια και υπαίθριους χώρους. Η υλικότητα, επομένως, ευθύνεται επίσης στο ότι ο οικισμός, εναρμονίζεται πλήρως με το τοπίο. (εικόνα 16-17)

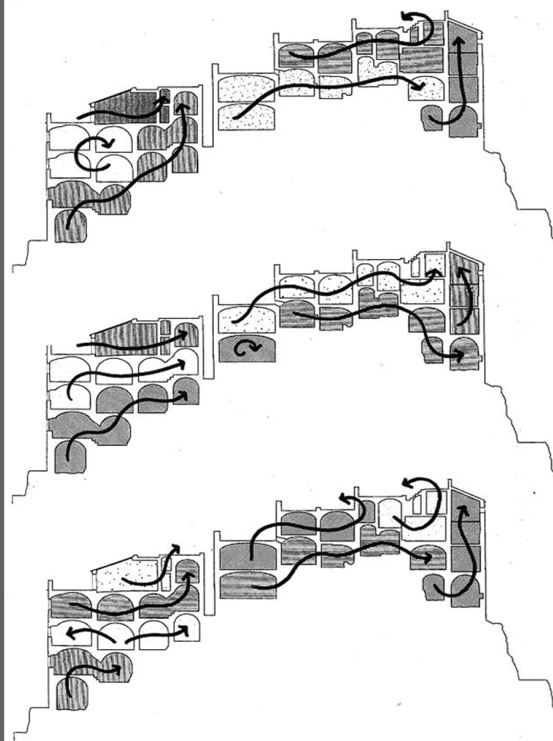
εικόνα 11
διαγραμματική όψη του οικισμού

εικόνα 12
εγκάρσιες τομές στον οικισμό

εικόνα 13
διαγραμματικές κατόψεις κατοικιών

εικόνα 14
διαγραμματικές τομές κατοικιών

η ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου σε παραδοσιακά ιστορικά σύνολα | η διεθνής εμπειρία και η ελληνική προοπτική

η στρατηγική της επέμβασης

Μετά τον καταστροφικό σεισμό, ο οικισμός ερημώθηκε. Επομένως, τόσο οι επενδυτές όσο και ο αρχιτέκτονας, με την παράλληλη συνεργασία και στήριξη της Ιταλικής Πολιτείας, στόχευαν στην συνολική ανάκαμψη του. Κύριος σκοπός τους ήταν ο σεβασμός στην ιστορία του οικισμού και ευρύτερα της χώρας. Παράλληλα, ο De Carlo μερίμνησε, για τον εκσυγχρονισμό του οικισμού, έτσι ώστε να είναι βιώσιμος, στη σύγχρονη κοινωνία. Αυτό, κρίθηκε αμφίβολο, να επιτευχθεί αποκλειστικά όμως με την ανοικοδόμηση.

Ο Giancarlo De Carlo ως ειδικός στην ανάπτυξη στρατηγικών και στην ανοικοδόμηση ιστορικών κέντρων, υπήρξε επικεφαλής μιας ομάδας επαγγελματιών, με βασικό στόχο να χρησιμοποιήσουν το διαδίκτυο ως καταλύτη για την αναγέννηση του χωριού, μετατρέποντας τα παλιά κτίρια σε ιδανικούς χώρους, ώστε οι κάτοικοι να δουλεύουν μακρόθεν, μέσω του διαδικτύου ως βασικού άξονα επικοινωνίας. Η επέμβαση βασίστηκε στην τεχνολογική εξέλιξη, και άρα στην ανάπτυξη των βέλτιστων τεχνολογικών συνθηκών, στην πιο σύγχρονη μορφή τους, τόσο σε κάθε κέλυφος-κατοικία αλλά και σε όλη την έκταση του οικισμού. Άρα αυτό θα συνέβαινε, με την μετατροπή του οικισμού στο πρώτο και το μοναδικό χωριό της τηλεματικής στην Ιταλία.

Ο αρχιτέκτονας, συνθετικά στόχευσε στην πιστή αναπαραγωγή του αρχαίου χωριού, της μορφής που είχε τους πρώτους αιώνες, πριν την εγκατάλειψη του. (εικόνα 18) Πίσω από την πιστή αυτή αποκατάσταση ελλόχευε η θεωρητική σκέψη του αρχιτέκτονα, σύμφωνα με την οποία για να γίνει ο οικισμός βιώσιμος, έπρεπε πρωτίτερα να αποσαφηνίσει τους λόγους που απέκλεισαν την ανάπτυξη του χωριού στο παρελθόν. Έτσι, η αρχιτεκτονική σύλληψη, επικεντρώθηκε στη λιτότητα, αλλά σε κάθε περίπτωση στο να είναι προσαρμοσμένος στις ανάγκες στέγασης, την προσαρμογή του συνόλου, κατά το δυνατό στις δεδομένες απαιτήσεις.

Πέραν από την κατασκευαστική αποκατάσταση, έπρεπε να αντιμετωπιστεί ακόμα περισσότερο η απομάκρυνση των κατοίκων από τον εγκαταλεειμμένο οικισμό. Η προσέλκυση νέων κατοίκων ήταν δηλαδή ένα πολύ σημαντικό ζήτημα. Κατά τον George Simmel, τα άτομα αναζητούν υψηλή ποιότητα ζωής και μια υγιή καθημερινότητα στις μεγάλες πόλεις, οι οποίες θεωρούνται ικανές να καλύψουν τις σύγχρονες ανάγκες. Συνεπώς, ένας μικρός αγροτικός οικισμός θεωρείται, αντίθετα, αναχρονιστικός, οπότε και δύσκολα αξιολογείται η ευρύτερη εμπειρία κατοίκησης σε αυτόν^{xxiii}.

Οι νέοι κάτοικοι όμως, έτσι, θα μπορούσαν να αντιμετωπίζουν την κατοίκηση, εναλλακτικά. Ήταν δεδομένο ότι οι κάτοικοι δεν θα είχαν κοινό τρόπο ζωής, με αυτών που ζούσαν στον οικισμό τους πρώτους αιώνες. Ταυτόχρονα όμως, δεν ήταν θεμιτό να λειτουργήσει, τουριστικά, τουλάχιστον όχι με την έννοια του μαζικού τουρισμού (όπως αυτή υπήρχε την δεκαετία του 90' που πραγματοποιήθηκε το έργο). Στόχος ήταν δηλαδή, η ανάπτυξη εναλλακτικού τουρισμού.

Η πρόταση λοιπόν, επικεντρώθηκε, στην ικανότητα ο οικισμός να καλύπτει τις σύγχρονες ανάγκες των επισκεπτών-κατοίκων, οι οποίοι ονομάζονται λευκοί αετοί^{xxiv}, σε ένα ιδανικό φυσικό περιβάλλον, μακριά από μεγάλες πόλεις. Οι νέοι κάτοικοι, θα αποζητούσαν την απομόνωση σε έναν οικισμό, για μικρά διαστήματα διακοπών ή και μεγαλύτερα, ανεξαρτήτως εποχής. Παράλληλα, η απομόνωση, θα περιοριζόταν χωρικά, αφού οι τεχνολογικές ανέσεις, θα επέτρεπαν την επαφή με τον γύρω κόσμο αλλά και την διευθέτηση όλων των υποθέσεων τους^{xxv}. Η θεωρητική επομένως υπόσταση του έργου, απαιτούσε κατοίκους που σέβονταν τον οικισμό, τη διαφορετικότητα και την ιδιαιτερότητα του, κατοικούν σε αυτόν, αλλά τον προστατεύουν από την μαζικοποίηση της καθημερινότητας και της σύγχρονης ζωής, καλύπτοντας όμως, όλες τις ανάγκες τους.

η υλοποίηση της πρότασης

Το έργο ξεκίνησε το 1998. Οι πρώτες κινήσεις αφορούσαν στην αναστήλωση όλων των υπαρχόντων κελυφών του χωριού, όλων των λίθων που είχαν υποχωρήσει, και των λοιπών φθορών, λόγω του σεισμού. Έτσι τα εξωτερικά στοιχεία και οι όψεις διατηρήθηκαν στην αρχική τους μορφή. Γενικότερα η αποκατάσταση του οικισμού στηρίχθηκε στις πρωτότυπες τεχνικές και τα πρωτότυπα υλικά. Αυτό φυσικά, προαπαιτούσε την κατανόηση της αρχικής σύνθεσης των κελυφών και των κατοικιών. Ο αρχιτέκτονας κατέληξε απροσδόκητα στο ότι η αρχική σύνθεση, επέτρεπε ευελιξία τόσο μεμονωμένα στο αρχικό τετράγωνο ή ορθογώνιο σχήμα του κελύφους, αλλά και στις ομάδες κελυφών που δημιουργούσαν τελικά το κτήριο. Επίσης, η πέτρα ως βασικό κατασκευαστικό υλικό, αποδείχθηκε αρκετά συμβατή με τις προηγμένες τεχνολογικά νέες επεμβάσεις, έτσι ώστε να μην εμφανιστούν σοβαρές επιπτώσεις στο πέτρινο υπάρχον σύστημα.

Ευαίσθητο σημείο κρίθηκε ακόμα, η επέμβαση, κατά την μετάβαση από τους εσωτερικούς στους εξωτερικούς χώρους, αλλά και η διατήρηση της αναλογίας πλήρων-κενών, που εκλείπει ευρύτερα από την σύγχρονη αρχιτεκτονική, οπότε και έπρεπε να διατηρηθεί ως πλεονέκτημα της αρχικής σύνθεσης. Έτσι, η αποκατάσταση των υπαίθριων χώρων, ήταν εξέχουσας σημασίας, αφού παράλληλα αυτοί θα όριζαν και τις διαδρομές, μέσα στον οικισμό. Οι αποστάσεις, δεν είναι μεγάλες, και έτσι όλες οι διαδρομές είναι διαχειρίσιμες περιπατητικά. Παράλληλα οι νέοι ρυθμοί ζωής, σύμφωνα με την νέα θεωρητική αντίληψη ζωής στον συγκεκριμένο οικισμό, επιτρέπουν τις χωρίς βιασύνη και πίεση μετακινήσεις, χωρίς οχήματα απολαμβάνοντας τον φυσικό πλούτο.

Αν και η προϋπάρχουσα κατάσταση των κτιρίων, λόγω της μορφολογίας του εδάφους του οικισμού επέτρεπε την κάθε κατοικία να δέχεται φωτισμό από όλες τις κατευθύνσεις, κρίθηκαν αναγκαίες κάποιες προσθήκες ανοιγμάτων, και αυτό στηρίχθηκε στην αναλογία κενών πλήρων και σε συμφωνία με το υπάρχον σύστημα. (εικόνα 19)

Αντίθετα με την πιστή αναστήλωση των όψεων στο εξωτερικό, στο εσωτερικό, τα κελύφη εξοπλίστηκαν με όλες τις σύγχρονες τεχνολογικές ανέσεις. Κάθε αυτόνομο κελύφος που συνέθετε την ομάδα κελυφών-κατοικία, αναστηλώθηκε, με τα τοπικά υλικά, και έτσι προέκυψαν ελεύθεροι, κενοί χώροι, ως δωμάτια-χώροι του κτιρίου. Το πρόγραμμα τηλεματικής, που έγινε σε συνεργασία με την Telecom Italia περιλαμβάνει το σύνολο της ανάπτυξης δικτύου ηλεκτρονικών υποδομών του χωριού, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η πρόσβαση από κάθε σπίτι, όλων των υφιστάμενων και μελλοντικών ηλεκτρονικών υπηρεσιών. (εικόνα 20)

Η καλωδίωση και ο λοιπός αναγκαίος τεχνολογικός μηχανισμός, τόσο για τα τηλεπικοινωνιακά δίκτυα, όπως επίσης και για αυτά της θέρμανσης και του φωτισμού (αναγκαία των σύγχρονων απαιτήσεων), ενσωματώθηκαν σε συστήματα εγκαταστάσεων τέτοια, ώστε να μην είναι εμφανή και αντιφατικά της αισθητικής των κελυφών. Έτσι, μηχανισμοί εξελιγμένης και ήπιας τεχνολογίας, κρύφτηκαν σε αριστοτεχνικά φινιρίσματα.

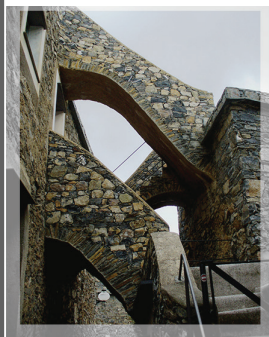
Η προσέγγιση της τεχνολογικής εταιρείας (Telecom), παρά την τεχνοκρατική της αντίληψη είναι επιτυχημένη, αφού, σέβεται το εξέχον ιστορικό και αρχιτεκτονικό παρελθόν του οικισμού παρά τα νέα δεδομένα που προτείνει.^{xxviii}

^{xxiii} Ένας αγροτικός οικισμός, μικρός σε κλίμακα για να προσφέρει πολλά όσον αφορά την ποιότητα της ζωής (το ήσυχο, καθαρό αέρα, καθαρό νερό, γνήσιο τοπικό φαγητό, ένα ασφαλές περιβάλλον, ευχάριστη και ανθρώπινη, στενή επαφή με τη φύση, τις εκλεκτικές κοινωνικές σχέσεις και απλές), μοιάζει να είναι βαθύτατα αναχρονιστικός και εκτός φάσης σε σχέση με τη σύγχρονη μητρόπολη, ως έδρα των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Όμως, στην πόλη σύμφωνα με τα λόγια του Georg Simmel, επικρατεί το αντικειμενικό πνεύμα (spirito oggettivo), δηλαδή η δυνατότητα τα άτομα να συσσωρεύουν μεγάλες ποσότητες της γνώσης και της εμπειρίας, αλλά πάντα με επιφανειακό τρόπο- χωρίς να έχουν την δυνατότητα να εμβαθύνουν και να προβληματίζονται σχετικά με τις πληροφορίες που αποκτήθηκαν και την εγγενή σημασία τους.

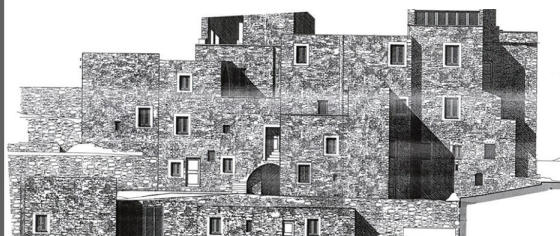
^{xxiv} «Η πραγματική πολυτέλεια, αυτό δεν σκέφτεται την προσφορά, είναι πλέον να παίρνετε το χρόνο σας,» γράφει ο Paul Morand. Είναι γεγονός ότι το εσωτερικό καταφύγιο αποτελεί ανάμνηση, και συνεχίζει ο Morand ότι ο άνθρωπος παγιδευμένος στο έντονους ρυθμούς της ζωής στην πόλη, «αρνήθηκε την άδεια να είναι ο εαυτός τους». η ταχύτητα της σύγχρονης ζωής μας αποσυνδέει από τον παλιό μας κόσμο, το παρελθόν. που είναι χτισμένο βαθιά. το ίδιο το εγκαλείσουν και οι αρχιτέκτονες, που εργάζονται μόνο στην επιφάνεια, στο βωμό της ορμής των μηχανών.

^{xxv} Τα τελευταία είκοσι χρόνια έχουν χαρακτηριστεί από την εκούσια και ακούσια μετανάστευση των γιγαντώνεται: από την αμερικανική αλλαγή κατοικίας, κατά μέσο όρο, ανά τριετία, αλλά και σε όλο τον κόσμο, ο οποίος αναγκάζεται να εγκαταλείψει τις εσωτερικές και τις αγροτικές περιοχές της χώρας. Αυτή η κατάσταση κάνει τον κόσμο να νιώθει ολο και λιγότερο την χώρα να ανήκει στους κατοίκους της. Η εκούσια ή αναγκαστική κινητικότητα την τελευταία δείχνει όχι μόνο την μετακίνηση των νομάδων, αλλά την περιπλάνηση όσων έχουν χαθεί. (Franco Cecla)

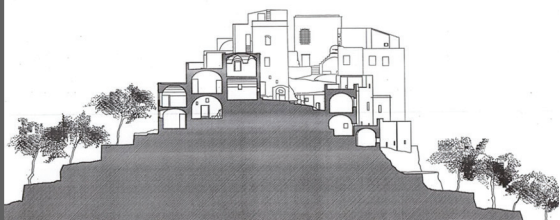
^{xxviii} «Αλλωστε, η απόφαση της εταιρείας για την Colletta di Castelbianco είναι το αποτέλεσμα μιας ενδελεχούς ανάλυσης σχετικά με μια ποικιλία θεμάτων, όπως η ανάκτηση και επαναχρησιμοποίηση των παλιών αγροτικών οικισμών, την υπερτροφία της κυκλοφορίας που μαστίζει τις μητροπολιτικές περιοχές και την αποξένωση που έρχεται, η ρύπανση του περιβάλλοντος, η έλευση της κοινωνίας της πληροφορίας, για να αναφέρουμε μόνο μερικά. φαινομενικά διαφορετικά ζητήματα, αλλά όλοι με κάποιο τρόπο σχετίζονται με το πρόβλημα της ποιότητας ζωής στις μετα-βιομηχανική κοινωνία.

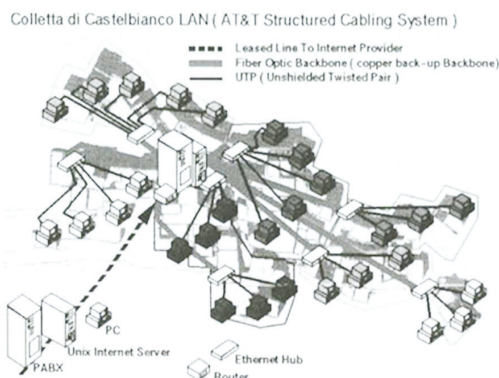
εικόνα 16-17
υλικότητα, τοπική πέτρα

εικόνα 18
άποψη του οικισμού

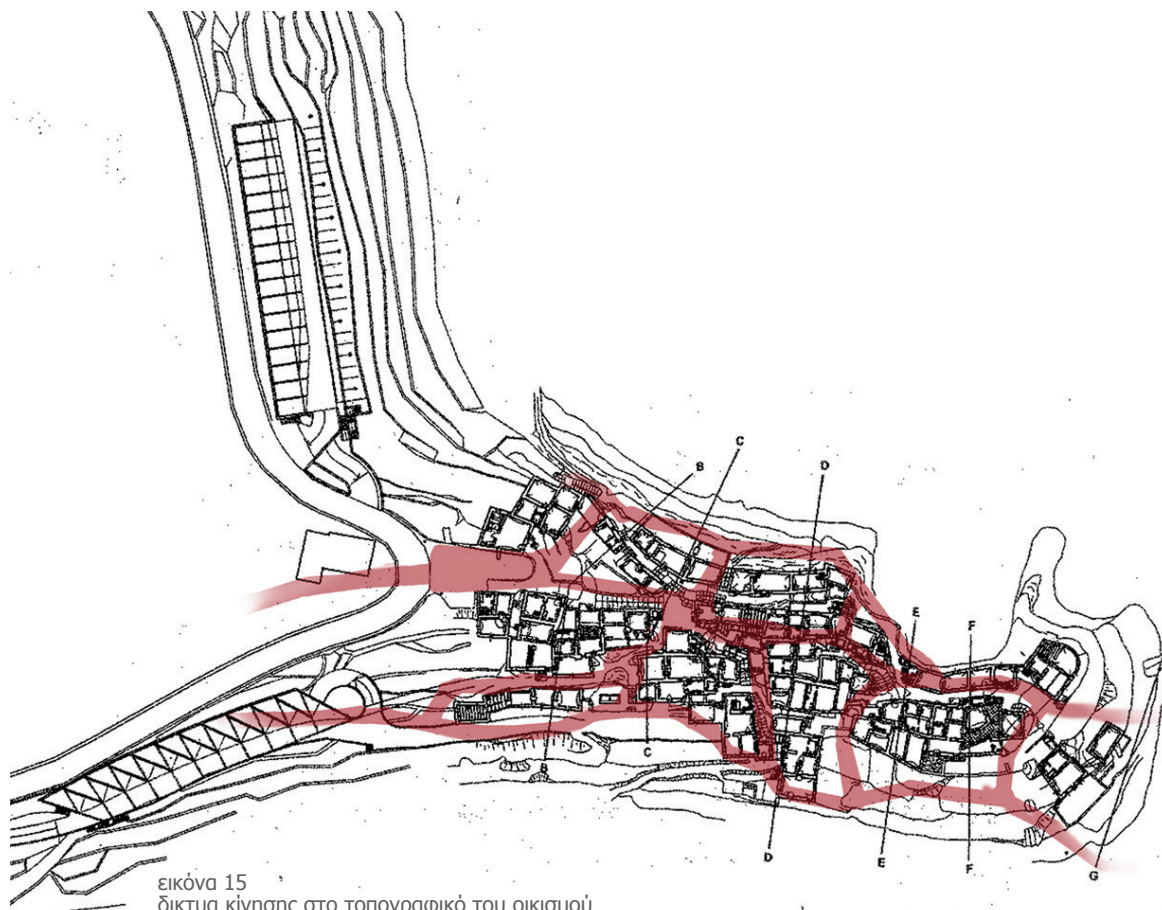
εικόνα 19
εγάρσια τομή στα σύγχρονα κελύφη

εικόνα 20
διαγραμματική πρόταση τεχνολογικού εξοπλισμού απο την εταιρεία Telecom

Για να είναι ακόμα ο οικισμός πρακτικά βιώσιμος και ταυτισμένος με τα δεδομένα του σύγχρονου τρόπου ζωής, δημιουργούνται κάποιοι κοινόχρηστοι χώροι κοινωνικής σημασίας, ώστε να προσφέρονται άριστες συνθήκες για την καθημερινότητα κάθε κατοίκου. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιούνται κελύφη στο κέντρο του οικισμού, που λειτουργεί σαν εστιατόριο, αλλά και υπαίθριο θέατρο, ώστε να λαμβάνουν χώρα δρώμενα. Αντίστοιχα σημαντικό, είναι το συνεδριακό κέντρο. (εικόνα 21-22) Όσον αφορά σε άλλες ανέσεις, προσφέρεται μια κοινοτική κολυμβητική δεξαμενή, ανάμεσα στα ελαιόδεντρα στην απόληξη του οικισμού με θέα την πεδιάδα. (εικόνα 23) Λειτουργεί επίσης κοινόχρηστη σάουνα, αλλά και πλυντήριο. Όλες αυτές οι ανέσεις, είναι μελετημένες ώστε να λειτουργούν κατά το βέλτιστο, ήπια, ενώ υπάρχει μέριμνα για τα απορρίμματα των κατοίκων.

Αναγκαία κρίνεται επίσης για τη βιωσιμότητα του οικισμού, η ύπαρξη πρωτογενούς παραγωγής. Η πεδιάδα και οι λόφοι, αποτελούν εξαιρετικά γόνιμο έδαφος της ιταλικής γης, για καλλιέργειες, μεσογειακών προϊόντων, τόσο για την εξυπηρέτηση του οικισμού, όσο και για εξαγωγή -όπως αυτό συνέβαινε και στο παρελθόν, σαν βασική δραστηριότητα του οικισμού.

εικόνα 15
δίκτυα κίνησης στο τοπογραφικό του οικισμού

αποτίμηση της σημερινής μορφής του οικισμού

Στόχος του De Carlo, ήταν να αντιμετωπίσει τον οικισμό κάθε άλλο παρά μουσειακά. Κατανοώντας και σεβόμενος την ιστορική αξία του οικισμού, ο αρχιτέκτονας, ήθελε να διατηρήσει την αρχιτεκτονική ταυτότητα του οικισμού, και παράλληλα να τον αναβιώσει. Έτσι λοιπόν, το έργο του, δεν περιορίστηκε στην ακαδημαϊκή «διατήρηση», αλλά στη λειτουργικότητα. Ένας παλιός μεσαιωνικός οικισμός, που καταστράφηκε από ένα σεισμό το '20, αναβίωσε, κρατώντας την πρωτότυπη μορφή του, με ανεπαίσθητες προσθήκες-κατά βάση τεχνολογικές, που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό, των κελυφών.

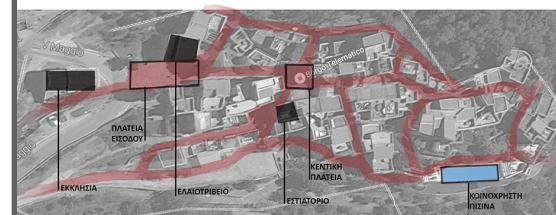
Σπουδαία, είναι η διατήρηση της ανθρώπινης κλίμακας, αφού το μέτρο αυτής, ήταν γνώμονας την αρχικής μορφής του οικισμού. Παρόλο που η σύγχρονη ζωή απαιτεί τα σύγχρονα μέσα μεταφοράς, στον οικισμό, σήμερα, όπως και στην αρχέτυπη μορφή του, οι μετακινήσεις γίνονται αποκλειστικά με τα πόδια, αφού άλλωστε οι αποστάσεις είναι πολύ μικρές.

Αυτή η αποκατάσταση του οικισμού, αποδεικνύει ότι ο σχεδιασμός δεν απαιτεί να διαχωρίζει απόλυτα το «παλιό» και το «νέο». Αρκεί η έξυπνη σύνθεση των στοιχείων της αρχιτεκτονικής της παραδοσιακής-αρχικής μορφής του οικισμού, για την εξυπηρέτηση των σύγχρονων απαιτήσεων. Η συνοχή των παλιών και των νέων στοιχείων δεν απαιτεί μορφοποιήσεις και ιστορικές αναφορές.¹⁵

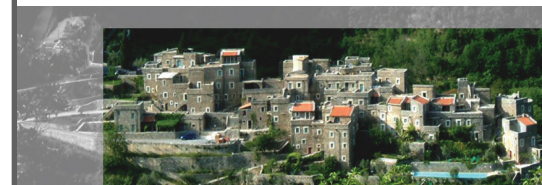
Τα υλικά και τα χρώματα, αναδείχθηκαν στο έπακρο, όπως επίσης τα μεγέθη των ιδιωτικών και δημόσιων χώρων, η εναλλαγή μεταξύ τους, αλλά και οι συνδέσεις τόσο των κοινόχρηστων δικτύων και των αυτόνομων κελυφών. Όλα τα παραπάνω σε πλήρη αρμονία με το φυσικό περιβάλλον, τη λοφώδη περιοχή. (εικόνα 24) Για αυτό άλλωστε η αποκατάσταση επικεντρώθηκε εξίσου στις θεάσεις, τόσο από τα κελύφη όσο και από τους δημόσιους χώρους κοινής χρήσης. Η δημιουργία νέων χώρων δημόσιας χρήσης για όλες τις ηλικίες, ανέδειξε την κοινωνική εικόνα του οικισμού.

Οι νέες ανέσεις που είναι αρωγοί της επιστροφής κατοίκων στην περιοχή, έχουν δημόσια υπόσταση, και δεν στερούν των σύγχρονων κοινωνιών και πόλεων. Αν και ο αριθμός των εμπορικών καταστημάτων είναι μικρός, καλύπτει τις ανάγκες του πληθυσμού που εξυπηρετεί. Αντίστοιχοι χώροι επιτρέπουν κοινωνική ζωή, αλλά επίσης και τα πολιτιστικά δρώμενα που διοργανώνονται όσον αφορά στα καλλιτεχνικά θεάματα και τις συναυλίες.

¹⁵ Σαχμασανόγλου, Μαρία, *Ξυπνώντας το παρελθόν. Αναβίωση ιστορικών οικισμών στην Μεσόγειο*, Θεσσαλονίκη, 2015 (ερευνητική εργασία)

εικόνα 21
διάγραμμα κίνησης και κοινόχρηστων χώρων

εικόνα 22
σύγχρονη άποψη του οικισμού

εικόνα 23
κοινόχρηστη πισίνα στο όριο του οικισμού

ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

Η νέα υπόσταση του οικισμού, είναι ένα παράδειγμα, που αποδεικνύει πως η αναβίωση ενός παραδοσιακού προτύπου επιτρέπει την ζήτηση από νέους επισκέπτες. Οι επισκέπτες αυτοί, ως τουρίστες πλέον, έχουν διαφορετική προσέγγιση από αυτή του μαζικού τουρισμού. Δεν αναζητούν μια τουριστική μητρόπολη. Αντίθετα, γοητεύονται από το ιστορικό βάρος ενός μικρού οικισμού, την πολιτιστική του αξία και βιώνουν μια ιδιαίτερη εμπειρία κοντά στην φύση. Άλλωστε, έχουν ταυτόχρονα όλες τις τεχνολογικές ανέσεις, τις οποίες αντικειμενικά αναζητά ο σύγχρονος ταξιδιώτης. Παράλληλα, είναι ένα τουριστικό θέρετρο, ακόμα για τους εναλλακτικούς ταξιδιώτες αυτούς που αγνοούν την τεχνολογία στους προορισμούς σε κάθε μέρος που επισκέπτονται.

Οι λάτρεις της φύσης και των αθλημάτων έχουν την δυνατότητα να επωφεληθούν του φυσικού περιβάλλοντος, και να έρθουν σε επαφή με την φύση περιμετρικά της Colletta, εξερευνώντας τα υπάρχοντα περπατητικά μονοπάτια, τόσο για πεζοπορία όσο και για ποδηλασία. Ακόμη, είναι και έδαφος για αθλητικές δραστηριότητες, αφού υπάρχουν οι απαραίτητες υποδομές στις γύρω περιοχές (γήπεδο γκολφ στην περιοχή Garlenda).

Άρα, εναλλακτικές μορφές τουρισμού που οργανώνονται στην περιοχή, είναι ο αθλητικός, όπως για πεζοπορίες και ποδηλασία, ή αθλητικοί αγώνες σε γειτονικές περιοχές. Επίσης, το υπάρχον συνεδριακό κέντρο, επιτρέπει την ανάπτυξη συνεδριακού τουρισμού, όπως και το γεγονός, ότι η πλήρης τεχνική κάλυψη επιτρέπει την ανάπτυξη επαγγελματικών δραστηριοτήτων.

Αυτό άλλωστε που διακρίνει την εναλλακτική δραστηριότητα στον τουρισμό, είναι η ανάπτυξη ήπιων δράσεων, δίχως αυτές να προκαλούν αλλοιώσεις στον οικισμό. Καμία μορφή δεν επιβαρύνει το περιβάλλον, ούτε δημιουργεί αρνητικές συνέπειες ούτε οικονομικά ούτε κοινωνικά. Ακόμα δεν θίγει πολιτιστικά ή ιστορικά τον οικισμό, αφού καμία τουριστική δραστηριότητα δεν προκαλεί αλλοιώσεις στην εικόνα και την μορφή του

Η αποκατάσταση της Colletta de Castelbianco, και το έργο του De Carlo, βραβεύθηκαν από τα βρετανικά Overseas Homes Awards, με το βραβείο καλύτερης αποκατάστασης το 2006. Άλλωστε με αυτή του την προσέγγιση στην δεδομένη αποκατάσταση, έδωσε ζωή σε ένα έναν εγκαταλελειμμένο οικισμό, ορίζοντας ένα αρμονικό πλαίσιο, για ένα πρότυπο σύγχρονης ζωής στις αγροτικές περιοχές.

εικόνα 24
αποψη του οικισμού

εικόνα 25
τοποθεσία του οικισμού στην Ιταλία

εικόνα 26
άποψη του οικισμού

τοποθεσία

Ο οικισμός Sassi di Matera βρίσκεται στην πόλη Matera, στην επαρχία της Basilicata, στην Νότια Ιταλία. (εικόνα 25) Το όνομα του οικισμού οφείλεται στα sassi (=βράχια ισπανικά), έφосson ουσιαστικά αποτελεί μια πόλη σκαλισμένη σε ένα βράχο, στο οροπέδιο της Murgia. Τα sassi αποτελούν άλλωστε και τον πυρήνα της ευρύτερης περιοχής της Matera, (Civita).

Πρόκειται για ένα σύστημα αποτελούμενο από κατοικίες σκαλισμένες στις απότομες πλαγιές, μιας βαθιάς κοιλάδας που ονομάζεται «Gravina», λόγω του ποταμού Gravina που διασχίζει την ευρύτερη περιοχή. Η γύρω περιοχή χαρακτηρίζεται από εύφορες μεγάλες πεδιάδες με ξεχωριστά χαρακτηριστικά.

Ο αρχαίος οικισμός Sassi di Matera, αποτελεί μια πόλη από μόνη της, εντελώς σκαλισμένη στην όψη του ασβεστολιθικού πετρώματος - γνωστό ως ηφαιστειακή τέφρα, και φημίζεται για την ιδιαιτερότητα της.

ιστορία και επεμβάσεις στον οικισμό

Ο οικισμός φαίνεται να υφίσταται από την παλαιολιθική εποχή, και έτσι αποτελεί έναν από τους αρχαιότερους οικισμούς της Ιταλίας. Επομένως, η εξέλιξη του στο χρόνο, αποτυπώνει τον ανθρώπινο πολιτισμό και την πρόοδο της ανθρώπινης εγκατάστασης. Είναι ένα παλίμψηστο πάνω στην πέτρα.^{xxix}

Αναφορές για τον οικισμό υπάρχουν μετά από την εμφάνιση ενός ανθρωποειδούς χρονολογίας 150.000 ετών πριν, άλλα και μετέπειτα ευρήματα από κόκκαλα και εργαλεία 10.000 ετών πριν. Επίσης, πλήθος αναφορών και ευρημάτων χρονολογείται στην Νεολιθική εποχή. Τα παραπάνω, δείχνουν ότι η Matera, αποτελούσε ήδη μια σημαντική πόλη την εποχή του Χαλκού. Ωστόσο, η πρώτη γραπτή αναφορά που συναντάται, το 1204, τον αναφέρει ως ένα πετρώδη οικισμό που κατοικείται. (εικόνα 26-28)

Ανασκαφές του 20^{ου} αιώνα, αποκάλυψαν ευρήματα από την βυζαντινή κυριαρχία περί το 400 μΧ., όπως αγάλματα, πετρώματα και νομίσματα, αλλά και ευρήματα από χριστιανικούς τάφους και άλλα από εισβολή Σαρακηνών, που χρονολογούνται περίπου από το 800 μΧ.

^{xxix} Όπως επισημαίνει Anne Parmly Toxey στην ολοκληρωμένη μελέτη της το 2011, «Materan Contradictions», Έλληνες, Ρωμαίοι, Λογγοβάρδοι, Βυζαντινοί, Σαρακηνοί, Ανδεγαυοί, Αραγονες, και Βουρβώνες, όλοι πέρασαν μέσα από την πόλη

σύγχρονη ιστορία

Οι κάτοικοι της Matera είχαν την δική τους αυτάρκεια, και μια μορφή δικού τους πολιτισμού, με τα τοπικά έθιμα και ήθη, παραδόσεις και διάλεκτο. Ωστόσο, ο τρόπος ζωής τους, υστερούσε του υπόλοιπου κόσμου.

Η Matera ξεκίνησε να φθίνει το 1806, όταν ο Joseph Bonaparte μετέφερε την έδρα της κυβέρνησης στην Potenza, εξήντα μίλια δυτικά. Με την πάροδο του χρόνου, η Matera έγινε γνωστή ως «πρωτεύουσα του αγροτικού πολιτισμού^{xxx}», καθώς η κύρια ασχολία των κατοίκων, που ζούσαν στις σπηλιές ήταν αγροτικές εργασίες, στις γύρω κοιλάδες.

Στις καλύβες-σπήλαια ήταν ανύπαρκτη κάθε μορφή ηλεκτρισμού, ενώ, δεν υπήρχαν υποδομές ύδρευσης και αποχέτευσης. Επίσης, οργανωμένο δίκτυο μετακίνησης απουσίαζε, αφού οι μεταφορές πραγματοποιούνταν αποκλειστικά για πεζούς ή με ζώα (μέχρι το 1930 τουλάχιστον) επομένως είχε την φήμη μιας υποβαθμισμένης περιοχής, με τρωγλοδυτικές κατοικίες, κατοίκων κατώτερων τάξεων.^{xxxi}

επεμβάσεις

Από τις αρχές λοιπόν του 20^{ου} αιώνα η κατάσταση του οικισμού, έμοιαζε να προβληματίζει ιδιαίτερα την Πολιτεία. Αναφέρεται ότι το 1902, ο υπουργός Giuseppe Zanardelli, επισκεπτόμενος την περιοχή και αποκαρδιωμένος από την κατάσταση, πρότεινε την αναβάθμιση της, η οποία όμως δεν ολοκληρώθηκε. Τα επόμενα χρόνια η υποβάθμιση συνεχιζόταν.^{xxxii} Εκείνη την περίοδο, με το φασιστικό καθεστώς του Mussolini, η αναβάθμιση υποβαθμισμένων περιοχών ήταν γενικευμένος στόχος. Έτσι και ο οικισμός απέκτησε υποδομές ύδρευσης, αφού ενώθηκε με το υδραγωγείο της Arulia.

Όμως οι απόψεις περί εκσυγχρονισμού του καθεστώτος ήταν αντιφατικές σχετικά με την αναβίωση ενός τρωγλοδυτικού οικισμού. Προτάθηκε λοιπόν η μετακίνηση των κατοίκων στη γύρω περιοχή και έτσι ο οικισμός υποβαθμίστηκε περαιτέρω και ερημώθηκε.

Στα μέσα όμως του αιώνα η πολιτεία έδειξε παραπάνω ενδιαφέρον και κατέκρινε την δραματική κατάσταση στην οποία είχε επέλθει ο οικισμός. Έτσι, τέθηκαν μέτρα για την εξυγίανση του. Από τις πρώτες κινήσεις ήταν η απομάκρυνση των κατοίκων από τα κτίσματα που ήταν σε κακή κατάσταση.

Όμως η μετεγκατάσταση των κατοίκων δεν απέδωσε τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Η αντιμετώπιση των προβλημάτων δεν μπορούσε να αρκестεί σε αισθητικές επεμβάσεις, τις οποίες θα αναλάμβαναν αρχιτέκτονες. Το ζήτημα ήταν περισσότερο πολιτικό, και έπρεπε πρώτα να επιλύσει τα ταξικά ζητήματα των άπορων κατοίκων. Οπότε και η επέμβαση όσο κράτησε, έδειξε αδιαφορία για την αισθητική και την πολιτιστική σημασία των σπηλαιών, και ακόμα και οι μαστορες δεν έδειχναν το απαραίτητο ενδιαφέρον, τόσο στις τεχνικές που εφάρμοζαν όσο και στην εκμετάλλευση των υλικών.

Συνέπεια των παραπάνω ήταν η πλήρης εγκατάλειψη των Sassi και η ερήμωση του οικισμού, περί το 60'. Κατέληξε μουσειακό μνημείο. Ακόμα, και οι ντόπιοι έδειχναν απέχθεια για την περιοχή.

εικόνα 27
παρελθοντική απεικόνιση του οικισμού

εικόνα 28
σκίτσο του πρωτότυπου οικισμού

^{xxx} «the capital of peasant civilization»

^{xxxii} Το 1853, ο John Murray, «Εγχειρίδιο για ταξιδιώτες στη Νότια Ιταλία» δήλωσε τη Matera ως «μια βρώμικη πόλη» και σημείωσε ότι «οι κατώτερες τάξεις της λέγεται ότι είναι η πιο απολίτιστες σε όλη την επαρχία της Basilicata».

Προβλήματα του φαινόταν δυσεπίλυτο: η κακή υγιεινή, βάνουσες συνθηκες εργασίας, η ελonoσία

^{xxxii} Το 1926, ο αρχαιολόγος και κοινωνικός ακτιβιστής Umberto Zanotti Bianco χαρακτήρισε την Matera «κολαση του Δάντη».

Il sito Unesco

Figura 4 Mappa di Matera; nel rettangolo rosso i Sassi;
Fonte Open Street Map

Figura 5 Mappa dei quartieri dei Sassi di Matera;
Fonte Open Street Map

εικόνα 29
ο χάρτης της UNESCO για τον οικισμό

^{xxxiii} το 1992,η La Traccia, μια εταιρεία λογισμικού, άνοιξε.Ο Franco Petrella, ένας από τους ιδιοκτήτες, δήλωσε σε ιταλική εφημερίδα. «Ήρθαμε εδώ επειδή όλοι οι άλλοι ήταν αυτό μποϊκοτάρουν».

^{xxxiv} ιδρύθηκε υπό την αιγίδα της UNESCO και της ICCROM. Ipogea, στην πραγματικότητα, σημαίνει «υπόγεια» ή «μέσα στη γη.».

Η ουσιαστική αντιμετώπιση του προβλήματος και η αναβίωση του οικισμού αρχίζει το 1986. Η πολιτεία προσέφερε επιδοτήσεις ώστε να μειωθεί το κόστος των κατασκευών στο μισό . Στις αρχές της επόμενης δεκαετίας, εμφανίστηκαν κάποια καταστήματα αλλά και μικρές επιχειρήσεις.^{xxxiii} Επομένως , ο οικισμός Sassi άρχισε να αποκτά νέα-σύγχρονη μορφή και να αναβιώνει. Η σημασία και το ενδιαφέρον του οικισμού, αναγνωρίστηκε από την Unesco και όρισε τα Sassi ως ένα μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς (1993) . Η καταχώρηση των Sassi στην UNESCO και οι προσπάθειες διάσωσης της περιοχής οφείλονται επίσης, στη δράση της οργάνωσης Ipogea^{xxxiv} .(εικόνα 29) Στόχος τους ήταν να παρακολουθεί την αποκατάστασή στο Sassi και να δημιουργήσουν μια επιχείρηση που ειδικεύεται στην αρχιτεκτονική στην πέτρα και στις παραδοσιακές τεχνικές.

μορφή του οικισμού

Ο οικισμός αρχίζει να παίρνει μορφή όπως αναφέρθηκε παραπάνω ,από την νεολιθική κιόλας περίοδο. Η ανάπτυξη του άρχισε στην ανατολική μεριά, στο βράχο που αποτελεί και υπόβαθρο του οικισμού Sassi. (9^ο-11^ο αιώνα) Τα πρώτα αποτυπώματα εκεί αφορούν σε διαβάσεις πεζών, κανάλια, δεξαμενές νερού κι διατηρούνται ως σήμερα. Η οικιστική ανάπτυξη εξελίχθηκε στην δυτική μεριά (15^ο-16^ο αιώνα), όπου ταυτόχρονα αναπτύχθηκαν και οχυρώσεις. Η λοιπή εξέλιξη της πόλης έγινε την περίοδο της αναγέννησης, με πλήθος κομψών κτιρίων, αλλά και αργότερα μπαρόκ επιρροών (17^ο-18^ο αιώνα).

Η σύγχρονη μορφή του οικισμού από τον 20^ο αιώνα και μετά (μέχρι και σήμερα) διακρίνεται σε 3 τμήματα. Το κεντρικό είναι η civita, και περιστοιχίζεται από όλες τις πλευρές από βράχους. Αποτελεί την καρδιά της παλιάς πόλης, αφού έχει και τις περισσότερες υπόγειες σπηλιές. Το 2^ο τμήμα, εκτείνεται προς τα νότια και ονομάζεται Sasso Caveoso . Η μορφή του μοιάζει με αυτή της μορφής ενός ρωμαϊκού θεάτρου, καθώς αποτελείται από κατοικίες-σπήλαια που κατεβαίνουν σε αναβαθμιδές, (και ίσως έχει πάρει το όνομά του από τα λατομεία και κλασικά θέατρα). Το άλλο τμήμα είναι το Sasso Barisano, και είναι στην βορειοδυτική άκρη του γκρεμού, σε σχέση με το κεντρικό τμήμα.

Κατά τη διάρκεια των αιώνων, η πόλη έχει αλλάξει σχήμα ξανά και ξανά σε ένα συνεχή διάλογο μεταξύ βράχων και αρχιτεκτονικών προσθηκών.

Η πιο σύγχρονη μορφή της πόλης, δε διαφέρει πολύ από την αναπτυγμένη μορφή της μέχρι τον 19^ο αιώνα. (εικόνα 30) Το σχήμα της πόλης συντίθεται από κτίρια διαφορετικών αρχιτεκτονικών ρευμάτων. Τα χαρακτηριστικά της είναι φυσικά σπήλαια, υπόγεια κτίρια, δεξαμενές αλλά και εκκλησίες και παλάτια, με αναγεννησιακές και μπαρόκ προσόψεις . Αποτελεί μέσα στους αιώνες, τη μήτρα μιας πόλης, ένα φυσικό οχυρό προστασίας και άμυνας.

ιστορικά κτίρια

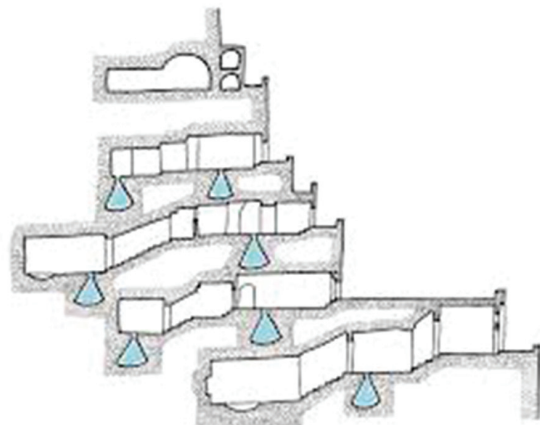
Στο όριο και μπροστά, στην αντίθετη πλευρά της Gravina di Matera, είναι το οροπέδιο της Murgia που δρα ως φυσικό σκηνικό του γραφικού οικισμού, με πλήθος πέτρινων εκκλησιών , διάσπαρτων στις πλαγιές , που προστατεύονται από το ιστορικό-φυσικό βράχο της Matera .Στο κέντρο του Civita, στη βραχώδη προεξοχή που χωρίζει τα δύο Sassi, στην κορυφή, είναι ο καθεδρικός ναός.(εικόνα 31)

εικόνα 30
σύγχρονος χάρτης του οικισμού

εικόνα 31
ο καθεδρικός ναός στην κορυφή των Sassi

εικόνα 32
το σύστημα νερού

εικόνα 33
η κοινόχρηστη δεξαμενή στο κέντρο των κατοικιών

εικόνα 34
ευρύτερη σύνθεση των σπηλαιών

το σύστημα του νερού

Η ευρύτερη σύνθεση του οικισμού, έχει στηριχθεί στη διαχείριση του νερού .(εικόνα 32) Η συλλογή νερού, γινόταν έτσι ώστε να αξιοποιείται το νερό για την αποχέτευση ή για τις ανάγκες των ζώων^{xxxvi}. Πέραν της τοπικής τοπογραφίας, και της κατακόρυφης έτσι ανάπτυξης της πόλης, που βοηθάει στην αποστράγγιση του και η κατασκευή και η μορφή των κατοικιών, σχεδιάζεται με αυτόν το γνώμονα. Για να μεγιστοποιηθεί η χρήση του νερού της βροχής, οι κατοικίες κατασκευάζονται γύρω από μια αυλή , στην οποία σκάβεται μια μεγάλη δεξαμενή για την κοινότητα και συλλέγει νερό από τις στέγες-οι άκρες των οποίων ποτέ δεν εξέρχουν των τοίχων των σπιτιών. (εικόνα 33) Με αυτό τον τρόπο και η στέγη είναι μέρος του βράχου. Πέραν του ότι δεν χάνεται ούτε σταγόνα νερό, και διοχετεύεται απευθείας στη δεξαμενή ,μέσω καθοδικών αγωγών από τερακότα, η τεχνική αυτή προσφέρει απόλυτη συνέχεια με τον βράχο. (εικόνα 34-35)

Έκτος λοιπόν από την συλλογή του νερού, μέσω αυτών των κατασκευαστικών μεθόδων, αλλά και της ένταξης μέσα στο βράχο, η διαχείριση του νερού, εξασφάλιζε επίσης στην διατήρηση της θερμοκρασίας, μέσα στην κατοικία και την αποφυγή υγρασίας.

δίκτυα κίνησης και υπαίθριοι χώροι

Το σύστημα συλλογής νερού, επηρέασε πέραν από την μορφή των κατοικιών, και την μορφή των δικτύων κίνησης. Επομένως τα μονοπάτια κίνησης, οι διαδρομές και τα υπόγεια σκαλοπάτια, αποτελούν ένα πλήθος υπόγειων λαβύρινθων και έτσι το δίκτυο κίνησης είναι δαιδαλώδες. (Εικόνα 12) Αυτό συμβαίνει και λόγω της ποικιλομορφίας των επιπέδων των κτιρίων και των υψομέτρων του εδάφους, λόγω των βράχων.^{xxxvii} Έτσι ,συχνά, ορισμένα τμήματα δρόμων, βρίσκονται σε δώματα άλλων σπιτιών.(εικόνα 13)

σύγχρονες επεμβάσεις στον οικισμό

Η σύγχρονη ιστορία του οικισμού, χαρακτηρίζεται από τη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής, της πόλης που βρισκόταν σε πλήρη υποβάθμιση. Η νέα αντιμετώπιση του, ενθαρρύνει τους κατοίκους να επιστρέψουν-ή να μείνουν σε αυτόν- αφού διαθέτει όλες τις απαραίτητες λειτουργίες για την κάλυψη των σύγχρονων αναγκών.

Ακόμα, έχει αναβαθμιστεί πολιτιστικά το ιστορικό κέντρο. Συγκεκριμένα, έχουν αναδειχθεί εκκλησίες και άλλα πολιτιστικά κτίρια, αποκτώντας μουσειακό χαρακτήρα – με τη συνεργασία τόσο ιδιωτών όσο και δημόσιων φορέων. Παράλληλα, υπάρχουν μονοπάτια πεζοπορίας που ενώνουν τα πολιτιστικά αυτά σημεία, ενώ λειτουργούν και ως δίκτυα κίνησης των κατοίκων.(εικόνα 36-37) Ένα απ τα κυριότερα, είναι αυτό που κτίστηκε κατά το φασιστικό καθεστώς, στην άκρη ενός γκρεμού (Via Madonna delle Virtù)

Το ιστορικό κέντρο, χαρακτηρίζεται από 3 τμήματα , που περιλαμβάνουν κτίρια, τόσο κατοικιών όσο και εκκλησιών. Το πρώτο και πιο κεντρικό είναι το πολιτιστικό τμήμα, το οποίο συγκεντρώνει τα ιστορικά κτίρια, και αφορά σε μουσεία και εκθεσιακούς χώρους, όπως το αναγεννησιακό κτίριο Convento di Santa Lucia. Το δεύτερο, αφορά στο εμπορικό τμήμα με λίγα μέρη εστίασης και ψυχαγωγίας στα αναδιαμορφωμένα σπήλαια και τέλος, το οικιστικό τμήμα.

Πέρα από τη βελτίωση και τον εκσυγχρονισμό των κελυφών των σπηλαίων, για να πάρει ο οικισμός ευρύτερα βιώσιμη μορφή, οι φορείς ανέλαβαν και τη βελτίωση των κοινόχρηστων χώρων. Συγκεκριμένα, οι δεξαμενές ανάμεσα στα κτίρια, χαρακτηριστικό της αρχέτυπης σύνθεσης του οικισμού, αξιοποιήθηκαν για σύγχρονη χρήση στη συλλογή όμβριων υδάτων. Για την προσθήκη πράσινων χώρων, προτάθηκε η δημιουργία κρεμαστών κήπων σε τοίχους (όψεις) κτιρίων .Επίσης , λόγω της δομής των κελυφών στο βράχο, ενισχύθηκαν τα δώματα τους, έτσι ώστε να προληφθούν προβλήματα λόγω των κατολισθήσεων.

Σήμερα, για να μπει κανείς στον αρχαίο οικισμό των Sassi, υποχρεούται να παρκάρει δυτικά της αρχαίας πόλης, στην άκρη, στην εκτεταμένη σύγχρονη Matera, και υστέρα να περπατήσει .

Εκτός όμως των δράσεων για επιστροφή των κατοίκων στην περιοχή, με τα παραπάνω όπως αναφέρθηκαν , προκειμένου να γίνει ο οικισμός βιώσιμος, απαιτούνταν και η δημιουργία επιπλέον δράσεων και κινήτρων εργασίας. Αυτό έγινε εφικτό με τον τουρισμό, αφού τα Sassi Di Matera, αποτελούν προορισμό τόσο και εγχώριους όσο και τουρίστες διεθνώς. Με τον τρόπο αυτό άλλωστε, αναδείχθηκε η πολιτιστική του σημασία και απέκτησε ζωή . Επίσης ,η Matera συχνά αποτελεί σκηνικό για βιβλικές ταινίες, λόγω της καλοδιατηρημένης της σύνθεσης.^{xxxviii} (εικόνα 38-39)

εικόνα 35
όυνολική όψη των σπηλαίων

εικόνα 36
υπόγεια δίκτυα κίνησης

εικόνα 37
υπαίθρια δίκτυα κίνησης

εικόνα 38
σύγχρονη αποψη κοινόχρηστου χώρου του οικισμού

εικόνα 39
σύγχρονη αποψη του οικισμού

^{xxvi} όχι για πόσιμο ή για μαγείρεμα για τους κατοίκους- που χρησιμοποιείται αυτο του ποταμού

^{xxvii} η στέγη ενός σπιτιού θα μπορούσε κάλλιστα να είναι το πάτωμα της εκκλησίας.

^{xxviii} Η Matera έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο σε πολλές Βιβλικές ταινίες, που χρησιμεύει ως σκηνικό για την αρχαία Ιερουσαλήμ. Ο «Χριστός» έχει περπατήσει στους δρόμους της πόλης, τουλάχιστον τέσσερις φορές, με πιάφημισμένο «Το Ευαγγέλιο κατά Ματθαίον», του Παζολίνι, που κυκλοφόρησε το 1964.

^{xxix} United nations convention to combat desertification/ σύμβαση των ηνωμένων εθνών για την καταπολέμηση της ερημοποίησης

Αποτίμηση της σημερινής μορφής του οικισμού

Η αποκατάσταση της περιοχής κατέστη δυνατή χάρη στην ανάκαμψη και αναζωογόνηση των φυσικών τοπικών δυνάμεων, πως αυτές εκμεταλλεύτηκαν από τους ντόπιους και από τους παράγοντες της πολιτείας. Επίσης, οι γηγενείς κάτοικοι, έχουν εκπαιδευτεί σε τεχνικές για τη δημιουργία μικρών επιχειρήσεων ικανών να ενισχύσουν τη στρατηγική της αποκατάστασης, χωρίς εξωτερική βοήθεια .

Αναδείχθηκαν ακόμα παραπάνω οι φυσικοί πόροι, και εκ του αποτελέσματος καταλήγουμε ότι αξιοποιήθηκαν με ιδιαίτερα ευφυή τρόπο. Χωρίς ταυτόχρονα να αναιρείται η επιτυχία της αναβίωσης του οικισμού, σε αρχιτεκτονικό αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο. Σήμερα, περίπου 5.000 άτομα έχουν επιστρέψει στο Sassi για να ζήσουν, και η περιοχή έχει επιτύχει παγκόσμια φήμη, ως όλο και πιο δημοφιλής προορισμός για τον εγχώριο και διεθνή τουρισμό.

Η αναβίωση της περιοχής τουριστικά άλλωστε, έθεσε την περίπτωση των Sassi di Matera, ως πρότυπο αστικής αναβίωσης στο πλαίσιο του συνεδρίου του Ρίο και της UNCCD^{xxix}. Η περίπτωση αυτή, παρουσιάζει βιώσιμες λύσεις για τον τουρισμό, ιδιαίτερα στο μέλλον, αφού συνδυάζει σύγχρονες μεθόδους και παραδοσιακές τεχνικές.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη άλλωστε των Sassi, είναι ότι για να εξασφαλίσει ένας οικισμός τη βιωσιμότητα του, είναι απαραίτητο να ενισχύσει τη δυναμική του σε τοπικό επίπεδο, στηριγμένος στους διαθέσιμους πόρους. Με αυτό τον τρόπο, επίσης, δεν είναι τόσο αναγκαία η εξωτερική βοήθεια και επέμβαση της Πολιτείας.

Για τους παραπάνω άλλωστε λόγους και η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα, ικανό να εφαρμοστεί με κοινό τρόπο σε άλλους οικισμούς, που κινδυνεύουν από ερήμωση και απαιτούν εκσυγχρονισμό.

Με την αναγνώριση του Sassi di Matera, μέσω της UNESCO, ως πολιτιστικό μνημείο, ο οικισμός έγινε επίσης και το πρώτο μέρος στον κόσμο που χαρακτηρίστηκε ως πολιτιστικό τοπίο. Αφορά έτσι σε ένα υγιές πρότυπο ζωής, που βρίσκεται σε ισορροπία με το περιβάλλον, αξιοποιώντας ευεργετικά τους φυσικούς πόρους. Έτσι αποτελεί ένα μοναδικό αστικό οικισμό, ένα πρότυπο ζωής και ανάπτυξης, που μπορεί να διαρκέσει στον χρόνο.

Το τουριστικό φαινόμενο

Μετά την αντιμετώπιση και την κήρυξη των Sassi ως μνημείο από την Unesco, προέκυψε και η τουριστική ανάπτυξη. Η περίπτωση άλλωστε των Sassi di Matera, αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα, αυτής της τυπολογίας κτισμάτων (σπήλαια) και πως αυτά ενσωματώνονται στο τοπίο.

Σε πολλά από τα σπήλαια έγιναν επεμβάσεις ώστε να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες τουριστικών καταλυμάτων, αλλά και παροχών εστίασης. Τόσο όμως οι κάτοικοι όσο και η Πολιτεία, θέλησαν να προστατέψουν το μνημειακό χαρακτήρα των sassi, και αρνήθηκαν την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού, ώστε να αποφύγουν τις αρνητικές επιπτώσεις του.^{xi} Μάλιστα οι ίδιοι οι κάτοικοι, έδωσαν ζωή στην περιοχή με τις μικρές τους επεμβάσεις, δείχνοντας τον δέοντα σεβασμό.^{xii}

Η σημασία του πολιτισμού της περιοχής αναγνωρίστηκε και ο τουρισμός στηρίχθηκε στην παραπάνω ανάδειξη της. Αναπτύσσεται επομένως ο πολιτιστικός τουρισμός, ώστε να αναγνωρισθεί ο τρωγλοδυτικός τρόπος ζωής, ως βιώσιμος στη σύγχρονη πραγματικότητα, αλλά και η μορφή αυτών των κτισμάτων.

Ακόμη ενισχύθηκαν οι καλλιέργειες στην περιοχή, λόγω του εύφορου εδάφους (ιδιαίτερα αμπέλια), ενώ τα πέτρινα σπήλαια, ήταν εξαιρετικά για τη διατήρηση των παραγόμενων προϊόντων. Έτσι οινοπαραγωγοί εκμεταλλεύτηκαν αυτές τις ιδιότητες και παράλληλα, προωθούν τη μορφή του οινοτουρισμού και του αγροτουρισμού.

Οι σύγχρονες παροχές καλύπτουν όλες τις ανέσεις της σύγχρονης καθημερινότητας. Τα κελύφη των σπηλαίων έχουν διατηρηθεί με τρόπο ώστε να είναι προσιτά σε όλες τις οικονομικές τάξεις, χωρίς να συνάδουν με την παρακμή των προηγούμενων αιώνων. Μάλιστα, υπάρχουν σύγχρονα σπήλαια, που λειτουργούν ως τουριστικές μονάδες υψηλών προδιαγραφών.

Τον Οκτώβριο του 2014, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χαρακτήρισε τη Matera ως μία από τις δύο ευρωπαϊκές πρωτεύουσες του πολιτισμού για το 2019^{xiii}. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει προσφέρει στη Ματέρα € 50.000.000 για επενδύσεις, και επακόλουθα ο τουρισμός σίγουρα θα αυξηθεί περαιτέρω.

Οι διοργανωτές της «*Matera: capitale europea della cultura*» το 2019 έχουν σχεδιάσει ένα επίσημο λογότυπο, στο οποίο δίνεται διπλή ερμηνεία. (εικόνα 40) Η εικόνα έχει ως στόχο να συμβολίσει τις παλιές κοινόχρηστες αυλές της πόλης και το περίπλοκο σύστημα νερού.

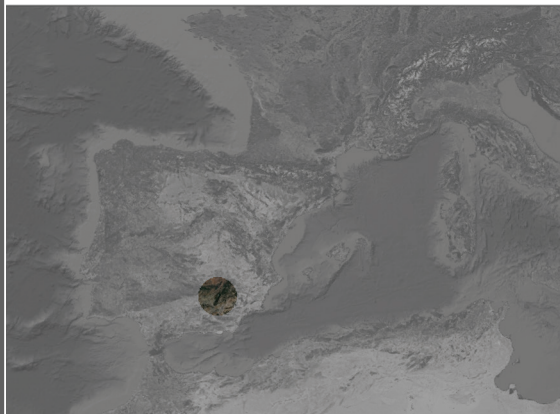
^{xi} καλλιτεχνικός διευθυντής της Matera 2019 είναι ο Joseph Grima, πρώην εκδότης του Domus(ευρωπαϊκό περιοδικό). Η προσέγγιση του Grima, θα μπορούσε να ονομαστεί αντι-Ολυμπιακή Πόλη: θέλει να αποφύγει μνημειώδεις χειρονομίες. Το μόνο πράγμα που ο ίδιος σχεδιάζει να προσθέσει στο τοπίο της Matera είναι μια φορητή αίθουσα συναυλιών, από τον αρχιτέκτονα Renzo Piano, η οποία ναΤαιριάζει με τη βιώσιμη αισθητική της πόλης, και είναι στα κατάλληλα μέτρα. «Φέρνει σίγουρα πλούτο, αλλά έχει επίσης σκοτώσει τόσες πολλές πόλεις», αποκαλύπτει για τον τουρισμό.

^{xii}Οι περισσότεροι κάτοικοι ήταν μέλη του Circolo la Scaletta ,μια εθελοντική οργάνωση που συν-ιδρύθηκε από τον Raphael De Ruggieri, ο δικηγόρος που βοήθησε στην αναβίωση των Sassi

^{xiii} Η άλλη είναι το Plovdiv, στη Βουλγαρία

εικόνα 40
το επίσημο λογότυπο της Matera 2019

εικόνα 41
τοποθεσία του οικισμού στην Ισπανία

εικόνα 42
αποψη του οικισμού

εικόνα 43
τα σπηλαιώδη υπόγεια κτίσματα

^{xliii} Ευρύτερα στην Γρανάδα, συγκεντώνεται το μεγαλύτερο ποσοστό κατοικούμενων καλυβών, σε όλη την Ευρώπη.

^{xliv} Capital Europea de las Cuevas

τοποθεσία

Το Guadix βρίσκεται στην Ισπανία, στο ανατολικό τμήμα της Ανδαλουσίας.(εικόνα 41) Απέχει 59 χλμ από την Γρανάδα, στην επαρχία της οποίας υπάγεται. Η περιοχή, παράλληλα, βρίσκεται στα βόρεια της οροσειράς της Σιέρα Νεβάδα. Αυτό επηρεάζει την ευρύτερη μορφολογία της περιοχής, που χαρακτηρίζεται από ξερό και άγονο έδαφος, και οριοθετείται από τις χιονισμένες κορυφές της οροσειράς. Βρίσκεται στην αριστερή όχθη του ποταμού Guadix, ένα υπό-παραπόταμο του Guadiana Menor . Η διαβρωμένη, ξέρη γη αποτελεί αιτία του ξερού κλίματος αλλά και της απουσίας νερού.

Το τοπίο της περιοχής είναι γεμάτο από αντιθέσεις - έχει λοφώδεις πλαγιές που φτάνουν ως τους πρόποδες της Σιέρα Νεβάδα, καθώς και ένα εντυπωσιακό σεληνιακό τοπίο στο Montes Orientales, με αναρίθμητους ποταμούς ανάμεσα στις καταπράσινες κοιλάδες.

χαρακτηριστικά οικισμού

Ο οικισμός του Guadix, έχει το μεγαλύτερο ποσοστό κατοικούμενων καλυβών στην Ισπανία.^{xliii} (εικόνα 42) Χαρακτηρίζεται «ευρωπαϊκή πρωτεύουσα των σπηλαίων»^{xliv}, αφού αποτελείται από περίπου 1.300 υπόγειες κατοικίες, σε μια έκταση περίπου 200 εκταρίων γης. Στην συνοικία Barrio de Cuevas, (γειτονιά των σπηλαίων), μεγάλο μέρος του πληθυσμού της πόλης ζει κάτω από την επιφάνεια της Γης εδώ και εκατοντάδες χρόνια. Οι κάτοικοι αποκαλούνται «τρογλοδύτες»- για την ακρίβεια trogloditas, στα ισπανικά- και είναι πολίτες της Ευρώπης του σήμερα που ζουν σε σπηλιές. Και το απολαμβάνουν. Η εικόνα του οικισμού, μοιάζει με αυτή του προϊστορικού ανθρώπου που ζούσε στις καλύβες.

Οι καλύβες αυτές είναι ένα φαινόμενο που κατασκεύασε ο άνθρωπος, μέσω της επίδρασης του με τεχνικά μέσα, στα μαλακά πετρώματα.(εικόνα 43) Οι περισσότερες εξακολουθούν να κατοικούνται από περίπου 4500 άτομα που απολαμβάνουν όλες τις ανέσεις της σύγχρονης ζωής και φυσικά οφέλη του εδάφους, όπως την σταθερή θερμοκρασία μεταξύ 18 ° C - 20 ° C, λόγω του πηλού ως φυσικό μονωτικό υλικό.

ιστορία

Μαρτυρίες για την περιοχή, τη χαρακτηρίζουν ως έναν από τους παλαιότερους ανθρώπινους οικισμούς στην Ιβηρική χερσόνησο, όπως φαίνεται από τα ερείπια που έχουν βρεθεί από την εποχή των Νεάντερταλ, την παλαιολιθική και την εποχή του Χαλκού. Ωστόσο, η σημερινή μορφή της πόλης, ανακαλύφθηκε το 45 π.χ., από τον Ιούλιο Καίσαρα, ο οποίος την ονόμασε Julia Gemella Acci. Τον 4^ο αιώνα, ο Κωνσταντίνος, ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας, ανακήρυξε την πόλη Guadix, ως επισκοπική έδρα.

Ο οικισμός κατελήφθη από τους Γότθους και μετέπειτα από τους Άραβες, που του έδωσαν το όνομα Guadh-Haix (ποτάμι της ζωής). Στην πόλη και στην ευρύτερη Ανδαλουσία κυριάρχησαν οι μουσουλμάνοι από τον 8ο έως τον 15ο αιώνα, χτίζοντας και το φρούριο Guadix Alcazaba, το οποίο οδήγησε και στη μεγάλη ανάπτυξη της πόλης.

Μετέπειτα, το 1489, η πόλη καταλήφθηκε από καθολικούς μονάρχες- τη χρονολογία αυτή εντοπίζονται εν τω μεταξύ και οι πρώτες καταγραφές για σπηλιές. Η προέλευση των σπηλαιών λογίζεται επίσης, αμέσως μετά τη κατάκτηση της Γρανάδας (1492) από τους καθολικούς, στη μετατόπιση των Μαυριτανών από την Μεδίνα προς τα προάστια και στη συνέχεια προς την περιφέρεια.

Όταν το 1568 ο πόλεμος των Moriscos έλαβε χώρα, προέκυψε και η επακόλουθη αποστροφή από το κέντρο. Έτσι, το κεντρικό κομμάτι του οικισμού, με τα πρώτα σπήλαια-κατοικίες, δημιουργήθηκε τον 16ο αιώνα και μετά, όταν, μετά τη χριστιανική εισβολή στην περιοχή, οι Μαυριτανοί, φοβούμενοι διώξεις από τους κατακτητές τους, έφυγαν από την πόλη στους λόφους στα σπήλαια του Guadix. Αντίστοιχα, και κατά την Αραβική κυριαρχία, υπάρχουν αναφορές κατοίκησης στα σπηλαιώδη οικήματα.

Ο οικισμός στη συνέχεια άκμασε μέχρι και τον 18^ο αιώνα. Ύστερα, οδηγήθηκε σε παρακμή, η οποία διαρκεί μέχρι τη σύγχρονη περίοδο. Τις τελευταίες δεκαετίες ο οικισμός, είχε καταληφθεί από ομάδες Ρομά, με πλήθος παιδιών λόγω του υψηλού αριθμού γεννήσεων, αλλά και πλήθος ηλικιωμένων. Η υποβάθμιση επίσης οφείλεται και στο χαμηλό βιοτικό επίπεδο των κατοίκων αφού, ασχολούνταν είτε με την γεωργία είτε με την οικοδομή, σε γειτονικές περιοχές. Άλλες ασχολίες, αφορούσαν σε μικρές βιομηχανίες παραδοσιακών προϊόντων, όπως αγγεία, που σύντομα όμως εγκαταλείφθηκαν οριστικά. Παρόλο που το Guadix, διαδραμάτιζε καίριο ρόλο για το εμπόριο, η παρακμή του οικισμού, μηδένισε και αυτή την δραστηριότητα.

Όλα τα παραπάνω οδήγησαν τον οικισμό σε πολύ μειονεκτική θέση. Ταυτόχρονα, ο σύγχρονος τρόπος ζωής, όρισε την κατοικία-σπήλαιο, αναξιοπρεπή ώστε να καλύψει τις σύγχρονες ανάγκες της καθημερινότητας. Επομένως πολλές εγκαταλείφθηκαν και ο οικισμός υποβαθμίστηκε.

εικόνα 44
ο καθεδρικός ναός στο παρελθόν

εικόνα 45
σύγχρονη άποψη του καθεδρικού ναού

εικόνα 46
η εκκλησία του Σαντιάγκο

εικόνα 47
ο χάρτης του οικισμού

εικόνα 48
άναρχη δόμηση των σπηλαιών-κτιρίων

^{xlv}Mudéjar στυλ υποδηλώνει ένα στυλ της μεσαιωνικής ιβηρικής αρχιτεκτονικής και διακόσμησης, ιδιαίτερα της Αραγονίας και της Καστίλλης, που επηρεάζεται έντονα από την αισθητική και ποιότητα κατασκευής των Μαυριτανών.

ιστορικά κτίρια

Εφόσον το Guadix έχει επηρεαστεί εμμέσως από πλήθος ιστορικών γεγονότων, θεωρείται ένας από τους αρχαιότερους ανθρώπινους οικισμούς και αποτελεί ένα παλίμψηστο ιστορικών περιόδων. Διαθέτει ιστορικά κτίρια διαφορετικών χαρακτηριστικών. Είναι ένας οικισμός εξαιρετικού πολιτιστικού ενδιαφέροντος, αφού διαθέτει σημαντική κληρονομιά μνημείων, από τη μεσαιωνική Αραβική συνοικία (Arab Citadel), τον καθεδρικό ναό και διάφορα εξαιρετικά Mudéjar^{xlv} κτίρια, αν και το πιο χαρακτηριστικό πράγμα στην πόλη είναι οι συνοικίες της με τις αρχέτυπες κατοικίες-σπηλιές.

Η Αραβική συνοικία, η οποία έχει ανακηρυχθεί Εθνικό Μνημείο δεσπόζει πάνω από την πόλη, με τους χαρακτηριστικούς πύργους, χτισμένη τον 11ο αιώνα στην κορυφή ενός λόφου. Μέσα στους δρόμους της, δεσπόζει ο καθεδρικός ναός, στον οποίο συνδυάζονται γοτθικά, αναγεννησιακά και μπαρόκ στοιχεία. (εικόνα 44-45) Χτίστηκε μεταξύ του 16ου και 18ου αιώνα πάνω στα ερείπια ενός παλιού τζαμιού.

Το Guadix επίσης διατηρεί πολλά παραδείγματα Mudéjar αρχιτεκτονικής, όπως την εκκλησία του Σαντιάγκο, από τον 16ο αιώνα. (εικόνα 46) Διαθέτει ένα λεπτό πύργο, που βρίσκεται δίπλα στην πρόσοψη του, ενώ μέσα στην εκκλησία η οροφή με τα ιδιαίτερα φατνώματα, είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Άλλες εκκλησίες στην πόλη, όπως εκείνες του Σαν Φρανσίσκο ή Σάντο Ντομίνγκο, διατηρούν επίσης αυτό το χαρακτηριστικό.¹⁶

Τα αριστοκρατικά σπίτια και άλλα κτίρια, όπως το παλάτι του Marques de Villalegre, το παλάτι Peñaflor ή το Πολιτικό Νοσοκομείο χαρακτηρίζουν επίσης το ιστορικό παρελθόν της περιοχής. Οι συνοικίες της, όπως το Las Ermitas ή Las Cuevas, διαθέτουν πολλά παραδείγματα με κατοικίες-σπηλιές, κτίρια σκαμμένα στη γη.

¹⁶⁾<http://www.spainisculture.com/en/destinos/guadix.html#>

σύνθεση του οικισμού

Η σύνθεση και η μορφή του οικισμού έχει το σχήμα ενός τόξου στα ανατολικά, νότια και δυτικά. (εικόνα 47) Είναι αποτέλεσμα της μορφολογίας του εδάφους, με αποτέλεσμα οι σπηλιές να παρουσιάζουν έναν άναρχο σχεδιασμό. Οι κατοικίες-σπηλαια, σκάβονται μέσα στο βράχο, στα σημεία που αυτός είναι εύθρυπτος αλλά και όπου μπορεί αυτές να έχουν εκτονώσεις και επαφή με τον δημόσιο χώρο. Είναι σκαμμένες σε αργιλώδεις πλαγιές, ιδιαίτερα, εκεί που το τοπίο παρουσιάζει ενδιαφέρον, με ρεματιές και φαράγγια. (εικόνα 48)

κατοικία

Η δομή της κατοικίας σπηλαιίου-είναι οργανική, αφού ακολουθεί σταδιακή ανάπτυξη, ώστε να καλύπτει τις ανάγκες των κατοίκων, των μελών δηλαδή της οικογένειας. Στη δομή αυτή, εμφανίζονται τυπολογίες. Στην πρώτη, τα δωμάτια αναπτύσσονται εν σειρά, παράλληλα στην όψη. Στην δεύτερη τυπολογία, τα δωμάτια συνθέτονται προς τα μέσα και διατάσσονται κατά μήκος του άξονα της εισόδου, γεγονός που διευκολύνει επίσης τον φωτισμό και τον αερισμό.¹⁷ (εικόνα 49)

Πολλές φορές, οργανώνονται κοινότητες με την σύνθεση ενός συνόλου σπηλαιίων (της δεύτερης τυπολογίας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω), που οργανώνονται γύρω από ένα εξωτερικό αίθριο. (εικόνα 50) Το αίθριο αυτό λειτουργεί ως δημόσιος χώρος της κοινότητας.

Η σύνθεση της οικίας κάλυπτε έτσι τις καθημερινές της ανάγκες. Βασικά στοιχεία της ήταν τα υπνοδωμάτια, μια κουζίνα, και μια αποθήκη. Ακόμα συνηθιζόταν να υπάρχει δωμάτιο εργαστήριου, αλλά και ένας μικρός στάβλος. (εικόνα 51)

Σύμφωνα με το αρχικό πρότυπο κατοικίας, υπάρχει τοίχοποιία μόνο στην πρόσοψη, αφού η υπόλοιπη κατοικία είναι σκαμμένη στους βράχους των λόφων. (εικόνα 52) Η ανασκαφή γινόταν μόνον από το χέρι του ανθρώπου, αφού ήταν εύκολο να χαραχθούν και να μεταβληθούν τα υλικά. Οι πρωτομάστορες, με άπλα εργαλεία όπως φτυάρι, συνέθλιβαν το λόφο ώστε να καταρρεύσει. Στο τέλος της ανασκαφής, και πριν την υλοποίηση των υπόλοιπων εργασιών μέσα στο σπήλαιο, ήταν αναγκαία η ξήρανση των επιφανειακών στρωμάτων του εδάφους. Αφού λοιπόν στέγνωνε το εσωτερικό, χρησιμοποιούσαν αδιάβροχο πηλό από τους τοπικούς λόφους, για επένδυση. Επίσης χρησιμοποιούσαν για εσωτερική επένδυση ασβέστη, ενεργώντας ως απολυμαντικό, αλλά και για να επιτευχθεί η φωτεινότητα.

Οι διαστάσεις του σπηλαιίου ήταν επίσης συγκεκριμένες. Έπρεπε να έχει μήκος μεταξύ 1-1.5 m. 1,5 και 2,5 m. ανάλογα με τον τύπο του εδάφους- κατά πόσον δηλαδή ήταν σκληρό και εύκολα διαχειρήσιμο το χώμα^{xlvi}. Η διάσταση του ύψους επίσης δεν είναι μεγάλη, περίπου 2,5-3m, ενώ οι οροφές έχουν θολωτό σχήμα^{xlvii}.

Η ασβεστωμένη ψηλή καμινάδα αποτελεί κομμάτι κάθε κατοικίας-σπηλαιίου. Η καπνοδόχος δημιουργείται με διάτρηση του λόφου, και τοποθετείται κάθετα σε αυτόν, ώστε να λειτουργήσουν τα τζάκια, τόσο ως εστίες όσο και σαν κουζίνες. Και αυτές έχουν κατασκευαστεί με πηλό από τους τοπικούς λόφους. Αργότερα καλύπτονται με κονίαμα και ασβεστώνονται. Σήμερα, αυτές οι μοναδικές καμινάδες ανάμεσα στους λόφους προσδίδουν στο τοπίο μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία, και αποτελούν χαρακτηριστικό του οικισμού. (εικόνα 53)

εικόνα 49
οι τυπολογίες των υπόσκαφων κατοικιών

εικόνα 50
άποψη των αιθρίων κοινόχρηστων χώρων

εικόνα 51
άποψη του εσωτερικού του σπηλαιίου

¹⁷Σαχμασανόγλου, Μαρία, *Ξυπνώντας το παρελθόν. Αναβίωση ιστορικών οικισμών στην Μεσόγειο*, Θεσσαλονίκη, 2015 (ερευνητική εργασία)

^{xlvi} Ποσοστό από ψαμμίτες και άργιλο.
^{xlvii} με παράλληλους άξονες για να εξισορροπήσουν την πλευρά ώθησης

σύγχρονη στρατηγική

Για να αντιμετωπιστεί η εγκατάλειψη του οικισμού και να προσαρμοστεί στις σύγχρονες ανάγκες, οι κάτοικοι των σπηλαίων, προσαρμόσαν στις κατοικίες σύγχρονα χαρακτηριστικά. Επενδύθηκαν τα πατώματα αλλά και η εσωτερική τοιχοποιία, όπως επίσης προστέθηκαν πόρτες ανάμεσα στα δωμάτια. Τα παραπάνω είχαν γίνει με προσωπική επέμβαση των κατοίκων, μέχρι τη δεκαετία του '90, ώστε να προσαρμοστούν στις σύγχρονες απαιτήσεις διαβίωσης.

Ωστόσο, δεν ήταν αρκετά. Έτσι ο οικισμός και η προστασία του πήρε δημόσια διάσταση. Με το Infra-dwelling Transformation Programme^{xlviii}, το 1992, περισσότερες από 140 σπήλαια-κατοικίες αποκαταστάθηκαν στην κοινότητα του Guadix. Ακόμα, σύγχρονα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προώθησαν (όπως και προωθούν μέχρι σήμερα) την κατοικία-σπήλαιο ως τουριστικό κατάλυμα.

Ο οικισμός, επομένως, ανέκτησε τη μορφή του και προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα. Παράλληλα, σήμερα, ο οικισμός διαθέτει τρεχούμενο νερό και ηλεκτρισμό σε όλες τα σπήλαια-κατοικίες που κατοικούνται, αλλά και οργανωμένο αποχετευτικό σύστημα. Οι σύγχρονες απαιτήσεις όμως οδήγησαν και σε αυθαίρετες επεκτάσεις, όπως δωμάτια, εκτός του ορίου του σπηλαίου-κελύφους, και στα δώματα, ώστε να προσεγγίσει το νέο αστικό πρότυπο. Η αλλοίωση λοιπόν είναι έκδηλη. (εικόνα 54)

Σήμερα, το Guadix, αποτελεί ένα πόλο έλξης τουριστών που θέλουν να γνωρίσουν αυτή την διαφορετική μορφή κτίσματος και κατοίκησης, των τρωγλοδυτών. Διαθέτει σειρά κτιρίων πολιτισμικής σημασίας που προωθούν την ιδιαιτερότητα και τον χαρακτήρα του οικισμού αυτού. Μερικά από τα πιο συμβολικά κτίρια, πέραν από τα ιστορικά κτίρια που αναφέρθηκαν παραπάνω, είναι η Ermita Nueva, το Cueva del Padre Poveda και το Cave-Museum of Arts and Popular Customs, στην οποία εμφανίζεται μια ενδιαφέρουσα συλλογή από τοπικά αντικείμενα χειροτεχνίας.

Το κέντρο του οικισμού βρίσκεται η πλατεία, που αποτελεί και εμπορικό και ψυχαγωγικό κέντρο της περιοχής. Στην άκρη αυτής, είναι το σύγχρονο σχολείο Colegio de Padre Poveda, και το Centro Sociocultural Pedro Poveda, οι περιοχές των εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων για ενήλικες προσφέροντας μαθήματα στην ανάγνωση και τη γραφή, μαγειρική, ζωγραφική και μεταξύ άλλων το παρεκκλήσι στην Plaza Padra Povedadance.

εικόνα 52
χαρακτηριστική όψη ενός σπηλαίου

εικόνα 53
χαρακτηριστικές ασβεστωμένες καμινάδες

^{xlviii} Προγραμμα αναδιαμόρφωσης της κατοικίας

αποτίμηση της σημερινής μορφής του οικισμού

Το Guadix στη σύγχρονη μορφή του, παραμένει μια φτωχή και υποβαθμισμένη περιοχή, όπως όμως συνέβαινε ανέκαθεν. Στο παρελθόν αυτό οφειλόταν στον πρωτόγονο χαρακτήρα του, αφού οι κατοικίες-σπήλαια μπορούσαν να προσφέρουν μόνο τα βασικά. Σήμερα, παρά την εφαρμογή του προγράμματος αναβάθμισης και τουριστικής ανάπτυξης που εφαρμόστηκε το 1992, παραμένει υποβαθμισμένο.

Μοναδική οικονομική λειτουργία, είναι ο αγροτικός τουρισμός ενώ η γεωργία αλλά και η βιομηχανία εκλείπουν οριστικά. Κάποιες παραδοσιακές δραστηριότητες είναι ακόμα υπαρκτές, σε μικρό βαθμό όμως, και αυτές στο βωμό του τουρισμού. Οι παραπάνω δραστηριότητες προφανώς δεν επαρκούν για να εξισορροπήσει η οικονομία του οικισμού.

Οι επεκτάσεις, αναγκαίες για τις σύγχρονες ανάγκες, έχουν αλλοιώσει την εικόνα του οικισμού, καθώς άλλαξαν την τυπολογία του αρχέτυπου σπηλαίου. Ακόμα η διαφορετικότητα αυτού του είδους κατοίκησης, την εναλλακτικής μορφής τουρισμού, σε μη συμβατικές κατοικίες, οδήγησε στην αύξηση της ζήτησης και άρα και των τιμών. (εικόνα 55)

Επομένως, επήλθε μια μορφή γκετοποίησης στην περιοχή, από εύπορους τουρίστες.^{xlix} Καταλήγοντας, η αναβίωση του Guadix, με την επιβολή τουριστικής δραστηριότητας, λειτούργησε εις βάρος του χαρακτήρα του ιστορικού οικισμού, και δεν επέφερε θετικά αποτελέσματα στην αναβίωση του, ώστε να είναι πρακτικά βιώσιμος, με τα σύγχρονα δεδομένα της καθημερινότητας. Άλλωστε στόχος του εναλλακτικού τουρισμού, είναι η ήπια δράση των τουριστών, χωρίς την αλλοίωση του οικισμού, γεγονός που στην συγκεκριμένη περίπτωση κατέστη αδύνατο.

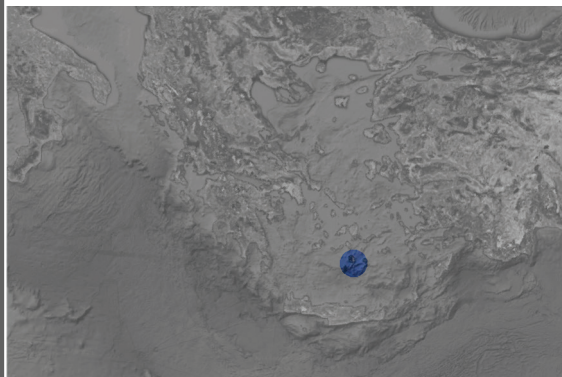

εικόνα 54
σύγχρονη άποψη του Guadix

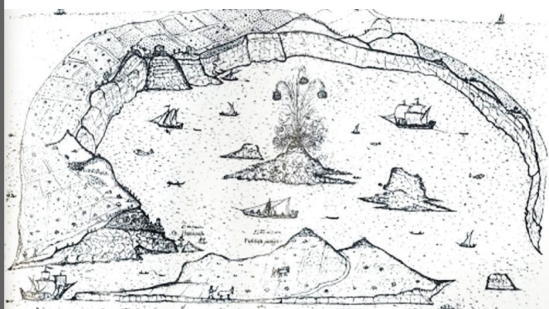

εικόνα 55
σύγχρονη άποψη του Guadix

^{xlix} Εξευγενισμός είναι μια διαδικασία ενημέρωσης και αναβίωσης των υποβαθμισμένων αστικών συνοικιών μέσω της εισροής των πιο εύπορων κατοίκων, η οποία οδηγεί σε αύξηση της αξίας της ιδιοκτησίας και της μετατοπίσης των οικογενειών με χαμηλό εισόδημα και των μικρών επιχειρήσεων. Αυτό είναι ένα κοινό και αμφιλεγόμενο θέμα στον πολεοδομικό σχεδιασμό.

τοποθεσία

εικόνα 56
τοποθεσία του οικισμού στην Ελλάδα

εικόνα 57
πρωτότυπη αποτύπωση του νησιού

εικόνα 58
παρελθοντική άποψη του οικισμού

Η Οία, βρίσκεται στη Σαντορίνη, το νοτιότερο νησί των Κυκλάδων, σύμπλεγμα νησιών του Αιγαίου πελάγους, στην Ελλάδα. Με την περιφέρειά της καταλαμβάνει όλο το βόρειο άκρο της Σαντορίνης (εικόνα 56). Η «Απάνω Μεριά»ⁱ αποτελείται από την κυρίως Οία, τον αγροτικό συνοικισμό του Περίβολα, τη Φοινικιά, το Θόλο και τα δύο επίνεια Αμμουδι και Αρμένη.

Η Σαντορίνη χαρακτηρίζεται από ιδιόμορφη μορφολογία. Το κοίλο μέρος του νησιού είναι βράχοι απότομοι, σχεδόν κατακόρυφοι, ύψους 150-350 μ., στους οποίους διακρίνονται τα αλλεπάλληλα στρώματα των εκρήξεων του ηφαιστείου, και πλήθος διάφορων πετρωμάτων. Το ανατολικό μέρος του νησιού αντίθετα, είναι πιο ομαλό, με μεγάλες παραλίες μαύρης ηφαιστειακής άμμου. Η βλάστηση είναι χαμηλή. Το κλίμα του είναι ήπιο, υγρό, με αρκετούς ανέμους βόρειους, βορειοανατολικούς.

ιστορία και επεμβάσεις στον οικισμό

Ο οικισμός της Οίας είναι ένας οικισμός με βαθιά ιστορία, αφού αναφορές για αυτόν υπάρχουν πριν ακόμα την περίοδο της Ενετοκρατίας, από τον 8^ο μ.Χ. αιώνα. Συγκεκριμένα, οι συνθήκες της εποχής, σεισμοί και πειρατικές επιδρομές, οδήγησαν στη δημιουργία οχυρωμένων οικισμών στο εσωτερικό του νησιού και την εγκατάλειψη των αρχαίων πόλεων. Η Οία άνηκε στους οχυρωμένους αυτούς οικισμούς που ασκούσαν τη διοίκηση του νησιού, τα λεγόμενα καστέλια. Με το όνομα «Καστέλι του Αγίου Νικολάου» ή Απανωμεριά δέσποζε στο βόρειο άκρο του νησιού στην είσοδο της Καλντέρας.ⁱⁱ (εικόνα 57)

Το 1566, οι Κυκλάδες παραχωρούνται στον Ισπανοεβραίο Ιωσήφ Νάζη, μετά την κατάληψη από τους Οθωμανούς, και προσαρτώνται στην οθωμανική αυτοκρατορία το 1579. Όμως σημαντικό χαρακτηριστικό για τον οικισμό, αλλά και για ολόκληρο το νησί, ήταν η έκρηξη του υποθαλάσσιου ηφαιστείου του Κολούμπου το 1650, μόλις λίγα μίλια ανατολικά της Οίας.

Η Οία γνωρίζει άνθηση πια ξανά στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, αφού το 1890 αναγνωρίζεται ως μεγάλο καπετανοχώρι, αφού η οικονομία της στηριζόταν με επιτυχία στη ναυτιλία και το εμπόριο στη Μεσόγειο και την Ρωσία. Έτσι οι караβοκύρηδες της «Απάνω Μεριάς» εισβάλλουν δυναμικά στην παγκόσμια Ναυτιλία. Υπήρχαν 130 πλοία που άνηκαν σε ντόπιους καθώς και ένα μικρό ναυπηγείο. Παράλληλα ήταν ανεπτυγμένη η γεωργία, αφού το εύφορο ηφαιστειογενές έδαφος, παρήγαγε ποικιλίες αμπελιών.

Το 1940, ο οικισμός είχε παρακμάσει, τόσο λόγω των σεισμών, αλλά και λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, αφού το ναυτιλιακό κεφαλαίο, βασική ασχολία των κατοίκων, είχε μεταφερθεί στον Πειραιά. Αναφορές για το 1977 αριθμούν μόνο 306 κατοίκους.

Όμως την δεκαετία του '70, αν και εγκαταλελειμμένη κατά το πλείστον, γνωρίζει μια εντυπωσιακή αναγέννηση. Πολλά από τα ερειπωμένα τότε κτίσματα έχουν αναστηλωθεί και οι κάτοικοι επιστρέφουν σε αυτά (εικόνα 58).

Στην πιο σύγχρονη ιστορία, η Οία είναι χαρακτηρισμένη ως παραδοσιακός οικισμός από το 1978, με τους πρώτους παραδοσιακούς οικισμούς της Ελλάδας, λόγω του ιδιαίτερου φυσικού της κάλλους, και προστατεύεται με μετέπειτα προεδρικό διάταγμαⁱⁱⁱ, το οποίο καθορίζει οικιστικές ζώνες, προσδιορίζει χρήσεις, καθώς και όρους δόμησης. Ακόμα, στον οικισμό έχουν χαρακτηριστεί ως διατηρητέα 45 κτίσματα και 5 ανεμόμυλοι.ⁱⁱⁱⁱ (εικόνα 59)

Στο σύνολό της η κοινότητα Οίας έχει, σύμφωνα με την απογραφή του 2001, 1.278 κατοίκους. Η αύξηση πληθυσμού, σχεδόν στο 51%, οφείλεται στην έντονη τουριστική ανάπτυξη.

πολεοδομική οργάνωση

Η ευρύτερη πολεοδομική οργάνωση του οικισμού στηρίζεται από τα πρώτα κιόλας χρόνια, στην οχύρωση και στην άμυνα απέναντι στις εχθρικές εισβολές. Τα καστέλια (όπως αναφέρθηκε παραπάνω) αλλά η ανάγκη για αντιμετώπιση των φυσικών συνθηκών με τα διαθέσιμα μέσα, σε συνδυασμό με τη στενότητα του χώρου και την οικονομία υλικών οδήγησαν στην πυκνή δόμηση των οικισμών με στενούς δρόμους και μικρά κτίσματα.

Οι οικισμοί αυτοί είχαν φρουριακή διάρθρωση και τα σπίτια διατάσσονταν κάθετα στις υψομετρικές καμπύλες. Η διαμόρφωση ομόκεντρων δακτυλίων από μονόχωρες κατοικίες σε επαφή είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός εξωτερικού περιμετρικού περιτοιχίσματος με λίγες στενές πολεμίστρες για την αντιμετώπιση των επιδρομών. Πύλες και στενά λιθόστρωτα μονοπάτια διευκόλυναν την κίνηση των κατοίκων και προστάτευαν από τους ισχυρούς ανέμους. (εικόνα 60) Δημιουργήθηκε έτσι μια διαφορετική κλίμακα λειτουργικών και μορφολογικών στοιχείων όπως χαμηλές πόρτες, απότομες σκάλες μικρού πλάτους και πολύ στενοί χώροι. Σε περιπτώσεις εσχάτου κινδύνου οι κάτοικοι κατέφευγαν σε οχυρωμένους πύργους, τους «Γουλάδες» που βρίσκονταν μέσα ή έξω από τα καστέλια. Από τον 17^ο αι. οι οχυρωμένοι οικισμοί άρχισαν να εγκαταλείπονται και να αναπτύσσονται νέοι κατά μήκος των ποταμών (κοίτες ξεροπόταμων).¹⁸

Η ανάπτυξη του οικισμού είναι γραμμική^{iv} στο φρύδι του γκρεμού προς την «Καλντέρα» σε υψόμετρο από 70 μ. έως περίπου 100 μ., σε έκταση 200 στρεμμάτων.¹⁹ (εικόνα 61). Ο οικισμός διχοτομείται από έναν άξονα, διαχωρίζοντας τη γειτονιά των караβοкурайών από την γειτονιά των πληρωμάτων. Ο άξονας αυτός αφορά ουσιαστικά σε ένα μαρμαροστρωμένο πεζόδρομο, ο οποίος συγκεντρώνει και τις περισσότερες κύριες εξυπηρετήσεις.

Ο οικισμός παρουσιάζει ιδιόμορφο χαρακτήρα στη δόμηση του, λόγω της γεωμορφολογίας του νησιού –συνθήκη αναγκαία για την ευρύτερη αρχιτεκτονική της Σαντορίνης. Διαθέτει 960 περίπου κτίσματα. Είναι διαχωρισμένος σε γειτονίες, αφού στη διάρκεια της εξέλιξης τους, ορισμένοι οικισμοί απέκτησαν περιοχές με ξεχωριστή χρήση. Στο ΒΑ τμήμα του οικισμού, το οποίο είναι και πιο ομαλό γεωμορφολογικά, είναι η γειτονιά των Карабокурайών. Περιλαμβάνει τα καπετανόσπιτα, μεγάλα και με αυλές, τα οποία ακολουθούν νεοκλασικά πρότυπα με βενετσιάνικες και αναγεννησιακές επιρροές, με πολλά στοιχεία της ντόπιας αρχιτεκτονικής (θόλους, σταυροθόλια κλπ.), και χρονολογούνται στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα. Στα «γκρεμνά» προς την Καλντέρα είναι η γειτονιά των πληρωμάτων. Χαρακτηριστικό της είναι η πυκνή και συνεκτική δόμηση, όπου ο κοινόχρηστος χώρος και ο ιδιωτικός συνδέονται έτσι ώστε μερικές φορές να ταυτίζονται, δημιουργώντας ένα ιδιότυπο ιδιοκτησιακό καθεστώς, οριζόντιας ιδιοκτησίας. Στο ανατολικό τμήμα του οικισμού βρίσκεται η γειτονιά των αγροτών του «Περίβολα» (σήμερα έχει σχεδόν ενωθεί με τον υπόλοιπο οικισμό) και περιλαμβάνει τα αγροτόσπιτα με τις «κάνναβες», τα πατητήρια δηλαδή των σταφυλιών, τα ρακιδιά και τους βοηθητικούς χώρους.

¹⁸ Ταλιάνης, Δημήτρης, ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ. Και η θάλασσα «ετεκε γην», εκδόσεις τοπίο

¹⁹ Μποζνέκη-Διδωνή, Παρασκευή, παραδοσιακοί οικισμοί και τουριστική ανάπτυξη. Το πρόγραμμα του ΕΟΤ 1975-1995. Το παράδειγμα της Οίας Σαντορίνης, πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου: πολιτιστικό περιβάλλον και τουρισμός: ο ρολός του αρχιτεκτονα, Καβάλα, Σεπτέμβριος, 2011

εικόνα 59
άποψη του οικισμού στο παρελθόν

εικόνα 60
πολεοδομικά χαρακτηριστικά

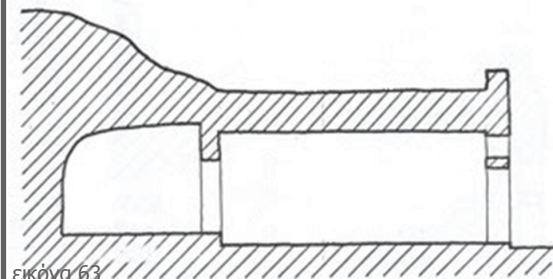

εικόνα 61
τοπογραφικό του οικισμού

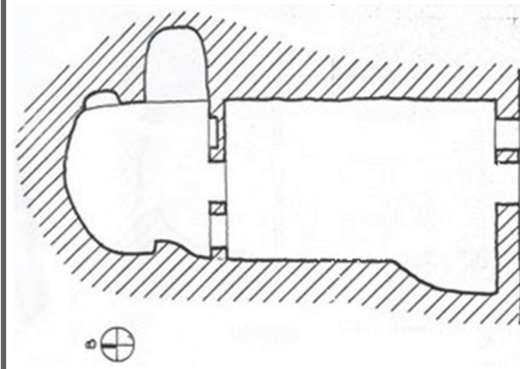
^{iv} Στην σημερινή τους μορφή οι οικισμοί της Σαντορίνης μπορούν να διακριθούν βασικά σε 3 κατηγορίες : γραμμικοί (Οία) εξελιγμένοι οχυροί και υποσκαφοί.

εικόνα 62
συνολική άποψη των υπόσκαφων κατοικιών

εικόνα 63
τομή σε υπόσκαφη κατοικία

εικόνα 64
τομή σε υπόσκαφη κατοικία

Στη πιο σύγχρονη ιστορία και εξέλιξη του οικισμού αναπτύχθηκε η καινούργια γειτονιά των μετασεισμικών κτισμάτων, η οποία δημιουργήθηκε μετά τους σεισμούς του 1956 για τη στέγαση των σεισμοπλήκτων, και στην οποία είναι εγκατεστημένοι μέχρι και σήμερα περισσότεροι μόνιμοι κάτοικοι του οικισμού. Ο οικισμός ολοκληρώνεται με τα δύο μικρά επίνεια Αμμούδι και Αρμένη, που συνδέονται με τον οικισμό με τις γνωστές χαρακτηριστικές σκάλες

αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά

Χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής ευρύτερα στον οικισμό, είναι τα «υπόσκαφα» σπίτια, σπηλαιοειδείς κατοικίες σκαμμένες μέσα στη θηραϊκή γη, είτε ολόκληρες με προσόψεις στο επίπεδο της γης, και επωφελούμενες από τις φυσικές κλιμακώσεις της Σαντορίνης, είτε με πρόσθετα κτιστά τμήματα. (εικόνα 62)

Τα υπόσκαφα σπίτια είναι θολωτοί χώροι σκαμμένοι σε μαλακό ηφαιστειακό χώμα, την άσπα. Οι κυριότεροι παράγοντες που οδήγησαν στην κατασκευή των κτισμάτων αυτών ήταν η ιδιότητα του εδάφους να μην γκρεμίζεται λαξεύοντας το, η φτώχεια και η έλλειψη δομικών υλικών όμως δευτερευόντως και λόγω κλίματος, αφού υπήρχε ανάγκη προστασίας από τους ισχυρούς ανέμους.

Συνήθως τα υπόσκαφα σπίτια είναι μονόχωρα, ή διαφορετικά αποτελούνται από δυο ή και περισσότερους χώρους. (εικόνα 63-64) Ο πρώτος χώρος (σάλα) χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια της ημέρας ενώ ο δεύτερος, η κρεβατοκάμαρα, πίσω- φωτίζεται και αερίζεται μέσα από τη σάλα. Η κουζίνα είναι μια μικρή και χαμηλή γωνιά συνήθως χτιστή με θόλο που επικοινωνεί με τη σάλα, και δημιουργήθηκαν επίσης υπόγειοι χώροι για αποθήκευση. Η τουαλέτα είναι ανεξάρτητη στην αυλή.

Τα κτίσματα εξωτερικά κλείνουν με ένα μετωπικό τοίχο με ανοίγματα συμμετρικά τοποθετημένα στον κατακόρυφο άξονα. Μια δίφυλλη πόρτα πλαισιώνεται από δυο παράθυρα εκατέρωθεν και ένα τρίτο που βρίσκεται πάνω από αυτή και τονίζει την θολωτή κατασκευή. Τα ανοίγματα είναι μικρά ώστε να εξασφαλίζεται ο αερισμός και να περιορίζεται το εκτυφλωτικό φως του αιγαιοπελαγίτικου ήλιου το καλοκαίρι και η απώλεια θερμότητας το χειμώνα. Η διάταξη των ανοιγμάτων της πρόσοψης επαναλαμβάνεται στον τοίχο που διαχωρίζει τους εσωτερικούς χώρους. Εσωτερικά οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι.

Ενδιαφέροντα στοιχεία είναι επίσης, οι αγωγοί εξαερισμού-παραθύρες, οι καμινάδες και οι στέρνες όπου συγκεντρωνόταν το πολύτιμο νερό της βροχής, καθώς και τα «κοντούτα», τα κανάλια δηλαδή που οδηγούν τα νερά της βροχής στη στέρνα.²⁰

²⁰Ταλιανης, Δημήτρης, *ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ. Και η θάλασσα «ετεκε γην»*, εκδόσεις τοπίο, χ.χ.

Σημαντικό χαρακτηριστικό είναι η οριζόντια ιδιοκτησία. Η αυλή του ενός είναι δώμα του άλλου, ή κάτω από έναν ελεύθερο χώρο υπάρχει υπόσκαφη κατοικία. (εικόνα 65) Η ανάγκη εξοικονόμησης χώρου για καλλιέργεια οδήγησε τους φτωχούς αγρότες στην εκμετάλλευση της γης πάνω απ' αυτά. Ο κοινόχρηστος και ο ιδιωτικός χώρος συνδέονται έτσι ώστε μερικές φορές να ταυτίζονται. Έτσι, σημαντικό είναι το εθνικό δίκαιο της εποχής που καθόριζε τους τρόπους δόμησης.

Αξιόλογα επίσης είναι τα караβοкураίικα σπίτια, με επιρροές βενετσιάνικης και νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. (εικόνα 66) Χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες όψεις με αυστηρή γεωμετρική λιτότητα, με επενδύσεις με λαξευμένο κόκκινο πορτί, και με πιλάστρα. Η στέγαση γίνεται με μοναστηριακούς θόλους, με «σκάφες» και με σταυροθόλια με ένα είδος χυτής καλουπωτής κατασκευής.

υλικά κατασκευής

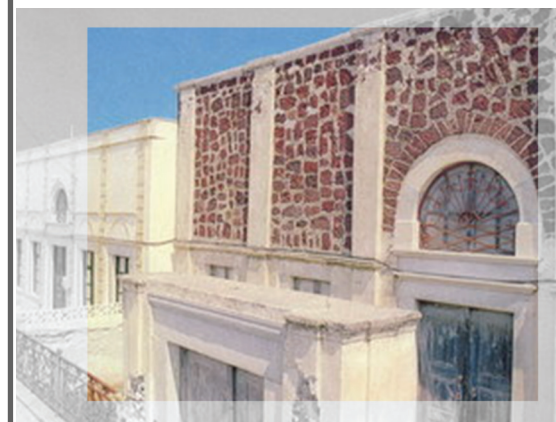
Η μεγάλη έκρηξη του ηφαιστείου που σημάδεψε την ιστορία του νησιού το 2000,(η 1500) π.χ. ,τροφοδότησε το νησί με υφαιστογενή υλικά, που αποτέλεσαν το έδαφος της. Έτσι λοιπόν οι οικοδομικές τεχνικές, για να ικανοποιήσαν τις απαιτήσεις της, προσαρμόσαν τις ανάγκες της στα ντόπια ηφαιστειακά υλικά, όπως η μαυρόπετρα, η κοκκινόπετρα, η άσπα και η κίσηρη. Οι τεχνικές των ντόπιων τεχνιτών, αξιοποιούσαν τα παραπάνω υλικά, με απλές και οικονομικές λύσεις. Επομένως, η κατασκευή με τα υλικά αυτά, επέτρεψε τη δημιουργία ποικιλίας μορφών με μεγάλη πλαστικότητα.

Το βασικό υλικό που χρησιμοποιείται για την κατασκευή των κτισμάτων είναι η πέτρα, κτίζεται με ή χωρίς λάσπη και καλύπτεται με σοβά, ενώ για την κατασκευή τοίχων, παραστάδων, υπέρθυρων και κατασκευή θόλων, χρησιμοποιούνται όλα τα είδη των ηφαιστειακών υλικών του νησιού. Η έλλειψη του ξύλου για την κατασκευή στέγης ή οριζόντιων δωματίων με δοκάρια οδήγησε στην επινόηση ενός μοναδικού τρόπου στέγασης: το κτίσιμο των πέτρινων θόλων, αναδεικνύοντας τον ιδιαίτερο μορφολογικό χαρακτήρα του οικισμού.

Ένα άλλο υλικό που βρίσκεται σε αφθονία στη σαντορίνη και χρησιμοποιείται ως συνδετικό υλικό είναι η θηραϊκή γη ή άσπα, έχει ιδιότητες ανάλογες του σημερινού τσιμέντου και ήταν διαδεδομένη από τους αρχαίους χρόνους. Σε ανάμειξη με ασβέστη και νερό αποτελεί βάση για ισχυρό, ελαστικό και στεγανό κονίαμα.²¹

εικόνα 65
δώματα κατοικιών -οριζόντια ιδιοκτησία

εικόνα 66
χαρακτηριστική οψη караβοкураίικου σπιτιού

σύγχρονη στρατηγική

εικόνα 67
άποψη του τουριστικού οικισμού

εικόνα 68-69
εξωτερικές απόψεις τουριστικών καταλυμάτων

^{lv}ΕΟΤ: Ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ) (παλαιότερα: Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού - ΕΟΤ) είναι κυβερνητική υπηρεσία προώθησης του τουρισμού της Ελλάδας.

^{lvi} περιλάμβανε αρχικά 6 οικισμούς: τη Βάθεια στη Μάνη (Πελοπόννησος), τη Βυζίτσα (Πήλιο), τα Μεστά (Χίος), την Οία (Σαντορίνη), το Πάπιγκο (Ήπειρος) και το Φισκάρδο (Κεφαλλονιά). Εκτός από τους οικισμούς αυτούς αναστηλώθηκαν και μεμονωμένα κτίρια σε άλλες περιοχές, Αρεόπολη, Αρναία, Καρυσχάδες, Μακρυνίτσα, Μηλιές, Μονεμβασιά, Ψαρά, Κρανάη του Γυθείου, στη Δημητσάνα, στην Κύθνο, στις Πινακάτες.

Ο οικισμός λοιπόν είχε πληγεί ιδιαίτερα τόσο από τους σεισμούς, όσο και από την εσωτερική μετανάστευση. Έτσι στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, ο παραδοσιακός οικισμός κρίθηκε σκόπιμο να αξιοποιηθεί, μαζί με ένα σύνολο παραδοσιακών οικισμών, υπό το πρίσμα του ΕΟΤ^{lv}.

Η προσέγγιση του προγράμματος αφορούσε στη συντήρηση και αξιοποίηση των παραδοσιακών οικισμών, όχι ως μουσειακών εκθεμάτων ή μνημείων, αλλά ως δυναμικού τμήματος της σύγχρονης ζωής και της περιφερειακής ανάπτυξης της χώρας. Το πρόγραμμα αρχικά θα λειτουργούσε πιλοτικά.^{lvi}

Θεωρητικά λοιπόν ο στόχος ήταν να συντηρηθούν, να αναστηλωθούν και να διατηρηθούν κτίρια και σύνολα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και να διαμορφωθούν σε ξενώνες ή κτίρια κοινής χρήσης, όπως μουσεία, εστιατόρια, κοινοτικά γραφεία, υφαντήρια κλπ. Οι εργασίες ξεκίνησαν το 1975 και ολοκληρώθηκαν σε 15 χρόνια.

Συγκεκριμένα οι παρεμβάσεις του παραπάνω προγράμματος για την Οία κρίθηκαν τόσο αποτελεσματικές που αναγνωρίστηκαν διεθνώς με το Βραβείο της Europa Nostra το 1980 και Βραβείο Αρχιτεκτονικής της Biennale το 1984 στη Σόφια (Βουλγαρία).^{lvii}

Πρακτικά, το πρόγραμμα του ΕΟΤ για την Οία, περιλαμβάνει μια σειρά επεμβάσεων τόσο κτίρια κατοικιών όσο και σε κοινόχρηστα κτίρια. Συγκεκριμένα, επισκευάστηκαν 80 παραδοσιακές οικίες και μετατράπηκαν σε ξενώνες, συνολικής δυναμικότητας 200 κλινών, σε όλο τον οικισμό. Δημιουργήθηκαν γραφείο υποδοχής, τεχνικό γραφείο και υφαντήριο σε κελύφη με διαφορετική προηγούμενης χρήση. Επίσης, λόγω της μεγάλης ναυτικής παράδοσης της Οίας, στεγάστηκε το Ναυτικό Μουσείο, πλούσιο σε εκθέματα, σε ένα αναστηλωμένο καπετανόσπιτο στο κέντρο του οικισμού. Σημαντική επίσης ήταν η επέμβαση στα δίκτυα υποδομής του οικισμού, με τα πρώτα δίκτυα αποχέτευσης. Αναστηλώθηκαν επίσης σημαντικά δείγματα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής (εκκλησίες, μύλοι, κλπ.) κι έγινε η δεξαμενή νερού στο Αμμουδι, ο τοίχος αντιστήριξης των πρανών του Αμμουδιού και ο πεζόδρομος που οδηγεί απέναντι από το νησάκι του Αγίου Νικολάου.

Σύμφωνα με τους αρχιτέκτονες που επιμεληθήκαν το έργο, η αρχιτεκτονική παρέμβαση οδηγήθηκε κυρίως από τον κυρίαρχο στόχο τα έργα επανακατοίκησης να επιτύχουν την ανάδειξη και αποκατάσταση του οικισμού και επιλεγμένων κτιρίων με την αρχική τους γραφικότητα και την αυθεντική τους ζωτικότητα.²²

Η αρχιτεκτονική επέμβαση στηρίχθηκε στη διατήρηση όλων των χαρακτηριστικών μορφολογικών στοιχείων των κτιρίων και της λειτουργικής τους δομής με αποκατάσταση των κατεστραμμένων τμημάτων βάσει τεκμηριωμένων στοιχείων. Επιδίωξη ήταν να διατηρηθεί η ίδια πλαστικότητα των γραμμών και των επιφανειών, απαραίτητο στοιχείο της μορφολογίας των κτιρίων σε σχέση με το φως και τη σκιά, με ελαχιστοποιημένες και διακριτικές παρεμβάσεις.²³

Στόχος σε όλη αυτή την προσπάθεια ήταν αφ' ενός να διατηρήσει αλλά και να αναδείξει τις βαθύτερες αξίες των σπουδαίων αυτών μνημείων της αρχιτεκτονικής, εντάσσοντάς τα ξανά στη σύγχρονη ζωή, εξασφαλίζοντας μ' αυτό τον τρόπο την ιστορική συνέχεια του περιβάλλοντός μας, πιστεύοντας αυτό που έγραψε ο Α. Κωνσταντινίδης: «Σπουδάζοντας τις δυνάμεις εκείνες που σε άλλα περασμένα χρόνια έχτισαν έργα και μορφές, ξυπνάμε μέσα στον ίδιο τον σύγχρονο εαυτό μας τον πιο αληθινό του κόσμο».²⁴

²²Μποζινέκη-Διδωνή, Παρασκευή, *παραδοσιακοί οικισμοί και τουριστική ανάπτυξη. Το πρόγραμμα του ΕΟΤ 1975-1995. Το παραδειγμα της Οίας Σαντορίνης*, πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου: πολιτιστικό περιβάλλον και τουρισμός: ο ρολος του αρχιτεκτονικού, Καβάλα, Σεπτέμβριος, 2011

²³Μποζινέκη-Διδωνή, Παρασκευή, ο.π.

²⁴Μποζινέκη-Διδωνή, Παρασκευή, ο.π.

Το τουριστικό φαινόμενο

Η πρωτοβουλία του ΕΟΤ έδωσε παραδείγματα στην ιδιωτική πρωτοβουλία και έτσι η αναζωογόνηση του παλιού, παραδοσιακού οικισμού ήταν γεγονός, στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Οι ντόπιοι δεν μεταναστεύουν ούτε αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους για να γίνουν ναυτικοί και κύρια ασχολία τους είναι η τουριστική δραστηριότητα.

Η υπεραξία όμως της γης και των κτιρίων αυξάνει συνέχεια με υπερβολική ταχύτητα ενώ οι νέες χρήσεις γης απειλούν να καταστρέψουν τον παραδοσιακό ιστό και τη γραφικότητα του. (εικόνα 67) Έτσι, η Οία αντιμετωπίζει κίνδυνο ξανά, αυτή τη φορά όχι λόγω ερήμωσης, αλλά εξαιτίας της ανάπτυξης.

Η παραδοσιακή ταυτότητα του οικισμού, στην σύγχρονη πραγματικότητα, έχει αλλοιωθεί εξαιρετικά λόγω της σύγχρονης τουριστικής δραστηριότητας. Στο βωμό του τουρισμού, οι επιχειρηματίες, προκειμένου να προσαρμόσουν τις εγκαταστάσεις στα σύγχρονα δεδομένα και τις ανέσεις, αγνοούν τα παραδοσιακά πρότυπα. Με αυτόν τον τρόπο, χρησιμοποιούν τα πρότυπα κελύφη, επεμβαίνοντας και αλλάζοντας την αρχική μορφή τους, προσαρμόζοντας νέες αρχιτεκτονικές μορφές τόσο στο εξωτερικό, αλλά πολύ περισσότερο στο εξωτερικό τους. (εικόνα 68-69)

Η επέμβαση αυτή στο εξωτερικό των κελυφών κρίνεται ακόμα πιο προβληματική αφού, επηρεάζει συνολικά την μορφή του οικισμού. Αρχικά, επεκτάσεις για προσθήκες επιπλέον χρήσεων –προκειμένου να προσαρμοστούν στις σύγχρονες απαιτήσεις, δημιουργούν επιπλέον κτίσματα, από τις αρχικά υπόσκαφα κελύφη. Έτσι η δόμηση γίνεται πιο πυκνή αλλά αλλάζει και η αρχική όψη του οικισμού.

Διακριτή είναι η περίπτωση με τις πισίνες, στα περισσότερα, αν όχι σε όλα τουριστικά καταλύματα. (εικόνα 70) Δεν αποτελούσαν συνθετικό στοιχείο του οικισμού, αλλά πλέον, οι επιχειρηματίες του τουρισμού, επιβάλλουν την ύπαρξή τους, προκειμένου να ανεβάσουν την αξία του προσφερόμενου προϊόντος.

Πρόβλημα επίσης είναι, ότι η Οία, όπως και ευρύτερα η Ελλάδα, αντιμετωπίζει το ζήτημα της εποχικότητας, αφού «εμπορεύεται» συγκεκριμένο τουριστικό προϊόν, εκμεταλλευόμενη τον ήλιο, την θάλασσα και την παράλια- φαινόμενο 3STourism^{lviii}. Συνεπώς, ο οικισμός δέχεται μαζική προσέλευση τουριστών τους καλοκαιρινούς μήνες, και εγκαταλείπεται εκτός τουριστικής περιόδου, με λίγους μόνιμους κατοίκους, ενώ υστερεί περαιτέρω δραστηριοτήτων και λειτουργιών, αλλά και χρήσεων γης, πέραν αυτών που σχετίζονται με τον τουρισμό.

Καταλήγει λοιπόν η έντονη τουριστική ανάπτυξη να αλλοιώνει τον παραδοσιακό χαρακτήρα του οικισμού, αντί να τον διατηρεί και να τον αναδεικνύει, όπως μεταφράζεται στους αρχικούς στόχους του προγράμματος του ΕΟΤ. Είναι αναγκαία, επομένως, λήψη αυστηρών μέτρων για την προστασία του οικισμού, και μια διαφορετική προσέγγιση στο στην τουριστική δραστηριότητα, με εναλλακτικές μορφές, έτσι ώστε ο τουρισμός να είναι βιώσιμος και να έχει θετική επίδραση, τόσο κοινωνικά και οικονομικά, αλλά παραπάνω πολιτιστικά με σεβασμό στην παραδοσιακή μορφή του οικισμού και στην αρχιτεκτονική και ιστορική του αξία.

εικόνα 70
τουριστικά καταλύματα στον σύγχρονο οικισμό

^{lviii} 3S Tourism: sea, sand and sun

Στη συνέχεια της εργασίας επιλέγονται 2 παραδοσιακοί οικισμοί της Κρήτης, το Λουτρό Ν. Χανίων και τα Μάταλα Ν.Ηρακλείου, προς μελέτη και σύγκριση της παραδοσιακής τους ταυτότητας και της επίδρασης του τουριστικού φαινομένου που ήδη αναπτύσσεται σε αυτούς, στη φέρουσα ικανότητα και στη μελλοντική δυναμική τους.

Η Κρήτη σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία είναι από τους κορυφαίους προορισμούς, του ελληνικού δυναμικού, τόσο για εγχώριο όσο και για διεθνή τουρισμό. Βασικός άξονας οικονομίας του νησιού είναι ο τουρισμός, που παρουσιάζει συνεχώς ανοδικές τάσεις, προσφέροντας ελκυστικές προτάσεις για θεματικό τουρισμό όλο το χρόνο .

Όπως αναφέρθηκε η πλειονότητα των παραδοσιακών οικισμών είναι πεδινόι, και καθώς η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από 24000 χλμ ακτής, και 2500 νησιά, πολλοί από αυτούς είναι νησιωτικοί και παράκτιοι. Από τους 920 -μέχρι σήμερα-, στο νησί της Κρήτης, αριθμούνται 101.

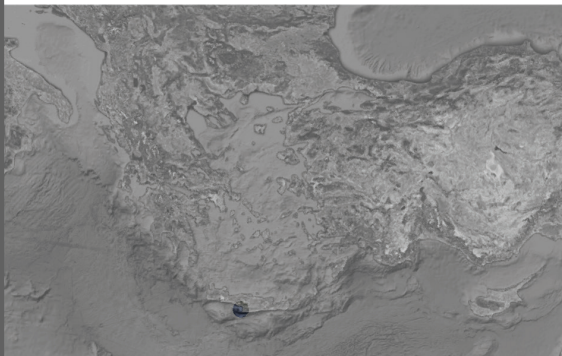
Επομένως, παραδοσιακοί οικισμοί του νησιού, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα μελέτης της συσχέτισης του τουριστικού φαινομένου με τους παραδοσιακούς οικισμούς.

Οι 2 παραδοσιακοί οικισμοί που επιλέγονται είναι παραθαλάσσιοι , στις νότιες ακτές του νησιού, έχοντας ξεχωριστή μορφολογική φυσιογνωμία με γεωγραφική ποικιλομορφία. Επίσης, είναι ήδη εξίσου φημισμένοι για την τουριστική τους δραστηριότητα.

Λουτρό | Χανία

Μάταλα | Ηράκλειο

εικόνα 71
τοποθεσία του οικισμού στην Ελλάδα

εικόνα 72
τοποθεσία του οικισμού στο νησί

εικόνα 73
παναραμική άποψη του οικισμού

τοποθεσία

Το Λουτρό είναι παραθαλάσσιος παραδοσιακός οικισμός της κοινότητας Ανώπολης Σφακίων, στη νοτιοδυτική Κρήτη.^{lix} Βρίσκεται σε απόσταση 70 χλμ. νότια των Χανίων. Ο οικισμός βρίσκεται στις νότιες ακτές της Κρήτης, στο Λιβυκό πέλαγος, ανάμεσα στην Αγία Ρουμέλη και στη Χώρα Σφακίων^{lx}. (εικόνα 71-72)

Ορίζεται από την σκιά των Λευκών Ορέων, στην απόληξη εντυπωσιακών φαραγγιών. Είναι κτισμένος αμφιθεατρικά στον ανατολικό μυχό ενός κολπίσκου που σχηματίζει το ακρωτήριο Μούρες ή Μουρί, ενώ στην είσοδο του κόλπου βρίσκεται μία βραχονησίδα. Η ευρύτερη περιοχή χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία, τόσο σε χλωρίδα όσο και πανίδα, και το κλίμα είναι υποτροπικό, με υψηλές θερμοκρασίες την θερινή περίοδο και ήπιους σύντομους χειμώνες.

χαρακτηριστικά οικισμού

Το Λουτρό είναι το μοναδικό μέρος στην Κρήτη που δεν έχει ποτέ αέρα, αφού ο κόλπος του και το μικρό νησάκι στην είσοδο του σχηματίζουν ένα φυσικό λιμάνι, ασφαλές αγκυροβόλιο για μικρά πλοία^{lxi}. (εικόνα 73)

Η μετάβαση στον οικισμό ακόμα και σήμερα γίνεται αποκλειστικά μέσω θαλάσσης από την Χώρα Σφακίων, εφόσον δεν επικοινωνεί με οδικό δίκτυο. Στο παρελθόν θεωρούνταν σπουδαίος και πλούσιος οικισμός, ενώ σήμερα είναι φημισμένο τουριστικό θέρετρο της Κρήτης. Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 έχει 56 κατοίκους.

^{lix} Διοικητικά υπάγεται στο δήμο Σφακίων, της περιφερειακής ενότητας (πρώην νομός) Χανίων.

^{lx} η Αγία Ρουμέλη και η Χώρα Σφακίων, όπως και το Λουτρό είναι παραδοσιακοί οικισμοί της Κρήτης, σε κοινό Προεδρικό διάταγμα (ΦΕΚ)

^{lxi} χρησιμοποιούταν από τους Σφακιανούς όταν ο καιρός ήταν κακός

Ιστορικά στοιχεία

Η ονομασία της περιοχής οφείλεται σε λουτήρες- λουτρά, που διοχέτευαν το νερό από την Ανώπολη, που αναβλύζανε σε διάφορα σημεία της παραλίας, λείψανα των οποίων σώζονται ακόμη^{lxii}.

Το Λουτρό βρίσκεται στον ανατολικό μυχό του ακρωτηρίου Μουρί, θέση στην οποία ήταν χτισμένη στην αρχαιότητα η αρχαία πόλη Φοίνιξ^{lxiii}, επίνειο της αρχαίας πόλης της Αράδενας και της Ανώπολης-ε ξου και η ονομασία της και ως Κάτω Πόλη. Η ανάδειξη της ναυτικής και εμπορικής δύναμης των κατοίκων της Ανώπολης οφείλεται στην ιδανική θέση του λιμανιού του Λουτρού, το οποίο ήταν ιδανικό για τα μικρά πλοία, στα νότια παράλια της Κρήτης.^{lxiv}

Σε μικρή απόσταση από το χωριό, εικάζεται ότι βρισκόταν μέρος του αρχαίου οικισμού, ως χώρος λατρείας του δωδεκάθεου και συγκεκριμένα του Θεού Δια- σήμερα δεν διασώζεται.

Σύμφωνα με πληροφορίες και οι Σαρακηνοί πειρατές χρησιμοποίησαν το Λουτρό σαν οχυρό από όπου επιτίθεντο σε πλοία που διέσχιζαν τη νότια Κρήτη.

Αργότερα οι Ενετοί κατόρθωσαν να διώξουν τους Σαρακηνούς και κατασκεύασαν ένα οχυρό που τα απομεινάρια του υπάρχουν μέχρι και σήμερα. Ένα άλλο οχυρό διατηρημένο σε καλύτερη κατάσταση μαρτυρά και την τουρκική παρουσία στην περιοχή.

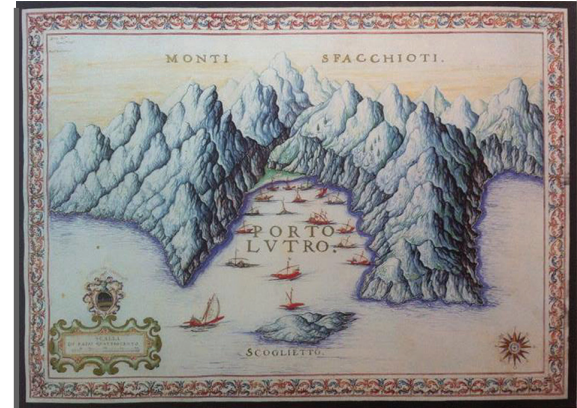
Η πόλη επίσης, αναφέρεται στις πράξεις των Αποστόλων.

Ο Cristoforo Buondelmonti^{lxv} πέρασε από το Λουτρό το 1415 και ανέφερε στο βιβλίο *Descriptio Insule Crete* που έγραψε ότι σώζονταν ερείπια της παλιάς πόλης, ενώ διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη είχαν χρησιμοποιηθεί από τους κατοίκους ως οικοδομικά υλικά. Όπως και τα άλλα χωριά της περιοχής των Σφακίων, το Λουτρό δεν αναφέρεται στις ενετικές απογραφές. Ο Basilicata το αναφέρει το 1630 ως Lutrò, porto de Sfacchià. (εικόνα 74)

Το λιμάνι του Λουτρού αποτέλεσε κομβικό σημείο των επαναστάσεων στα κρητικά παράλια, όπως και στην επανάσταση του 1821.

Στο πιο σύγχρονο παρελθόν, το Λουτρό, ήταν ο χειμερινός τόπος διαμονής των κατοίκων της Ανώπολης, της οποίας αποτελεί επίνειο, και έτσι ονομαζόταν Κατώπολη. Το 1834, στο Λουτρό ζούσαν 3 οικογένειες. Ο πλοίαρχος Spratt αναφέρει στο έργο του *Travles and Researches in Crete* ότι στο Λουτρό το 1859 υπήρχαν 15 σπίτια, εκ των οποίων κατοικούνταν 4. Το 1881 δεν αναφέρεται στην απογραφή, ενώ το 1900 είχε 123 κατοίκους. (εικόνα 75)

Στην νεότερη ιστορία, το 1978, το Λουτρό χαρακτηρίζεται ως παραδοσιακός οικισμός, λόγω των ιδιαίτερων φυσικών χαρακτηριστικών του, μέσω προεδρικού διατάγματος, στο οποίο ορίζονται οι πρώτοι 432 παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας.^{lxvi}

εικόνα 74
αρχική αποτύπωση του οικισμού

εικόνα 75
παρελθοντική άποψη του οικισμού

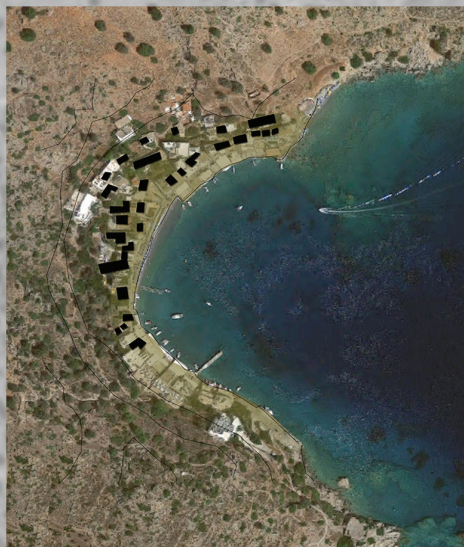
^{lxii} σύμφωνα με καταγραφές χρησιμοποιήθηκαν μετέπειτα για την οικοδόμηση κτιρίων

^{lxiii} Το όνομά της ίσως προέρχεται από το φυτό φοίνικας, ο οποίος μάλλον ήταν αυτοφυής εκεί, όπως είναι σήμερα σε άλλες περιοχές της Κρήτης

^{lxiv} σύμφωνα με τον Άγγλο ναυτικό Spratt (II, 249) αποτελεί το μόνο λιμάνι στις νότιες ακτές, όπου το πλοίο μπορεί να βρει ασφάλεια όλες τις εποχές.

^{lxv} Ιτ. Cristoforo Buondelmonti, 1386 - περ. 1430, υπήρξε Ιταλός καλόγερος και γεωγράφος, που κατασκεύασε χάρτες του Αιγαίου και της Κωνσταντινούπολης. Ήταν ο πρώτος χαρτογράφος αυτών των περιοχών.

^{lxvi} Περί χαρακτηρισμού ως Παραδοσιακών Οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών.

εικόνα 76
αρχική μορφή του οικισμού

εικόνα 77
σύγχρονη μορφή του οικισμού

μορφή του οικισμού

Δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για την αρχή της σύνθεσης του οικισμού. Όπως όμως οι περισσότεροι παράλιοι οικισμοί της Κρήτης, είναι δημιουργήματα του τέλους του 19^{ου} αιώνα, με τον εποικισμό νεότερων βενετσιάνικων θέσεων. Οι νεότεροι (στους οποίους εντάσσεται και το Λουτρό), δημιουργήθηκαν λίγο μεταγενέστερα, λόγω της τουριστικής ανάπτυξης.²⁵

Πρώτη αποτύπωση της αρχέτυπης μορφής του οικισμού, συναντάται επισήμως εν ετει 1990. Σύμφωνα με τον προκείμενο χάρτη, το Λουτρό ήταν ένας μικρός αραιοκατοικημένος οικισμός που αριθμούσε 25 μόλις κτίρια. (εικόνα 76) Διάσπαρτα στα όρια, τα περισσότερα αυτών ήταν κοντά στην ακτή.

Την ίδια χρονολογία, απόφαση συγκεκριμένα για τον οικισμό Λουτρό της κοινότητας Ανωπόλεως Σφακιών του νομού Χανίων, τον χαρακτηρίζει ως παραλιακό, τουριστικό, αξιόλογο, δυναμικό, συνεκτικό, μικρό και καθορίζει τα όρια του. Παράλληλα, επισημαίνονται ειδικοί όροι δόμησης, διαφορετικοί των καθορισμένων (του ΦΕΚ 594 Δ/13-11-78)^{lxvii}, αλλά ακολουθούν αυτά του 24-4-85 Π.Δ. και των τροποποιήσεων του (ΦΕΚ 181 Δ/3-5-85). Αυτοί ορίζουν άρθρα τα οικοπέδα με ελάχιστο εμβαδό 300-1000 τμ., εκ των οποίων μπορεί να καλυφθεί το 60%^{lxviii}, με κτίσματα 2 ορόφων, μέγιστου συνολικού ύψους, 7,5 μέτρων^{lxix}. Το σύστημα δόμησης των γηπέδων ορίζεται ως αυτό των πτερύγων, ενώ, κάθε οικόπεδο πρέπει να έχει πρόσωπο σε διαμορφωμένο κοινόχρηστο χώρο ή σε δίοδο προσπέλασης, απέχοντας (η οικοδομή) 15 μέτρα τουλάχιστον από την γραμμή του αιγιαλού, (ως παραλιακός οικισμός).

^{lxvii} Περί χαρακτηρισμού ως Παραδοσιακών Οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών.

^{lxviii} Μέγιστη επιτρεπόμενη συνολική επιφάνεια 240 τ.μ ανεξαρτητως οροφών

^{lxix} Σε περιπτώσεις 3 οροφών, μέγιστο ύψος τα 10 μ.

²⁵Ν. Σκουτέλης, *Νησιά του Αιγαίου, Κεφ. Κρήτη*, 2003, στο Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984-2001

σύγχρονη μορφή

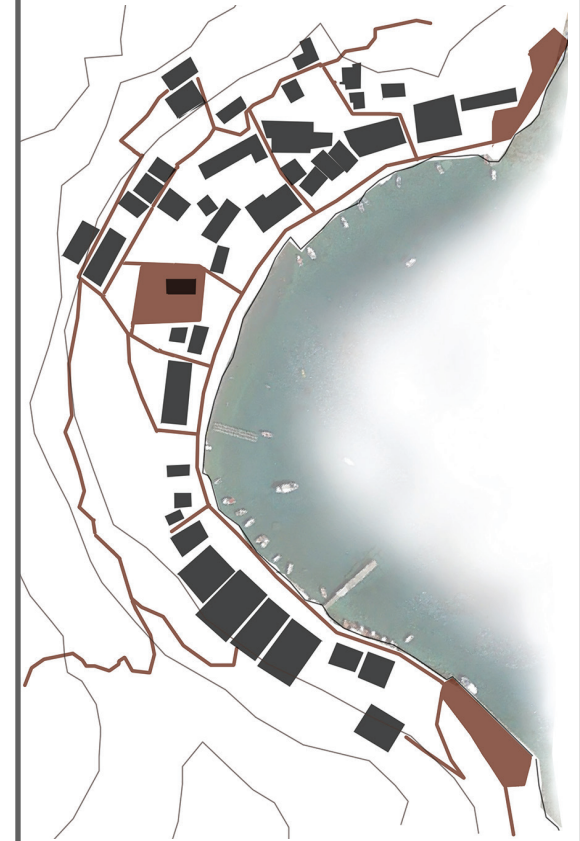
πολεοδομική οργάνωση

Το Λουτρό είναι ένας αμφιθεατρικά κτισμένος οικισμός, λόγω της σύνθετης μορφολογίας του εδάφους. Τα κτίρια φτάνουν οριακά στην ακτογραμμή, και εκτείνονται στον οικισμό ως και υψόμετρο 30 περίπου μέτρων. Το ημικύκλιο που ορίζει ο κολπίσκος του Λουτρού, ορίζει και παραλιακά τον οικισμό, ο οποίος είναι πυκνοδομημένος στα δυο άκρα του σε αντίθεση με το κέντρο του.

Το βόρειο τμήμα είναι σχετικά πυκνοδομημένο, παρουσιάζει αραίωση, διάσπαρτη ανάπτυξη, προς το κέντρο του οικισμού, με μεγαλύτερους κενούς αδόμητους χώρους. Αντίθετα, το νότιο τμήμα είναι πιο πυκνοδομημένο, έχει περισσότερη συνοχή, και ορίζεται γραμμικά στην ακτή χωρίς αδόμητους χώρους. (εικόνα 77)

Δεν υπάρχει οργανωμένο οδικό δίκτυο αφού δεν υπάρχουν τροχοφόρα στον οικισμό, (όπως άλλωστε αναφέρθηκε παραπάνω η πρόσβαση στον οικισμό γίνεται ακτοπλοϊκώς, ή περιπατητικά μέσω του Ε4). Το δίκτυο κίνησης κατά μήκος και πλάτος του οικισμού, είναι μόνο πεζοπορικό και εξασφαλίζει την επικοινωνία σε όλα τα κτίρια έως και την ακτή. (εικόνα 78) Παρόλα αυτά δεν υπάρχει ιδιαίτερη διαμόρφωση του. Σε σημεία είναι πλακοστρωμένο-σε αυτά που έχουν τουριστική χρήση και έχουν επέλθει οι ιδιοκτήτες, ενώ σε άλλα ακολουθεί το φυσικό περιβάλλον.

Το δίκτυο τερματίζει στο νότιο άκρο του οικισμού, όπου βρίσκεται και ο όρμος, στον οποίο φτάνουν τα πλοία δημόσιας χρήσης, και ορίζει το λιμάνι του Λουτρού. Δε διαθέτει παραπάνω διαμόρφωση, ενώ είναι το μόνο σημείο που μπορούν να σταθμεύσουν τροχοφόρα – τα οποία δεν μπορούν να κυκλοφορήσουν στον οικισμό. (εικόνα 79)

εικόνα 78
διάγραμμα δικτύου κίνησης

εικόνα 79
το λιμάνι του Λουτρού

εικόνα 80
πανοραμική σύγχρονη άποψη του οικισμού

εικόνα 81
μορφολογία των κτιρίων του οικισμού

εικόνα 82
ο κούλες του Λουτρού

εικόνα 83-84
απόψεις του κούλε

αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά

Το σύνολο του οικισμού χαρακτηρίζεται από χαμηλά και μικρά κτίρια, τα οποία δεν ξεπερνούν τους 3 ορόφους (ισόγειο και 2) (εικόνα 80). Η τυπολογία τους είναι συγκεκριμένη. Αφορούν σε ορθογώνια κτίρια, τόσο σε κάτοψη όσο και σε όψη, με ίσια δώματα από σκυρόδεμα (σύγχρονο υλικό, λόγω της σύγχρονης κατασκευής τους) και βαμμένα σε λευκό χρώμα. Έχουν συμμετρικά ανοίγματα στην όψη, και μπαλκόνια, προσανατολισμένα προς το νότο, επωφελούμενα της θέας και ξύλινα κουφώματα, σε μπλε χρώμα, που θυμίζουν κυκλαδίτικη αρχιτεκτονική. (εικόνα 81)

χρήσεις γης

Τα περισσότερα κτίρια του οικισμού αφορούν σε τουριστικές υποδομές. Συγκεκριμένα, τα τουριστικά καταλύματα ανέρχονται σε 40, όπως και αλλά που λειτουργούν επιπρόσθετα (και αναγκαία) αυτών, με χρήσεις εστίασης και ψυχαγωγίας –εστιατόρια και καφετέριες, για να καλύπτουν τις ανάγκες των λουόμενων και των λοιπών επισκεπτών.

Συγκεκριμένα οι τουριστικές μονάδες είναι μικρές, και χαμηλές σε ύψος, ενώ ακολουθούν την παραδοσιακή μορφή των κτιρίων. Τα εστιατόρια, συχνά ανήκουν στα τουριστικά καταλύματα, κοντά στην ακτογραμμή. Στην περιοχή εκλείπει η πρωτογενής παραγωγή, σε κηπευτικά προϊόντα ή κτηνοτροφία, ενώ δραστηριοποιούνται ελάχιστα, οι ντόπιοι ψαράδες.

Η χρήση της οικίας είναι περιορισμένη, αφού το Λουτρό, βρίσκεται σε πολύ μειονεκτική θέση το χειμώνα, με δραματικές συνθήκες-μη βιώσιμες καθώς δεν υπάρχει άμεση σύνδεση, οδικώς με γύρω περιοχές. Μοναδικό στοιχείο πολιτισμού στο κέντρο του οικισμού, η εκκλησία, γύρω από την οποία ορίζεται κοινόχρηστος χώρος.

ιστορικά κτίρια

Παρά των ιστορικών γεγονότων που συνέβησαν στην περιοχή, δεν υπάρχουν ιστορικά κτίρια να τα χαρακτηρίζουν.

Δυτικά του οικισμού, σε ύψωμα, υπάρχει ένα τούρκικο φρούριο. Χρονολογείται περίπου τον 19ο αιώνα. Σε μικρή απόσταση από το φρούριο σώζεται και κυλινδρικός πύργος σε αρκετά καλή κατάσταση. (εικόνα 82-84) Είναι επισκέψιμος, από υπαίθρια διαμόρφωση, στον άξονα, των νέων ξενοδοχειακών μονάδων, στη νότια πλευρά του κόλπου, και απαιτεί ανάβαση.

Όμως, μπορεί κανείς από αυτό να επισκεφθεί γειτονικές ιστορικές περιοχές, όπως τα ερείπια της αρχαίας Αράδενας με την βυζαντινή εκκλησία του αρχάγγελου Μιχαήλ και την Ανώπολη.

ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

Το Λουτρό είναι από τα πιο διαδεδομένα μέρη στην Κρήτη, λόγω του ιδανικού τοπίου, με τα ξεχωριστά νερά της θάλασσας στο όριο ενός λόφου, με ιδιαίτερη χλωρίδα. (εικόνα 85)

Η υφιστάμενη κατάσταση στο λουτρό, αν και μέρος με έντονη- αν όχι αποκλειστική την- τουριστική δραστηριότητα, δεν αφορά στον αναμενόμενο μαζικό τουρισμό. Δεν αποτελείται από μεγάλες σύγχρονες ξενοδοχειακές μονάδες με πισίνες και πολυτελείς ανέσεις και πολυσύχναστα εστιατόρια.

Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι στον οικισμό αναπτύσσονται εναλλακτικές μορφές τουρισμού, διαφορετικές από τον γνωστό στην Κρήτη, μαζικό τουρισμό. Συγκεκριμένα, οι επισκέπτες του Λουτρού, απολαμβάνουν τα τοπία φυσικού κάλλους της περιοχής, γνωρίζοντας την ξεχωριστή πανίδα και χλωρίδα του λόφου, αλλά και την καλλιέργεια των ιδιαίτερων τοπικών προϊόντων. Παράλληλα, οι επισκέπτες έχουν την εμπειρία να γευτούν κρητικές γεύσεις με ντόπια προϊόντα. Έτσι, εμμέσως αναπτύσσονται, ο αγροτουρισμός και ο γαστρονομικός τουρισμός.

Η τουριστική εμπειρία στο λουτρό, συνδυάζεται με τη θάλασσα δραστηριότητα, αφού ο πλούτος του βυθού είναι από τα ελκυστικά προϊόντα του τόπου.

Καθώς αποτελεί τμήμα του E4^{bx}, του ευρωπαϊκού περιπατητικού μονοπατιού διαδρομών, και συγκεκριμένα στη διαδρομή που ενώνει τα Σφακιά με την Αγία Ρουμέλη, ο περιηγητικός ή περιπατητικός τουρισμός είναι μια ακόμα δραστηριότητα που απολαμβάνουν οι τουρίστες. (εικόνα 86) Η διαδρομή αφορά σε μήκος 20 χλμ., δεν είναι δύσβατη, ενώ περπατείται τμηματικά από τους περιηγητές.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, δεν υπάρχει κίνηση αφού δεν υπάρχουν τροχοφόρα οχήματα και οργανωμένοι δρόμοι, γεγονός πρωτόγνωρο στην σύγχρονη κοινωνία. Άλλωστε δεν υπάρχει δυνατότητα να φτάσει κανείς στο Λουτρό οδικώς. Ο μόνος τρόπος να το προσεγγίσει επισκέπτης, είναι μέσω θαλάσσης, είτε με τα πλοία της γραμμής, από το λιμανάκι των Σφακίων, είτε με ιδιωτικό σκάφος και μέσω πεζοπορίας.

Τα περισσότερα κτίρια του οικισμού, όντως αφορούν σε τουριστική χρήση, καταλύματα ή συμπληρωματικές τουριστικές υπηρεσίες, αλλά είναι μικρά σε μέγεθος. Αφορούν σε οικογενειακές επιχειρήσεις που διοικούνται από τα μέλη της οικογένειας, αλλά και κατοίκους γύρω οικισμών, που μετοικούν στο Λουτρό την τουριστική περίοδο.

Τα ξενοδοχεία είναι μικρά και ακολουθούν τα συμβατικά καταλύματα, όπως ορίστηκαν οι τουριστικές υποδομές στα τέλη του 20^{ου} αιώνα. (εικόνα 87). Αφορούν σε δωμάτια, που καλύπτουν τις ανάγκες διανυκτέρευσης, χωρίς περιττές ανέσεις. Συνήθως, καλύπτουν αποκλειστικά τις ανάγκες του ύπνου, και μερικώς της εστίασης, με μικρές κουζίνες. Ωστόσο είναι εκσυγχρονισμένα, και πληρούν απόλυτα τις σύγχρονες ανάγκες, χωρίς υπερβολές, τόσο στις παροχές ούτε στην διακόσμηση –ίσως αυτό κάποιες φορές, τα χαρακτηρίζει ως παρωχημένα.

εικόνα 85
σύγχρονη άποψη του οικισμού

εικόνα 86
τμήμα του περιπατητικού μονοπατιού E4 που διέρχεται του Λουτρού

^{bx}Τα ευρωπαϊκά μονοπάτια αφορούν σε ένα δίκτυο πεζοπορικών διαδρομών μεγάλων αποστάσεων, που τα διαχειρίζεται η European Ramblers' Association (ERA) και καλύπτουν συνολικό μήκος 46.000 χλμ., με διαδρομές 2000- 6000 χλμ., ενώνοντας 2 ή και παραπάνω χώρες. Τα μονοπάτια αυτά ορίζονται συνήθως σε υψόμετρο 500-1000 μ., περιλαμβάνοντας επίσης σημεία με υψόμετρο 2000 μ. Ή και αυτά στο επίπεδο της θάλασσας. Αφορούν σε 11 μονοπάτια που χαρακτηρίζονται με το πρόσημο E και αρίθμηση από το 1 έως το 11 (E1, E2... E11). όπως φαίνεται στην εικόνα 1 και 2. Στόχος είναι το δίκτυο των ευρωπαϊκών αυτών διαδρομών, να διασχίσει περιοχές αξιόλογου ενδιαφέροντος ως προς το φυσικό περιβάλλον και τον ιστορικό περίγυρο.

εικόνα 87
χαρακτηριστική όψη των τουριστικών εγκαταστάσεων

εικόνα 88
άποψη του οικισμού σήμερα

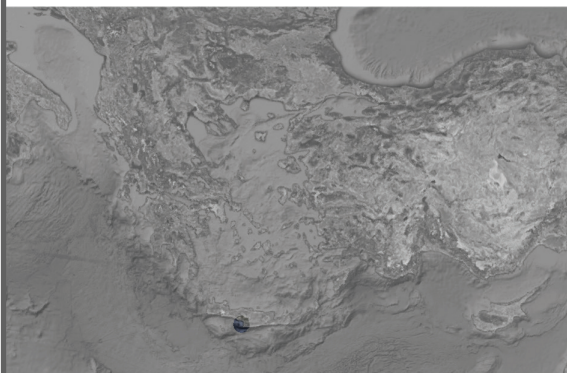
αποτίμηση της σημερινής μορφής του οικισμού

Η μορφή του οικισμού αλλοιώνεται από τις σύγχρονες ανάγκες. Ενώ υπάρχει ομοιομορφία στις όψεις, κατασκευαστικά στην σύνθεση τους, οι σύγχρονες προσθήκες αλλοιώνουν την εικόνα τους. Στα δώματα υπάρχουν οι ηλιακοί συλλέκτες, αλλά ακόμα πιο έντονο είναι το πρόβλημα με τις πρόχειρες κατασκευές στέγασης υπαίθριων χώρων για παράλληλες τουριστικές δραστηριότητες, με τέντες, ως τα όρια της ακτής.

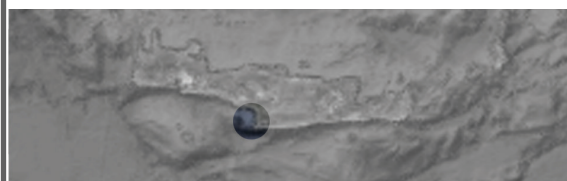
Παρόλα αυτά, η σημερινή μορφή του οικισμού δεν είναι αλλοιωμένη δραματικά. Υπάρχει συνοχή στην όψη την συνολική αλλά και των κτιρίων, ενώ δεν υπάρχουν πρόσθετα αυθαίρετα κτίρια, που αλλάζουν την πρωτότυπη μορφή.(εικόνα 88) Αυτό οφείλεται τόσο στο γεγονός ότι ο οικισμός είναι φημισμένος ακριβώς για την ξεχωριστή ακατέργαστη γραφικότητα των απλών κτιρίων στο φυσικό τοπίο του κόλπου, την οποία οι επιχειρηματίες του τουρισμού θέλουν να προστατέψουν, αφού είναι το βασικό αίτιο τουριστικής δραστηριότητας.

Αντίστοιχα όμως η αποφυγή της αλλοίωσης του παραδοσιακού οικισμού, οφείλεται στις εναλλακτικές τουριστικές δραστηριότητες, οι οποίες είναι ήπιες και δεν επηρεάζουν αρνητικά ούτε το φυσικό ούτε το ανθρωπογενές περιβάλλον.

εικόνα 89
η τοποθεσία του οικισμού στην Ελλάδα

εικόνα 90
η τοποθεσία του οικισμού στην Κρήτη

^{lxxi}Σήμερα το τοπωνύμιο ακούγεται τα Μάταλα ενώ παλιότεροι συγγραφείς τα αναφέρουν η Ματαλα (της Ματαλης), ή το Μάταλον και το ετυμολογούν από το ματος(=ζήτηση)
^{lxxii}Έρευνα του ταξιδιωτικού οργανισμού TUI Travel, εν έτει 2011.

^{lxxiii}Hippie: χιπίς;η ετυμολογία του όρου «χίπις» προέρχεται από την αγγλική λέξη «hipster» (πρόκειται για εκείνον που απορρίπτει την υπάρχουσα κουλτούρα και υποστηρίζει πιο ελεύθερες απόψεις), και αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τα άτομα με αντικοινωνική συμπεριφορά που είχαν μετακομίσει στο Greenwich Village της Νέας Υόρκης, ένα προάστιο του Haight-Ashbury που ανήκει στο Σαν Φρανσίσκο, και σε άλλες τέτοιες αστικές περιοχές τσι λοιπόν αναφέρονται στον άνθρωπο εκείνο που «γνωρίζει», και η εκτεταμένη γνώση και ενημέρωση ήταν ένας από τους σκοπούς του κινήματος. Πολλοί, δημιούργησαν τις δικές τους κοινωνικές ομάδες και κοινωνίες, διαφωνούσαν κάθετα με τον Πόλεμο στο Βιετνάμ, άκουγαν ψυχεδελικό ροκ, υποστήριζαν τη σεξουαλική επανάσταση, και χρησιμοποιούσαν ναρκωτικά όπως μαριχουάνα, LSD και «μαγικά» μανιτάρια έτσι ώστε να καταφέρουν να «εξερευνήσουν» εναλλακτικά και καινούρια πράγματα.

τοποθεσία

Τα Μάταλα^{lxxi} είναι ένας παραθαλάσσιος παραδοσιακός οικισμός του νομού Ηρακλείου και διάσημη παραλία της νότιας Κρήτης. Η θέση τους είναι στη δυτική ακτή της επαρχίας Πυργιωτίσσης. Υπάγεται στο Δημοτικό διαμέρισμα Πιτσιδίων του Δήμου Τυμπακίου. (εικόνα 89)Η απόστασή του από το Ηράκλειο είναι 70,6 χιλιόμετρα και βρίσκεται στο τέλος της διαδρομής νότιο-δυτικά από τον αρχαιολογικό χώρο της Φαιστού.

Ο οικισμός είναι κτισμένος στην παραλιακή ακτή του κόλπου της Μεσσαράς, σε ένα μικρό κολπίσκο.(εικόνα 90) Μετά το Ανάκτορο της Κνωσού, τα Μάταλα προτείνονται ως ο δεύτερος σημαντικότερος προορισμός της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου και παράλληλα αναδεικνύονται ως ένας από τους τρεις κορυφαίους προορισμούς στην Κρήτη.^{lxxii}

χαρακτηριστικά οικισμού

Η παραλία των Ματάλων αν και κατοικούταν από την αρχαιότητα, έγινε διάσημη ως τόπος παραμονής χίπηδων τις δεκαετίες '60 και '70. Ο βράχος που ορίζει βορειοδυτικά τον οικισμό, αποτελεί βάση για ιστορικά τεχνητά σπήλαια, τα οποία την "εποχή των Hippie"^{lxxiii}, αποτέλεσαν τις κατοικίες τους και έκαναν γνωστό το μικρό αυτό χωριό, διεθνώς. Ο οικισμός τότε χαρακτηριζόταν ως ένα μικρό ψαροχώρι. Σήμερα το ίχνος των χίπηδων είναι φανερά αποτυπωμένο στην ιστορία του, και άλλωστε είναι και ο λόγος, πέραν από την ξεχωριστή γεωμορφολογία, της τουριστικής δραστηριότητας. Η τελευταία απογραφή, του 2011, εκτιμά πληθυσμό 300 κάτοικους.

ιστορικά στοιχεία

Τα Μάταλα υπήρξαν πόλη της Κρήτης, επίνειο της Φαιστού τη μινωική περίοδο και της Γορτύνας^{lxiv} τη ρωμαϊκή. Οι Γορτύνοι, όπως αναφέρει ο Πολύβιος (2, IV, 55) κατέλαβαν τα Μάταλα το 220 π.χ., ύστερα από πόλεμο προς την Φαιστό.²⁶ Η πόλη φαίνεται ότι ήταν σε ακμή από τον 6ο π.Χ. έως τον 7ο μ.Χ. αιώνα, χωρίς όμως να έχει εγκαταλειφθεί ποτέ από τότε. Ωστόσο, καταστράφηκε τον 9^ο αιώνα από τους Σαρακηνούς πειρατές.²⁷ Σύμφωνα με αναφορές, ίχνη της αρχαίας πόλης διακρίνονται επίσης, κάτω από τη επιφάνεια της θάλασσας, γιατί το μέρος έπαθε καθίζηση. Συγκεκριμένα, υπάρχουν ευρήματα από ίχνη παλατιών που κτίστηκαν για τους ευγενείς, από τις αρχαίες πόλεις Φαιστό και Γορτύνα.^{lxv}

Ακόμα, στην περιοχή των Ματάλων ναυάγησαν τα καράβια του Μενελάου, όταν επέστρεφε από την Τροία^{lxvi}.²⁸ Την ενετική περίοδο οριοθετούνταν ο ομώνυμος συνοικισμός, Santa Maria di Matala, ή Madonna di Matala όπου υπήρχαν αρχαιότητες, μωσαϊκά κλπ.

Νοτιοανατολικά του χωριού, υπάρχουν τα ερείπια ενός αρχαίου ναού και κοντά στην παραλία βρέθηκε μια μαρμαρίνη λάρνακα. Ο αρχαιολογικός χώρος δίπλα στο χωριό, ο πυρήνας της πόλης, άρχισε να ανασκάπτεται στη δεκαετία του 1980 κι έφερε στο φως μεγάλα κτίρια και εργαστήρια μετάλλων, αγγειοπλαστικής, ξυλουργικής, κλπ. Σε διπλανό λόφο υπήρχε η ακρόπολη του οικισμού ο ναός της Παναγίας (La Madonna di Matala).^{lxvii}

Αναφορές για τα Μάταλα, συναντώνται, στα γραπτά ιστορικών και περιηγητών, που κατέγραφαν σε χάρτες την Κρήτη από νωρίς.(εικόνα 91) Συγκεκριμένα, ο Spratt στο χάρτη τον σχεδιάζει το 1852 και δημοσιεύεται από την Υδρογραφική Υπηρεσία του Λονδίνου (Hydrografic Office in London) το 1862^{lxviii}. Το 1894 ο Νικόστρατος Καλομενόπουλος, ανθυπολοχαγός τότε του πεζικού, στην επιτόπια, όπως ο ίδιος χαρακτηρίζει, μελέτη του Κρητικά, ήτοι Τοπογραφία και Οδοιπορικά της νήσου Κρήτης,^{lxix} όπως και ο Basilicata, εκτός από τα ονόματα των οικισμών που καταγράφουν στο χάρτη της Κρήτης, αναφέρει στον κόλπο της Μεσσαράς το Co di Matala.^{lxxx}

Στο πιο μακρινό παρελθόν, στο χάρτη του Nicolaus Visscher το 1638, τα Μάταλα καταγράφονται στην παραλία του κόλπου της Μεσσαράς. Το 1651, ο Marco Boschini αποτυπώνει τον οικισμό των Ματάλων στο χάρτη του, αλλά και ο κοσμογράφος της Γαληνότητας Δημοκρατίας της Βενετίας Vincenzo Coronelli το 1689. Παρ' όλες τις αναφορές, δεν είναι γνωστή η μορφή του οικισμού στα αρχαία χρόνια.

²⁶Σπανάκης, Στέργιος, *Κρήτη. τουρισμός, ιστορία, αρχαιολογία*, α' τόμος, Τρίτη έκδοση, Ηράκλειο Κρήτης, εκδόσεις «Σφακιανός»

²⁷ Παναγιωτάκης, Γεώργιος, *Κρήτη. τι πρέπει να γνωρίζετε*, Ηράκλειο, χ.χ.

²⁸Σπανάκης, Στέργιος, *Κρήτη. τουρισμός, ιστορία, αρχαιολογία*, α' τόμος, τρίτη έκδοση, Ηράκλειο Κρήτης, εκδόσεις «Σφακιανός»

εικόνα 91
αναφορά του οικισμού σε αρχική
αναπαράσταση του νησιού

^{lxiv} Η Γορτύνα ήταν γνωστή, κατά την ρωμαϊκή περίοδο ως η πρωτεύουσα της Κρήτης

^{lxv} Υπάρχει επίσης μια σπηλιά γνωστή ως «Βρουτοσπελιανά» όπου ο μύθος λέει ότι την χρησιμοποιούσε ο Ρωμαίος αρχηγός Βρούτος.

^{lxvi} Η λίσση αιπεία τε εις αλα πέτρη (οδus. Γ 293) πιστεύεται πως ήταν το ακρωτήριο νύσος μεταξύ των όρμων Κορμού και Ματάλων

^{lxvii} στην είσοδο του οποίου υπάρχει η επιγραφή Πλύνετε την κεφαλὴν και καθάρισατε τους πόδας και έπειτα εισέλθητε εις τον ιερὸν τούτον οίκον.

^{lxviii} αποτυπώνει με ακρίβεια στην επαρχία της Πυργιώτισσας τους οικισμούς: Kamares, Temeneli, Gligoria, Magarikari, Kalokoraphitis, Kissus, Skurvula, Phaneromeni, Potamitis, Vori, Kalivia, Lagolio, Tybaki, H. Triada, H. Photini, H. Iannis, Kamilari, Siva, Pitsidia

^{lxix} Στην Κοιλιάδα της Φουντάνας εντάσσει τους οικισμούς Κισσοί και Φανερωμένη. Στην Ορεινή κοιλάδα των Καμαρών οι οικισμοί Καμάρες, Τεμενέλι, Μαγαρικάρι, Γληγοριά, Λαγωλιό, Καλοχωραφίτης. Στην ορεινή κοιλάδα της Λοχριάς αναφέρεται το Κλήμα ^{lxxx} μαζί με το Cavo, Cavotopos, Merchia, Ruciole, Spiaggia di Priotissa, CL Priotissa, Maloniti, Mairo, Tartara, ενώ σε δεύτερο χάρτη του νομού Ηρακλείου καταγράφει τα τοπωνύμια Co Matala, Gnissi, Chlidra, Peristera, Varcotopo, Merchia, Calive, CL Priotissa, Maloniti f., Magero f., Limni.

εικόνα 92
τα παιδιά των λουλουδιών σε ομαδική συνάθροιση

εικόνα 93
χίπηδες στην παραλία των Ματάλων

^{lxxxii} Η ετυμολογία του όρου «χίπις» προέρχεται από την αγγλική λέξη «hipster». πρόκειται για εκείνον που απορρίπτει την υπάρχουσα κουλτούρα και υποστηρίζει πιο ελεύθερες απόψεις.

^{lxxxiii} Με τον όρο ανιμισμός (από το λατινικό animus που σημαίνει ψυχή) στη θρησκειολογία και την ανθρωπολογία εννοείται η αρχέγονη ανθρώπινη θρησκεία, η οποία θεμελιώνεται στην πεποίθηση της ύπαρξης πνευματικών υπάρξεων που εμψυχώνουν κάθε μορφή και εκδήλωση του φυσικού κόσμου.

Η πιο σύγχρονη ιστορία του οικισμού συνδέεται με τους Χίπηδες, τα παιδιά των λουλουδιών.^{lxxxii} (εικόνα 92,93) Το νεανικό κίνημα που ξέσπασε στις Η.Π.Α στα μέσα του 1960, ταυτισμένο με το ανιμιστικό πνεύμα^{lxxxiii}, έψαχνε την ιδανική φυσική βάση λατρείας του φυσικού τοπίου, μακριά από τον καταναλωτικό τρόπο ζωής. Έτσι, βρήκε στην περιοχή των Ματάλων, αλλά και στα ιστορικά σπήλαια του βράχου, τον ιδανικό τόπο κατοικίας.

Οι σπηλιές επομένως, έγιναν για μια δεκαετία, οι κατοικίες των ιδιαίτερων αυτών ατόμων, οι οποίοι έμεναν στους ιστορικούς τάφους, σαν πρωτόγονοι χωρίς ανέσεις. Δεν χρησιμοποιούσαν ηλεκτρισμό και κυκλοφορούσαν ημίγυμνοι. Ο τρόπος ζωής τους ήταν λιτός, εξ' ου και δεν προκάλεσαν καταστροφές στα σπήλαια. Για τα προς το ζην, δούλευαν στα κτήματα των γύρω οικισμών- αρκετοί ήταν ευκατάστατοι και πολύ μορφωμένοι.

Η μετατροπή των Ματάλων σε βάση της χίπιχης συνείδησης, ιδανικό τόπο για να εκφραστούν έκανε τον οικισμό, αλλά και ευρύτερα την Κρήτη γνωστή σε όλο τον κόσμο.

Αρχικά, οι ντόπιοι δεν ενοχλούνταν από την παρουσία των ξένων. Άλλωστε, με γράμματα στις χώρες τους για την «ουτοπία» των Ματάλων, είχαν κάνει το μικρό μέχρι τότε ψαροχώρι, κέντρο τουρισμού, επισκεπτών ξεχωριστής, εναλλακτικής προσέγγισης.

Το 1970, όμως οι αρχές είχαν διαφορετική άποψη. Το ζήτημα αφορούσε στους Αμερικάνους στρατιώτες που αρνήθηκαν να πολεμήσουν στον πόλεμο του Βιετνάμ και είχαν βρει καταφύγιο στα Μάταλα, μαζί με τους χίπηδες. Για το λόγο αυτό και η ελληνική αστυνομία, ακολουθώντας εντολές άνωθεν, έλαβε δράση για να τους απομακρύνει από τις σπηλιές και συλλαμβάνει τους περισσότερους χίπηδες. Οι λιποτάκτες πολέμου παραδίδονταν άμεσα στις αμερικάνικες αρχές.

μορφή του οικισμού

Ο οικισμός παίρνει μορφή από τα πρώτα χρόνια που εμφανίζεται ζωή σε αυτόν και υπάρχουν ιστορικές αναφορές. Η αρχική μορφή του οικισμού αφορά σε ένα ημικύκλιο στις δυο πλευρές του οποίου ορθώνονται επιβλητικοί βράχοι, και ανάμεσα αμμώδης παραλία. (εικόνα 96) Τα πρώτα συνθετικά του στοιχεία, αφορούν στο βράχο που ορίζει τον κόλπο, στον άξονα του βορρά, και τις σπηλαιώδεις κατοικίες, μέσα σε αυτόν όπως αναφέρουν οι ιστορικοί.

Οι τεχνητές σπηλιές δημιουργήθηκαν στους απότομους βράχους της βόρειας μεριάς του κόλπου, όπως αναφέρεται από τα ιστορικά στοιχεία, χιλιάδες χρόνια πριν. (εικόνα 94) Οι πρώτες αναφορές χαρακτηρίζουν τα σπήλαια ως τάφους της ρωμαϊκής εποχής ή της πρώιμης χριστιανικής περιόδου. Επίσης, θεωρείται ότι μπορεί να έχουν χρησιμοποιηθεί και ως τόπος λατρείας.

Ωστόσο, κάποιες από αυτές τις σπηλιές, έχουν λαξευμένα κρεβάτια, πόρτες και παράθυρα, και τζάκια αλλά και πρόστωα. (εικόνα 95) Οι κλίνες θυμίζουν τους τάφους των Ετρούσκων. Έτσι, οι ιστορικοί θεωρούν ότι οι κατοικίες χρησιμοποιήθηκαν ως κατοικίες στο μακρινό παρελθόν. Την ίδια χρήση είχαν και πιο πρόσφατα, την δεκαετία του '70, ως κατοικίες των «παιδιών των λουλουδιών».

Δυτικά από τον οικισμό, πάνω στο ύψωμα, διακρίνονται ίχνη φρουριακού τείχους. Στην κορυφή σώζεται κτίριο Φρουκτωρίας. Ο χώρος είναι γεμάτος όστρακα, που δείχνουν πως εκεί ήταν ο αρχαίος οικισμός. Υπάρχουν επίσης υποβρύχια σπήλαια που μπορεί κανείς να τα επισκεφθεί με την βάρκα, μετά την καθίζηση που υπέστη ο οικισμός.²⁹ Νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού βρέθηκαν κίνες αρχαίου ναού. Στην παραλία κοντά βρέθηκε επίσης μεγάλη μαρμαρίνη λάρνακα.³⁰

Αν και τεχνητές, οι σπηλιές, δεν έχουν επιπρόσθετα υλικά, αφού έχουν λαξευτεί εξ' ολοκλήρου μέσα στο βράχο. Δεν υπάρχουν ωστόσο σαφείς αναφορές για τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν.

Εκλείπουν χάρτες για την μορφή του οικισμού, στα πρώτα χρόνια της ανάπτυξης του, εξ' ου και δεν υπάρχει σαφής εικόνα. Οι περισσότεροι παράλιοι οικισμοί της Κρήτης είναι δημιουργήματα του τέλους του 19ου αιώνα και αυτοί που αναπτύχθηκαν λόγω τουριστικής ανάπτυξης-όπως τα Μάταλα- μεταγενέστεροι.³¹

Στα πρώτα χρόνια το χωριό ήταν αραιοκατοικημένο χωρίς πυκνή δόμηση και ανεπτυγμένο κοντά στην ακτή. (εικόνα 9,10) Η μορφή των κτιρίων ήταν απλή, με μικρό μέγεθος, τόσο σε μήκος και πλάτος, όπως και χαμηλό ύψος-αποκλειστικά ισόγεια κτίρια. Το κλασσικό δηλαδή γωνιασμένο σπίτι που απαντάται στην Κρητική γη.³²

²⁹Σπανάκης, Στέργιος, *Κρήτη. τουρισμός, ιστορία, αρχαιολογία*, α' τόμος, τρίτη έκδοση, Ηράκλειο Κρήτης, εκδόσεις «Σφακιανός»

³⁰ Σπανάκης, Στέργιος, ο.π.

³¹ Ν. Σκουτέλης, *Νησιά του Αιγαίου, Κεφ. Κρήτη*, 2003, στο Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984-2001

³²Βασιλειάδης, Δημήτρης Β. , *το κρητικό σπίτι: αυτο το καταφύγιο και ορμητήριο*, β' έκδοση, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 1983 (α' έκδοση 1976)

εικόνα 94
ο βράχος με τις τεχνητές σπηλιές

εικόνα 95
εσωτερική άποψη του σπηλαιού

εικόνα 96
αρχική σύνθεση της μορφής του οικισμού

εικόνα 97
ο οικισμός το 1960

σύγχρονη μορφή

πολεοδομική οργάνωση

Ο πυρήνας του οικισμού, βρίσκεται νοτιοδυτικά, κοντά στη θάλασσα, αντιδιαμετρικά του βράχου των σπηλαίων.^{lxxxiii} (εικόνα 97-98) Χαρακτηρίζεται από πυκνή δόμηση, κτιρίων μικρών σε μέγεθος και χαμηλών σε ύψος –τα περισσότερα ισόγεια, και κατ’ εξαίρεση κάποια που δεν ξεπερνούν, όμως τους δυο ορόφους.

Η πλειονότητα των κτιρίων αυτών είναι σε κακή κατάσταση και χρησιμοποιούνται ως τουριστικά εμπορικά καταστήματα, είτε ως καταστήματα εστίασης. Αρκετά κακοδιατηρημένα είναι επίσης, όσα χρησιμοποιούνται ως κατοικίες, αφού οι μόνιμοι κάτοικοι είναι λίγοι και μεγάλοι σε ηλικία. (εικόνα 100)

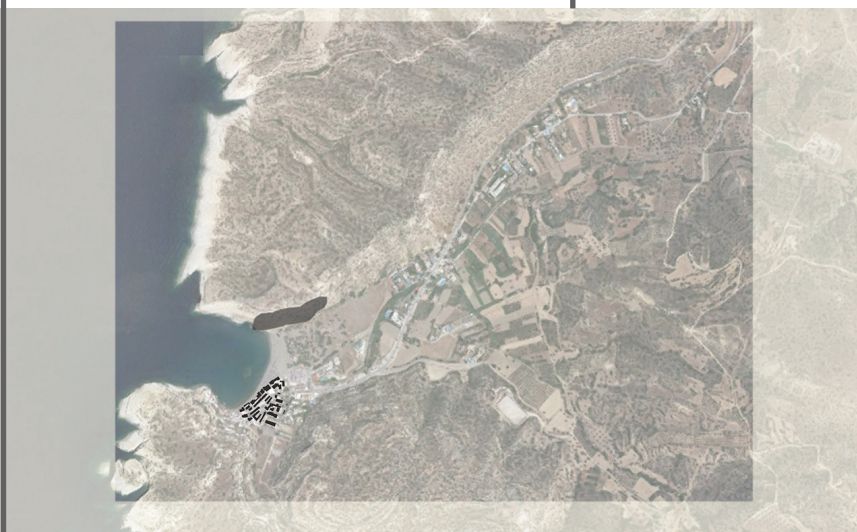
Στη μέση αυτού του οικιστικού πυρήνα που πλέον, οι περισσότερες κατοικίες έχουν μετατραπεί σε

τουριστικές εγκαταστάσεις, βρίσκεται μια πλατεία, γύρω από την οποία οργανώνεται και η τοπική αγορά με χρήσεις εμπορίου και αναψυχής, τοπικής κλίμακας. (εικόνα 101) πλάτος ώστε να ικανοποιείται η κίνηση των τροχοφόρων. Η κυκλοφορία είναι εύκολη χωρίς κίνηση, καθώς ο οικισμός είναι μικρός και δεν έχει πολλές επιλογές κίνησης κατά μήκος και πλάτος. (εικόνα 99-102) Δεν υπάρχει παρόδια στάθμευση αφού οι περισσότερες εγκαταστάσεις διαθέτουν ιδιωτικούς χώρους στάθμευσης. Βορειοδυτικά στον οικισμό, κοντά στην ακτή, υπάρχει χώρος θεσμοθετημένου κάμπινγκ. Στο τέλος του άξονα του δρόμου, ανάμεσα στον οικιστικό πυρήνα, και στο κάμπινγκ, βρίσκεται χώρος στάθμευσης (parking), τόσο των επισκεπτών της παραλίας, αλλά και του οικισμού. Στον ίδιο άξονα, βρίσκεται μια σύγχρονη ξενοδοχειακή μονάδα, προσθήκη της σύνθεσης του οικισμού σε νέο χρόνο.

Αντίθετα, βορειοανατολικά στον οικισμό, είναι η σύγχρονη περιοχή επέκτασης του. Είναι φανερή η επέκταση του οικισμού στον άξονα της επαρχιακής οδού Γορτύνας-Ματάλων (που ενώνει τον οικισμό με το Ηράκλειο). Ουσιαστικά αφορά σε σύγχρονα τουριστικά καταλύματα, τα οποία δεν έχουν συνοχή με την μορφή του οικισμού, τόσο ως προς την χωροθέτησή τους, όσο και στην ταυτότητα του οικισμού.

Συγκεκριμένα, τα κτίρια στον τουριστικό πυρήνα, είναι προσαρμοσμένα στις σύγχρονες ανέσεις, και τα νέα δεδομένα της αρχιτεκτονικής, στο βωμό της αυξημένης ζήτησης και της ανταγωνιστικότητας. (εικόνα 103) Έτσι τα τουριστικά καταλύματα, ακολουθούν την συμβατική αρχιτεκτονική, των κλινών που εξυπηρετούν τις ανάγκες στέγασης 2-4 ατόμων, με μπαλκόνια με θεά, προσανατολισμένα στη θάλασσα ή σε κήπους με πισίνα, σύγχρονη προσθήκη, αντίθετα σε σχέση με την αρχέτυπη παραδοσιακή ταυτότητα. (εικόνα 104) Η μορφή είναι σύγχρονη με συμβατικές όψεις με συμμετρικά ανοίγματα, από σκυρόδεμα, ενώ κάποιες έχουν επένδυση από πέτρα και ξύλινα κουφώματα, ώστε να προσεγγίσουν τον κοινά διαδεδομένο «παραδοσιακό» χαρακτήρα.

^{lxxxiii} Τα σπίτια του αρχαίου οικισμού βρίσκονται εκεί όπου σήμερα είναι ο σύγχρονος οικισμός.

εικόνα 98
α' εξελικτική μορφή του οικισμού

εικόνα 99
σύγχρονη μορφή του οικισμού

Το τουριστικό φαινόμενο

Τα Μάταλα γνώρισαν μεγάλη τουριστική ανάπτυξη τόσο λόγω της γεωμορφολογίας τους, αλλά και για τα πρωτότυπα σπήλαια, που έχουν ταυτιστεί με το όνομα τους.

Ως εναλλακτικό και ιδιαίτερο μέρος έχουν ταυτιστεί με την νοοτροπία και την ευρύτερη κουλτούρα των χίπηδων. Πριν από αυτό, λόγω της απόκρημνης τοποθεσίας τους, δεν είχαν ιδιαίτερη επισκεψιμότητα από τουρίστες. Αποτελεί, επομένως, πόλο έλξης πολλών επισκεπτών, που επιθυμούν να γνωρίσουν τον τρόπο ζωής των χίπηδων, όπως και των μέρων που εγκαταστάθηκαν.

Παρόλα αυτά σήμερα, οι σπηλιές αυτές, δεν αποτελούν μέρος της ουσιαστικής τουριστικής εμπειρίας των ταξιδιωτών, αφού δεν μπορούν να κατοικηθούν όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Στη σύγχρονη εποχή αυτό δεν είναι δυνατό αφού, προστατεύονται από την αρχαιολογική υπηρεσία, και είναι επισκέψιμες σαν μνημεία.^{lxxxiv} Οι μορφές τουριστικής δραστηριότητας σήμερα, ταυτίζονται αποκλειστικά με αυτές του μαζικού τουρισμού. Το ταξίδι περιορίζεται στην ακτή, και στα όρια του θαλάσσιου κόλπου, τη θερινή περίοδο. Έτσι, δεν αναπτύσσονται εναλλακτικές μορφές τουρισμού, παρά την άρνηση της «σύμβασης», το ελεύθερο πνεύμα των επισκεπτών. Για αυτό ευθύνονται και οι τελευταίοι, που δεν δύνανται να βιώσουν νέες μορφές τουρισμού, διάφορες των συμβατικών διακοπών- δηλαδή παραπάνω οι Έλληνες τουρίστες. Αντίστοιχα, ευθύνεται η έλλειψη εκμετάλλευσης των αρχέτυπων πόρων και η άγνοια των επιχειρηματιών του τουρισμού, για την εφαρμογή των ευρέως διαδεδομένων προτύπων, δίχως κριτική αλλά και την αναγκαία προσαρμογή.

εικόνα 100
ο πυρήνας του οικισμού σήμερα

εικόνα 101
η κεντρική πλατεία στον πυρήνα του οικισμού

^{lxxxiv}Παρελθοντικά, καταβαλλόταν αντίτιμο για την επίσκεψη τους.

εικόνα 102
δίκτυο κίνησης

εικόνα 103
σύγχρονη τουριστική μονάδα

εικόνα 104
τουριστική μονάδα

εικόνα 105
σύγχρονη άποψη του οικισμού

Ισάκ 3S Tourism: sea, sand and sun

αποτίμηση της σημερινής μορφής του οικισμού

Η ραγδαία προσέλευση τουριστών οδήγησε στην απρογραμματίστη και βιαστική ανέγερση πρόχειρων κατασκευών κοντά στην ακτή που αλλοίωσαν το περιβάλλον.³³ (εικόνα 105) Μετέπειτα, προκειμένου να λυθεί το πρόβλημα αισθητικής που προέκυψε, προσπάθησαν να βελτιώσουν τις επόμενες νέες τουριστικές κατασκευές. Επίσης, δημιουργήθηκε χώρος θεσμοθετημένου κάμπινγκ, βορειοδυτικά στον οικισμό, κοντά στην ακτή.

Θεωρητικά, οι επιχειρηματίες του νησιού, ακόμα και σήμερα, προσπαθούν να προσεγγίσουν το υπόβαθρο των χίπηδων και να προσφέρουν αντίστοιχες υπηρεσίες. Αυτό το ύφος δηλαδή υπηρετούν τόσο τα καταλύματα, όσο και τα περισσότερα καταστήματα στον πυρήνα του οικισμού, όπου εικάζεται ότι υπάρχει το ίχνος των χίπηδων. Συγκεκριμένα, αυτό επιχειρείται είτε με διακόσμηση, διαφορετική της συμβατικής, στα καταλύματα και τις λοιπές υποδομές, άλλα και με μια πιο ελεύθερη σκέψη και νοοτροπία (επιτηδευμένα) από τους επιχειρηματίες.

Όμως, τα Μάταλα έχουν χάσει το περισσότερο από το παραδοσιακό χρώμα τους. Πρακτικά, καμία συσχέτιση δεν υπάρχει με την χίπηκη ζωή, στην ευρύτερη τουριστική δραστηριότητα, που στηρίζεται στα πρότυπα του μαζικού τουρισμού, και από την πλευρά της ζήτησης (θάλασσα-παραλία-ήλιος) ^{Ισάκ}, και αυτή της προσφοράς, με συμβατικά καταλύματα και υπηρεσίες. Εξ' ου, άλλωστε και το τουριστικό φαινόμενο στα Μάταλα, περιορίζεται τη θερινή περίοδο.

Η αλλοίωση άλλωστε πέραν από την παραδοσιακή ταυτότητα των κτιρίων, είναι εμφανής στην μορφή του οικισμού. Η επέκτασή του, είναι έκδηλη στον βόρειο άξονα (στην γενικότερη άποψη του οικισμού), αυθαίρετα από τον πυρήνα και την αρχική μορφή. Η χιλιομετρική απόσταση των νέων και των παλιών κτιρίων άλλωστε είναι μεγάλη, επομένως, δεν προέκυψε οργανικά.

Στον αρχικό πυρήνα του οικισμού, η ακτογραμμή έχει οριστεί γραμμικά από κτίρια αναψυχής, για τους τουρίστες και τους λουόμενους και καταλύματα στον όροφο, τα οποία εφάπτονται. Επίσης, οι πρώτες τουριστικές μονάδες, αναπτύχθηκαν ακριβώς πάνω από τον πυρήνα, με μορφή όμως, διαφορετική των αρχέτυπων κτιρίων.

Οι λοιπές μονάδες αναπτύσσονται στον νέο πυρήνα, ο οποίος, προκειμένου να εξυπηρετήσει την τουριστική δραστηριότητα, εφάπτεται στον κεντρικό δρόμο. Ορίζεται από μεγάλα γήπεδα, προκειμένου να ενταχθούν οι μεγάλες τουριστικές μονάδες, πανταχόθεν ελεύθερες, με μεγάλους κήπους και πισίνες, σε αντίθεση με τα μικρά κτίρια του πυρήνα, χωρίς ορισμένα αίθρια. Επομένως, χάνεται η έννοια της κλίμακας και ο συνδυασμός της όμως με τη μεγαλοαστική πομπώδη μεγαλοπρέπεια ή με την σύγχρονη κατασκευαστική επιδειξιμανία είναι καταστροφικός.³⁴ Εξού και οι νέες ξενοδοχειακές μονάδες, ουδεμία σχέση έχουν με την παραδοσιακή ταυτότητα του οικισμού.

³³Κωφού, Άννα, *Κρήτη*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1995

³⁴Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, εκδοτικός οίκος μέλισσα, αθήνα, 1984-2001.

Μετά την ανάλυση των παραδειγμάτων των ιστορικών οικισμών της Ευρώπης, για το πως αναβίωσαν με την τουριστική δραστηριότητα, προκύπτει ότι κάθε οικισμός είναι μοναδικός και έχει ξεχωριστό χαρακτήρα, επομένως και συγκεκριμένες ιδιότητες στην ανάπτυξή του. Εξ' ου και εφαρμόζονται διαφορετικές τουριστικές δράσεις για την αναβίωση και την μετέπειτα βιώσιμη εξέλιξη του.

Συγκεκριμένα, στην περίπτωση της Colletta di Castelbianco, αναγνωρίστηκαν τα ιστορικά χαρακτηριστικά του οικιστικού συνόλου και η αποκατάσταση επικεντρώθηκε στην απόλυτη διατήρηση αυτών, χωρίς όμως να χαρακτηριστεί ως μουσείο. Για την προσαρμογή του οικισμού στη σύγχρονη πραγματικότητα, και την εξασφάλιση της κατοίκησης του, εξοπλίστηκαν με κάθε σύγχρονη άνεση. Η βασική επιτυχία είναι ότι στην επέμβαση δεν υπάρχει διαχωρισμός παλιού και νέου. Ο υπεύθυνος του έργου, ενάντιος της βίαιης αρχιτεκτονικής παρέμβασης, αξιοποίησε τα κελύφη ώστε να δημιουργηθούν οικήματα με εναλλακτικές προσεγγίσεις, τόσο των μόνιμων κατοίκων όσο και των τουριστών. Θεωρήθηκε άλλωστε, όπως και συνέβη, ότι η ήπιας μορφής τουριστική δραστηριότητα, θα εξασφάλιζε την οικονομική βιωσιμότητα του οικισμού και την υγιή διατήρηση του.

Όσον αφορά στον τρωγλοδυτικό οικισμό των Sassi di Matera, αναγνωρίστηκε το ιστορικό ενδιαφέρον των σπηλαίων, και αυτό επιλέχθηκε να προωθηθεί, ώστε η ως τότε παρακμάζουσα πόλη να αποκτήσει ζωή και να προσαρμοστεί στην σύγχρονη πραγματικότητα. Έτσι τα σπήλαια, χωρίς να αλλοιωθούν και να καταστραφούν, μετατράπηκαν σε σύγχρονες κατοικίες, που αξιοποιούνταν επίσης τουριστικά ως καταλύματα, διατηρώντας το χαρακτήρα τους. Επομένως, υπήρχε τόσο αρχιτεκτονική επιτυχία, αφού δεν υπήρξαν αλλοιώσεις μορφολογικά, αλλά και κατάφερε και κοινωνικά να επιτύχει, αφού η πόλη είναι βιώσιμη για τους κατοίκους χωρίς να διαφέρει σε συνθήκες από άλλες πόλεις. Η ευρύτερη λοιπόν επιτυχία, αφορά ουσιαστικά στην αναβίωση του οικισμού σύμφωνα με παραδοσιακές τεχνικές και πρακτικές προσεγγίσεις, με γνώμονα την ιστορικότητα και τον σπηλαιώδη χαρακτήρα του. Κοινή προσέγγιση εφαρμόστηκε και για την εφαρμογή του τουριστικού φαινομένου στον οικισμό, με στόχο την αιφόρο ανάπτυξη του.

Το Guadix, από την άλλη μεριά, επίσης τρωγλοδυτικός οικισμός, είχε εξαιρετικά υποβαθμισμένο χαρακτήρα, αφού τα σπήλαια του ήταν παρηκμασμένα χωρίς ανέσεις, και στο παρελθόν υπήρξε πολύ φτωχός οικισμός. Η προσέγγιση του λοιπόν αφορούσε στην αξιοποίηση των σπηλαίων και στην τουριστική τους εκμετάλλευση. Ωστόσο, η επέμβαση δεν κρίθηκε ιδιαίτερα επιτυχής αφού, υπήρξε έλλειψη προγραμματισμού, και αυθαίρετες παρεμβάσεις ώστε να διασφαλιστούν τα σύγχρονα δεδομένα. Αυτό προκάλεσε αλλαγή της τυπολογίας τόσο στα κτίρια κατοικίας, αφού προστέθηκαν όγκοι για τη δημιουργία χώρων, όσο και στην ευρύτερη μορφή, καθώς δε δόθηκε η δέουσα προσοχή στα κοινόχρηστα αίθρια, βασικό χαρακτηριστικό της σύνθεσης του οικισμού. Η τουριστική λοιπόν ανάπτυξη έγινε εις βάρος του ιστορικού χαρακτήρα.

Η περίπτωση της Ελλάδας, και συγκεκριμένα η αναβίωση του παραδοσιακού οικισμού της Οίας, επικεντρώθηκε στην ιστορική και αισθητική αξία της σύνθεσης των σπηλαίων-κατοικιών, και στην μακροπρόθεσμη μελλοντική τους βιωσιμότητα, μέσω τουριστικών δραστηριοτήτων. Επομένως, εφόσον σήμερα είναι από τους σημαντικότερους προορισμούς, πέτυχε το βασικό στόχο της, εν μέρει. Ταυτόχρονα, έχει αποτύχει αφού στον βωμό του τουρισμού, η αρχιτεκτονική του οικισμού ευρύτερα έχει υποστεί αλλοίωση, καθώς διαφέρει πλέον από την αρχική γραφική μορφή -που ήταν και άλλωστε στόχος αξιοποίησης -ως καπετανοχώρι. Προσανατολίστηκε δηλαδή αποκλειστικά στη μαζική τουριστική δραστηριότητα, χάριν της οποίας, αγνοήθηκαν τα ιστορικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του.

Επίσης, αν και αναγνωρισμένη ως παραδοσιακός οικισμός, οι νόμοι που ισχύουν για αυτόν, δεν αρκούν για να αποτρέψουν την αλλοίωση του, καθώς χαρακτηρίστηκε με το πρώτο Π.Δ. για τους παραδοσιακούς οικισμούς της Ελλάδας. Οι κατευθύνσεις αυτού κρίνονται ελλιπείς για την προστασία του, στην σύγχρονη πραγματικότητα και ανεπαρκείς για να περιορίσουν την αλόγιστη συμπεριφορά των επιχειρηματιών του τουρισμού.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω συμπεράσματα, οι πρώτοι δύο οικισμοί, κατάφεραν να αναβιώσουν ουσιαστικά μετά την επίδραση του τουρισμού. Γνώμονας της τουριστικής δραστηριότητας στις περιπτώσεις αυτές υπήρξε άλλωστε η μακροπρόθεσμη και βιώσιμη ανάπτυξη τους. Αντίθετα, στους δυο τελευταίους, αν και έγιναν προσπάθειες για την ένταξη των οικισμών στη σύγχρονη πραγματικότητα, κρίνονται ανεπιτυχείς. Στο βωμό της τουριστικής δραστηριότητας, και με βλέψη στα δεδομένα του μαζικού τουρισμού, αγνοήθηκαν ιστορικά στοιχεία και ο χαρακτήρας τους, με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί ιδιαίτερα η αρχιτεκτονική και πολεοδομική τους μορφή. Η αλλοίωση της μορφής οδήγησε στην απώλεια της ταυτότητας και του χαρακτήρα του οικισμού. Κρίνεται συνεπώς ανεπιτυχής αφού υπήρξε αποκλειστικά μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης για την οικονομική του πρόοδο. Η αποκλειστική αυτή προσέγγιση προκάλεσε επομένως, την τουριστική υπερεκμετάλλευση. Στον αντίποδα, η επιτυχία των οικισμών Colletta di Castelbianco και Sassi di Matera οφείλεται στην ομαλή και ισορροπημένη ανάπτυξή τους, με προγραμματισμένες προοπτικές εξέλιξης της τουριστικής δραστηριότητας. Υπήρξε έλεγχος στον ανθρώπινο παράγοντα στην αξιοποίηση των ιστορικών κελυφών και προτάθηκαν εναλλακτικές ήπιες τουριστικές προσεγγίσεις

Μετά την μελέτη των χαρακτηριστικών παραδοσιακών οικισμών Λουτρό και Μάταλα της Κρήτης, συμπεραίνεται ότι, αν και οι δυο παραδοσιακοί οικισμοί που μελετώνται έχουν κοινή ταυτότητα, ως παράκτιοι και εξίσου φημισμένοι τουριστικά, στο νησί της Κρήτης, έχουν διαφορετική τουριστική ανάπτυξη. Ο ξεχωριστός χαρακτήρας των κτιρίων στον μικρό οικισμό του Λουτρού, στο γραφικό του τοπίο, είναι και ο λόγος που χαρακτηρίστηκε παραδοσιακός οικισμός. Εδώ, η τουριστική δραστηριότητα είναι αποκλειστική, αφού η φέρουσα δυναμική του και η θέση του, σε συνδυασμό με την απομόνωση του και την έλλειψη οδικής επικοινωνίας, δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη του πρωτογενή και του δευτερογενή τομέα. Όμως το γεγονός αυτό δεν έχει προκαλέσει αλλοίωση στην ταυτότητα και στο χαρακτήρα του τόπου.

Στον οικισμό αντιθέτως των Ματάλων, αν και επίσης ο τουρισμός ήταν από την αρχή της δημιουργίας του βασικός οικονομικός παράγοντας, η μετέπειτα τουριστική υπερεκμετάλλευση οδήγησε στην αλλοίωση της αρχικής μορφής του και την άναρχη επέκτασή του. Στην περίπτωση αυτή, οι χαρακτηριστικές σπηλιές είναι και λόγος που ορίζεται παραδοσιακός οικισμός. Αυτές, όμως, ελάχιστα αξιοποιούνται στην ευρύτερη σύνθεση του οικισμού, αφού αποτελούν πυρήνα, έξω από την υπόλοιπη πολεοδομική σύνθεση του. Ταυτόχρονα, η ταυτότητα των αρχέτυπων κτισμάτων έχει χαθεί τόσο στα κτίρια του πυρήνα, πολύ παραπάνω στην επέκτασή του, όπου βρίσκονται επί το πλείστον τουριστικές μονάδες.

Ως προς την συσχέτιση και σύγκριση των ιστορικών συνόλων της Μεσογείου που αναβίωσαν με την τουριστική δραστηριότητα, και των παραδοσιακών οικισμών της Κρήτης, που φημίζονται ως διεθνείς προορισμοί, συμπεραίνεται ότι τα αποτελέσματα της μελέτης συμπίπτουν όπου εμφανίζεται υπερεκμετάλλευση του τουριστικού προϊόντος.

Συγκεκριμένα, οι περιπτώσεις Guadix και Oia, όπως και τα Μάταλα κρίνονται ανεπιτυχείς. Οι οικισμοί, έχουν σαν κοινό αρχικά χαρακτηριστικό τους τις σπηλιές, ως πρωταρχικά συνθετικά τους στοιχεία. όμως, οι σπηλιές είτε έχουν αλλοιωθεί, στους 2 πρώτους, είτε δεν έχουν αποτελούν τμήμα της πολεοδομικής σύνθεσης του οικισμού. Έχουν, αντίθετα, προκύψει προσθήκες προκειμένου να προσαρμοστούν στα σύγχρονα δεδομένα κατοίκησης. Επίσης, το τουριστικό φαινόμενο και στις 3 περιπτώσεις χαρακτηρίζεται από το μαζικό τουρισμό, δίχως να αξιοποιούνται τα ιδιαίτερα στοιχεία κάθε περιοχής, και χωρίς να αξιολογείται αν μπορεί να αξιοποιηθεί με διαφορετική προσέγγιση. Τα παραπάνω λοιπόν καταλήγουν να αλλοιώνουν το χαρακτήρα των οικισμών και επίσης μελλοντικά η τουριστική υπερεκμετάλλευση δεν θα επιτρέψει τη βιώσιμη ανάπτυξη τους.

Αντιθέτως, η Colletta di Castelbianco και τα Sassi di Matera, όπως και το Λουτρό, έχουν επιτύχει να χαρακτηρίζονται από την τουριστική δραστηριότητα δίχως να διαστρεβλώνεται η παραδοσιακή ταυτότητα τους. Η διέλευση των τουριστών δεν είναι μεγάλη, άλλα είναι ανάλογη αυτής που μπορεί να δεχτεί η κάθε περιοχή, με βάση την φέρουσα ικανότητα της, αλλά και λόγω και του περιορισμένου της μεγέθους. Όσο έχουν αξιοποιηθεί τα αρχέτυπα κελύφη, έχουν προσαρμοστεί στις σύγχρονες συνθήκες και πρότυπα, αλλά με φειδώ. Επίσης, δεν έχουν υποστεί επεκτάσεις και αλλοίωση στην αρχική αρχιτεκτονική σύνθεση. Ακόμα, και οι 3 οικισμοί, αποτελούν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού, με ήπιες δράσεις και έχουν αξιοποιηθεί τόσο από τους επισκέπτες, όσο και από τις υποδομές και τους επιχειρηματίες, οι οποίοι έχουν αναπτύξει υποδομές, με σεβασμό στην παραδοσιακή ταυτότητα και μορφή.

Τόσο το Λουτρό, όσο και τα Μάταλα πέραν της τουριστικής δραστηριότητας, από την οποία ήδη χαρακτηρίζονται, επιτρέπουν την ανάπτυξη πλήθους εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Συγκεκριμένα, η ξεχωριστή γεωμορφολογία του Λουτρού, και ο πλούτος της χλωρίδας, με τοπικά βότανα και φυτά, είναι ιδανικά για την ανάπτυξη του αγροτουρισμού. Ακόμα, το ιδιαίτερο ανάγλυφο, στον οικισμό, αλλά και γύρω επιτρέπει την ανάπτυξη του ορεινού τουρισμού με ορειβατικές δραστηριότητες, και πολύ παραπάνω το περιπατητικό τουρισμό. Από την περιοχή διέρχεται τμήμα του περιπατητικού μονοπατιού E4, αλλά αυτή η μορφή τουρισμού δεν έχει προωθηθεί ιδιαίτερα, παρά μόνο σε ξένους επισκέπτες που ασχολούνται με αυτή την δραστηριότητα. Στην δεδομένη στιγμή, ο οικισμός διακρίνεται από τους τουρίστες για την ιδανική ακτή και τα διαυγή νερά του, όμως, θα μπορούσε παραπάνω να εκτιμηθεί ο πλούτος του βυθού του, με καταδύσεις και παρεμφερείς δραστηριότητες, αναπτύσσοντας επίσης τον θαλάσσιο τουρισμό.

Αντίστοιχα στα Μάταλα, μπορούν να αναπτυχθούν ήπιες τουριστικές δράσεις. Οι σπηλιές που είναι το χαρακτηριστικό του οικισμού, μπορούν να αξιοποιηθούν παραπάνω, ως μέρη επισκεψιμότητας και μελέτης, από περιηγητές και σπουδαστές. Δύναται λοιπόν να αναπτυχθεί τόσο ο πολιτιστικός όσο και ο μαθησιακός τουρισμός. Τα σπήλαια, πολλά εκ των οποίων είναι φυσικά, πέρα από τα τεχνητά, μπορούν επίσης να αποτελέσουν αντικείμενο του γεωτουρισμού. Επίσης, ο βυθός εκτός από τα θαλάσσια στοιχεία, κρύβει πολιτιστικούς θησαυρούς, τα συνθετικά στοιχεία - ερείπια της αρχαίας βυθισμένης πόλης. Τα πολιτιστικά αυτά ιδιαίτερα στοιχεία μπορούν να γίνουν επισκέψιμα με θαλάσσια οχήματα και καταδύσεις, ώστε να εξελιχθεί η θαλάσσια δραστηριότητα.

η ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου σε παραδοσιακά ιστορικά σύνολα | η διεθνής εμπειρία και η ελληνική προοπτική

Η πολυθεματικότητα του εναλλακτικού τουρισμού είναι αδιαμφισβήτητη, επομένως, στα συγκεκριμένα μέρη, ειδικά, αλλά και γενικότερα σε όλους τους οικισμούς, μπορεί να εφαρμοστεί πληθώρα μορφών, με στόχο την ανάδειξη του παραδοσιακού συνόλου, την αποφυγή εγκατάλειψης του με την ταυτόχρονα προσαρμογή του στα σύγχρονα δεδομένα, δίχως να αλλοιωθεί η ταυτότητα του.

Κλείνοντας, σύμφωνα με τις διεθνείς πρακτικές και την μελέτη χαρακτηριστικών παραδειγμάτων, τα ιστορικά σύνολα που αναβίωσαν με αποκλειστικό γνώμονα την τουριστική ανάπτυξη και την οικονομική τους ευμάρεια, αν και αναγνωρίστηκε η πρόοδος τους, απέκτησαν προσωρινή ανάπτυξη. Η τουριστική δράση δεν κατάφερε να αναδείξει και να διατηρήσει τον παραδοσιακό, ιστορικό χαρακτήρα, αφού προέκυψε πλήθος αλλοιώσεων, λόγω των σύγχρονων χαρακτηριστικών και της προσαρμογής της στον μαζικό τουρισμό.

Αντίθετα, οι ιστορικοί οικισμοί, που αναπτύχθηκαν τουριστικά με μελετημένο προγραμματισμό, υπολογίζοντας αρχικά τα μοναδικά χαρακτηριστικά του τόπου και της αρχιτεκτονικής, είχαν πιο υγιή εξέλιξη, και συνέχεια στο χρόνο. Η αρχιτεκτονική μορφή παρέμεινε ανέπαφη, παρά την επαναφορά στα σύγχρονα δεδομένα. Αυτό συνέβη επίσης αφού, αναπτύχθηκαν εναλλακτικές μορφές τουρισμού, ικανές να σεβαστούν την υπάρχουσα ταυτότητα του οικισμού

Είναι γενικά αποδεκτό, ότι παρά την σύγχρονη κοινωνική κρίση, την οικονομική ιδιαίτερα, το μέλλον του τόπου στην Ελλάδα είναι άμεσα συνυφασμένο με τον τουρισμό.

Τα πλεονεκτήματα του ελληνικού τουρισμού ποικίλλουν, εξ' ου και είναι επιτακτική η ανάγκη στις σύγχρονες συνθήκες, να εμπλουτίζεται συνέχεια το τουριστικό προϊόν , ώστε να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα, με την παράλληλη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου και την επόμενη άμβλυνση της εποχικότητας.

Για το λόγο αυτό και αναζητούνται δράσεις στο ευρύτερο τουριστικό προϊόν , που να εξασφαλίζουν τη βιώσιμη ανάπτυξή του, πέραν από την οικονομική του βελτίωση. Αυτό, επιτάσσει τουριστικές δραστηριότητες με ποικιλία, διαφορετικές από τον μονοδιάστατο μαζικό τουρισμό. Αντίβαρο λοιπόν του μαζικού τουρισμού, αποτελεί ο εναλλακτικός, διασφαλίζοντας πολυθεματικότητα που εκφράζεται με ήπιες δράσεις.

Επομένως, είναι αναγκαία η ύπαρξη βασικών δομών για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Αυτό μπορεί να συμβεί με την σύνδεση του τουρισμού με τον πρωτογενή τομέα, ώστε να αξιοποιηθούν οι πόροι για την ανάπτυξη ήπιας τουριστικής δράσης. Το ίδιο μπορεί να επιτευχθεί με την επανάχρηση και ανάδειξη αξιόλογων κτιρίων και συνόλων, την αξιοποίηση δηλαδή της λαϊκής αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής κληρονομίας.

Με γνώμονα τη διατήρηση, προστασία και ανάδειξη του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, κρίνεται επιτακτική η διάσωση και η αποκατάσταση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, ώστε να γίνει τμήμα του τουριστικού προϊόντος. Επομένως, η αναπτυξιακή περιφερειακή πολιτική για τον τουρισμό, οφείλει να αναγνωρίσει τη σημασία της λαϊκής αρχιτεκτονικής παράδοσης και την ανάγκη διατήρησης και ανάδειξής της , ώστε να αναζωογονηθούν οι παραδοσιακοί οικισμοί. Με αυτή την προοπτική μπορούν να αποτελέσουν οικονομικούς πυρήνες μέσω της τουριστικής δράσης, με την παράλληλη ανάπτυξη τους και την αποφυγή παρακμής τους.

Σήμερα , άλλωστε, οι παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας, στην μέγιστη πλειοψηφία τους, κυρίως δε οι νησιωτικοί και οι παράκτιοι, συνέδεσαν την ανάπτυξή τους με την τουριστική εκμετάλλευση του πολιτιστικού τους κεφαλαίου δρομολογώντας αντιστρόφως ανάλογα τον σταδιακό μαρασμό των άλλων δύο τομέων παραγωγής, της γεωργίας και της της μεταποίησης.

Η τουριστική ανάπτυξη των παραδοσιακών οικισμών, μπορεί να αποτελέσει βασικό κίνητρο για την αειφόρο διαχείριση των φυσικών πόρων καθώς και για την προστασία και ανάδειξη των ιδιαίτερων πολιτιστικών και ιστορικών στοιχείων των περιοχών αυτών.

Έτσι, θα πρέπει να επιτευχθεί μια ισορροπία η οποία θα επιτρέπει την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης χωρίς να τίθενται σε κίνδυνο τα μοναδικά αυτά χαρακτηριστικά. Πέραν της αποφυγής του μαρασμού των παραδοσιακών οικισμών ή της πιθανής εγκατάλειψής τους, ο τουρισμός συχνά προκαλεί αλλοίωση στην παραδοσιακή ταυτότητα των οικισμών. Αυτό συμβαίνει σύμφωνα με την μελέτη, επειδή συχνά οι τόποι αυτοί δεν ακολουθούν έναν δρόμο ανάπτυξης βασισμένο στην φέρουσα ικανότητά τους. Αντίθετα, λόγω της παγκοσμιοποίησης και των διεθνών τακτικών, εισάγουν ένα μοντέλο προόδου, με γνώμονα το μαζικό τουρισμό, όπως αυτό εφαρμόζεται σε άλλα κέντρα.

Συχνά, εφαρμόζεται μια σκηνογραφική αποκατάσταση σε ενιαίο μορφολογικό ύψος η οποία δεν ξαναφέρει μόνο τα παλιά κτίσματα στην «αρχική» τους μορφή, αλλά επιχειρεί να μεταμορφώσει και τα νεότερα σε «παραδοσιακά», ύστερα από τις απαραίτητες επεμβάσεις.

Προκύπτει έτσι εδώ επιτακτική ανάγκη για μια πολιτική που θα στοχεύει στην ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη της ελληνικής υπαίθρου μέσα από τα δικά της υλικά και στα δικά της μέτρα, ξεκινώντας από την προστασία του πολιτιστικού πλούτου των χωριών. Μια πολιτική διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης, ούτως ώστε να εξασφαλιστεί κατά το δυνατόν - η σωστή και συνετή χρήση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων.

Τα παραπάνω λοιπόν αφορούν δράσεις και αποτελέσματα του εναλλακτικού τουρισμού. Οι προοπτικές εξέλιξης μέσω του εναλλακτικού τουρισμού είναι αντικειμενικά ωφέλιμες για τον χαρακτήρα του παραδοσιακού οικισμού, την ανάδειξη της ταυτότητας και των ιδιαίτερων στοιχείων του, και ταυτόχρονα την αειφόρο ανάπτυξη του ευρύτερα, και ειδικότερα οικονομικά.

Με την συγκεκριμένη προοπτική, πρέπει να σχεδιαστεί μια προσέγγιση τόσο από την πολιτεία όσο και τους επιχειρηματίες του τουρισμού - αλλά και να είναι αποδεκτή στους τουρίστες - , για την τουριστική αξιοποίηση των παραδοσιακών οικισμών με εναλλακτικές μορφές, ούτως ώστε να διατηρηθεί η παραδοσιακή λαϊκή ταυτότητα τους, να αποφευχθεί η παρακμή και εγκατάλειψη τους και ταυτόχρονα η ίδια αυτή ταυτότητα να αποτελέσει οικονομικό πόρο και δυνατότητα μακροπρόθεσμης ανάπτυξης.

ελληνική βιβλιογραφία

Ζαγορησίου, Μαρία, *Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη*, Μουσείο Μπενάκη, Εκδοτική Ελλάδος, Αθήνα, 1996

Γασπάρης, Χαράλαμπος, *Φυσικό και αγροτικό τοπίο στη μεσαιωνική Κρήτη*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, Δεκέμβριος 1994

Μποζινέκη-Διδωνή, Παρασκευή,, *Δωδεκάνησα– Κρήτη*, τόμος 3, 1985, στο Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984-2001.

Τζομπανάκη, Χρυσούλα, *η αρχιτεκτονική στην Κρήτη. η περίοδος των νεοτέρων χρόνων*, τόμος α1, Τυποκρέτα, Ηράκλειο, 2005

Μπούρας, Χαράλαμπος, *Η αντιμετώπιση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής Α. Γενική εισαγωγή*, 1982, στο Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984-2001

Φιλιππίδης, Δημήτρης. *Η αντιμετώπιση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής Β. Ιστορική αναδρομή*, στο Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984-2001

Βασιλειάδης, Δημήτρης Β. , *το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο και ορμητήριο*, β' έκδοση, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 1983 (α' έκδοση 1976)

Ν. Σκουτέλης, *Νησιά του Αιγαίου, Κεφ. Κρήτη*, 2003, στο Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1984-2001

Λύτρας, Π, *Κοινωνιολογία του Τουρισμού*. Β' έκδοση, Interbooks, Αθήνα, 1998

Κοκκώσης Χ. & Τσάρτας Π, *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2001

Τζίκα - Χατζοπούλου, Αλίκη, *Πολεοδομικό δίκαιο*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, 2003

Σπανάκης, Στέργιος, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*, τόμος Β, . Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο, 1993

Σπανάκης, Στέργιος, Κρήτη. *τουρισμός, ιστορία, αρχαιολογία*, α' τόμος, τρίτη έκδοση, εκδόσεις «Σφακιανός», Ηρακλειο Κρήτης, χ.χ.

Σπανάκης, Στέργιος, Κρήτη. *τουρισμός, ιστορία, αρχαιολογία*, β' τόμος, τρίτη έκδοση, εκδόσεις «Σφακιανός», Ηρακλειο Κρήτης, χ.χ.

Σπανάκης, Στέργιος, Κρήτη. *τουρισμός, ιστορία, αρχαιολογία*, α' τόμος, τρίτη έκδοση, εκδόσεις «Σφακιανός», Ηρακλείο Κρήτης,

Σπανάκης, Στέργιος, Κρήτη. *τουρισμός, ιστορία, αρχαιολογία*, β' τόμος, τρίτη έκδοση, εκδόσεις «Σφακιανός», Ηρακλείο Κρήτης,

Παναγιωτάκης, Γεωργίος, *Κρήτη. τι πρέπει να γνωρίζετε*, Ηράκλειο, χ.χ

Ταλιάνης, Δημήτρης, *ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ. Και η θάλασσα «ετεκε γην»*, εκδόσεις τοπίο, χ.χ.

Ντούμας, Χρήστος, *Σαντορίνη. Οδηγός του νησιού και των αρχαιολογικών του θησαυρών.*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2012

Κωφού, Άννα, *Κρήτη*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1995

Sieber, F. W., *Ταξιδεύοντας στη νήσο Κρήτη το 1817*, Εκδόσεις ΙΣΤΟΡΗΤΗΣ, Αθήνα, 1994

Λαφαζάνη, Π., Μυρίδης, Μ., και Πισσούριος, Γ., *Οι παραδοσιακοί οικισμοί στο πλαίσιο της εθνικής χωροταξικής πολιτικής για τον τουρισμό: μια χαρτογραφική προσέγγιση*. Στο: Κ.Β. Κατσάμπαλος, Δ. Ρωσσικόπουλος, Σ. Σπαταλάς και Κ. Τοκμακίδης (επιμ.), *Περί Μετρήσεων Γαιών και Κατασκευών*, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Θεσσαλονίκη, 2014

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Newsome D, Moore S, Dowling R, *Natural Area Tourism: Ecology, Impacts, and Management*. Hardcover, 2002

Middleton, Victor, & Clarke, Jackie, *Marketing in Travel and Tourism*, Butterworth-Heinemann, 2001
Rolf Roost, *Griechenland: E4 Peloponnes*, Conrad Stein, 2007

John Hillaby, *Journey to the Gods, A long walk in Greece by a renowned British walker*, 1991.

Loraine Wilson, *The High Mountains of Crete: The White Mountains and South Coast, Psiloritis and Lassithi*, Cicerone Guides, 2015

Gert Hirner and Jakob Murböck, *Walking Guide: Crete West*, Rother Guides

By a Collective, *Walking Guide: Crete East*, Rother Guides

εισηγήσεις

Παρθενόπουλος, Κωνσταντίνος, *Χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδιασμός σε παραδοσιακούς οικισμούς. Έλεγχος δόμησης και προστασίας (αντιμετώπιση –θεώρηση των παραδοσιακών οικισμών από άποψη πολεοδομικού αστικού σχεδιασμού)*, πρακτικά από τον Ζ' κύκλο σεμιναρίων του Τ.Ε.Ε. τμήμα κεντρικής Μακεδονίας, 2007
http://portal.tee.gr/portal/page/portal/teetkm/DRASTHRIOTHTES/SEMINARIA/PALAIOTERA_SEMINARIA/Z_EKTAKTOS_KYKLOS_DECEMBER_07/parthenopoulos.pdf

Μποζινέκη-Διδωνή, Παρασκευή, *παραδοσιακοί οικισμοί και τουριστική ανάπτυξη. Το πρόγραμμα του ΕΟΤ 1975-1995. Το παράδειγμα της Οίας Σαντορίνης*, πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου: πολιτιστικό περιβάλλον και τουρισμός: ο ρόλος του αρχιτέκτονα, Καβαλά, Σεπτέμβριος, 2011
http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_bozineki.pdf

Τσάρτας, Πάρις & Λαγός, Δημήτρης, *η ελληνική τουριστική πολιτική μπροστά στις διεθνείς εξελίξεις*, πρακτικά από τον Ζ' κύκλο σεμιναρίων του Τ.Ε.Ε. τμήμα κεντρικής Μακεδονίας, 2007
http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_tsartas.pdf

Gronau, Werner, & Kagermeier, Andreas, *Authentic offers for active tourism as an option to reposition and rebrand a traditional sun & sea destination: The case of Cyprus*, Conference Proceedings in Active Countryside Tourism; International Centre for Research in Events, Tourism and Hospitality, Leeds Metropolitan University, Germany, 2013
http://www.academia.edu/5823230/Authentic_offers_for_active_tourism_as_an_option_to_reposition_and_rebrand_a_traditional_sun_and_sea_destination_The_case_of_Cyprus

Mavris, Chris, *Sustainable Environmental Tourism and Insular Coastal Area Risk Management in Cyprus and the Mediterranean*. In: A, Micallef. (eds.), MCRR3-2010 Conference Proceedings, Journal of Coastal Research, Special Issue, No. 61, pp. 317-327. Grosseto, Tuscany, Italy, 2011
<http://www.jcronline.org/doi/abs/10.2112/SI61-001.32>

Κατσιγιαννης, Κωνσταντίνος, *η συμβολή του ΕΟΤ στην αρχιτεκτονική των τουριστικών εγκαταστάσεων*, Ζ' κύκλος σεμιναρίων του Τ.Ε.Ε. τμήμα κεντρικής Μακεδονίας, 2007
http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_katsigiannis.pdf

Αυγερινού-Κολωνία, Σοφία, *χωρικές δυναμικές του τουρισμού στην Ελλάδα (1961-1991)*, Αθήνα, Μάρτιος 2000
<http://courses.arch.ntua.gr/106660.html>

εργασίες

Κούτουλας, Δημήτρης, *Ο θεωρητικός προσδιορισμός του τουριστικού προϊόντος ως βασική προϋπόθεση του τουριστικού μάρκετινγκ*, Αθήνα, 2001 (διδακτορική διατριβή)

Βαλιώτη, Αθηνά, *Η Προστασία των Αρχιτεκτονικών Συνόλων στην Ελλάδα Δίκαιο και Πρακτική*, Αθήνα, 2012 (μεταπτυχιακή εργασία)

Μιχαλόπουλος, Δημήτρης, *Yachting και τουρισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, 2012 (διπλωματική εργασία)

Μεταλληνού, Αλίκη, *Προς ένα θεσμικό πλαίσιο προστασίας παραδοσιακών οικισμών.Καταγραφή, αξιολόγηση και προτάσεις*, Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2013 (διπλωματική εργασία)

Μαρούλης, Αθανάσιος, *Στρατηγικές τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα*, Αθήνα, 2012 (μεταπτυχιακή εργασία)

Γιαννακοπούλου, Στέλλα, *Αποτίμηση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των ορεινών περιοχών με μεθόδους περιβαλλοντικής οικονομίας*, Αθήνα, 2012 (διδακτορική διατριβή)

Λάμπρου, Θεόδωρος, *Ενισχύοντας τον περιηγητικό τουρισμό σε ορεινές περιοχές,αποτυπωση των μονοπατιών του Συρρακού*, Μέτσοβο, 2011 (μεταπτυχιακή εργασία)

Μπεριάτου, Μάνια, *Φισκάρδο. Προβλήματα ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος σε έναν τουριστικό παραδοσιακό οικισμό*, Αθήνα, 2011 (ερευνητική εργασία)

Σαχμασανόγλου, Μαρία, *Ξυπνώντας το παρελθόν.Αναβίωση ιστορικών οικισμών στην Μεσόγειο*, Θεσσαλονίκη, 2015 (ερευνητική εργασία)

Παπαγεωργίου, Αργυρώ, *η εξέλιξη του τουρισμού και οι εναλλακτικές μορφές του: η περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα, 2013 (πτυχιακή εργασία)

Γαλάνη, Άρτεμις, Πενθερουδάκη, Ηλέκτρα, *Εναλλακτικός τουρισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, 2014 (διπλωματική εργασία)

Μπάκα, Παναγιώτα, *Δίκτυα παραδοσιακών οικισμών στα νησιά του Βορείου Αιγαίου (Χίος, Σάμος, Λέσβος, Λήμνος, Ικαρία). Ανάπτυξη και ενίσχυση δραστηριοτήτων με στόχο τη βιωσιμότητά τους όλο το χρόνο(χειμώνα-καλοκαίρι).Αναλυτικά το παράδειγμα της Χίου*. (εργασία)

Vlachou, Cleopatra, *Branding and marketing of Heraklion of Crete as cultural, culinary and wine tourism destination*, Athens, 2015 (μεταπτυχιακή εργασία)

Καμαριώτη, Αθηνά, *η τουριστική ανάπτυξη του δήμου Ξυλοκάστρου-Ευρωστίνης*, Ηράκλειο, 2013 (πτυχιακή εργασία)

Λαίς, Μαρία, *Η παραδοσιακή και ανώνυμη αρχιτεκτονική της Κρήτης. Η περίπτωση του οικισμού του Ράπτη*, Αθήνα, 2008 (ερευνητική εργασία)

Πανουτσόπουλος, Νικόλαος, *Διυπουργικές σχέσεις κατά την άσκηση δημόσιων πολιτικών. Το παράδειγμα της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς*, Αθήνα, 2007 (μεταπτυχιακή εργασία)

Κιουμουρτζή, Κυριακή, *Η γαστρονομία ως εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης της Ελλάδας*, Αθήνα, 2010 (πτυχιακή εργασία)

περιοδικά

Sakellariou Stavros, Samara Fani, Tampekis Stergios, Sfoungaris Ioannis and Christopoulou Olga ,*The Environmental Pressures and Perspectives of Tourism on Coastal and Insular Zone. The Case of Greece*, in: Nature Environment and Pollution Technology, Vol. 15, No. 3 pp. 1009-1020 ,2016
[http://www.neptjournal.com/upload-images/NL-57-38-\(36\)D-433.pdf](http://www.neptjournal.com/upload-images/NL-57-38-(36)D-433.pdf)

Γ. Εμμανουήλ - Α. Καϊμάκη - Θ. Κωνσταντινόπουλου - Ρ. Λαμπροπούλου - Σ. Νικολαΐδου - Σ. Φράγκου, *Μόλυβος. Τουριστική Ανάπτυξη, άνθρωπος + χώρος (αρχιτεκτονικό περιοδικό)* , Δεκέμβριος, 2013
<http://www.akx.gr/%CE%BC%CF%8C%CE%BB%CF%85%CE%B2%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7/>

Dejan Guduraš, MBS ,*ECONOMIC CRISIS AND TOURISM: CASE OF THE GREEK TOURISM SECTOR*, EKON. MISAO PRAKSA DBK. GOD XXIII. BR. 2. (613-632), 2014 (Professional paper)
<http://www.unidu.hr/datoteke/500izb/EMIP-2-2014.pdf>

Antonio Reyes Martínez Luis José García-Pulido LAAC-Escuela de Estudios Árabes (EEA), CSIC Pedro Antonio López Sánchez Virginie Brazille Naulet Laura Guisado Serra,*EL SANTUARIO RUPESTRE DE SAN TORCUATO (GUADIX, GRANADA)*, in Mozárabes. Identidad y continuidad de su historia, ISSN: 0214-7165, pp. 441-463, 2011
http://www.um.es/cepoat/antig%C3%BCedadycristianismo/wp-content/uploads/2014/10/antiguedadycristianismo_28_17.pdf

Marios Sotiriadis , &Stelios Varvaressos, *A strategic analysis of Greek leisure tourism: competitive position, issues and lessons*, Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Vol 6, Rome-Italy, January 2015
<http://www.mcser.org/journal/index.php/mjss/article/viewFile/5543/5346>

Παπαγεωργίου, Μαριλένα, & Ποζοκίδου, Γεωργία, Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Ελλάδας. ζητήματα χωροταξίας και προστασίας, περιοδικό ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ, No. 24, 2014, σς. 107-125
https://issuu.com/geographies/docs/cover_geo24_full

Ιστοσελίδες

<http://www.dhome.eu/html/index.php/the-village>
http://www.ilsecoloxix.it/p/savona/2016/09/12/ASYKVyGE-colletta_terremoto_castelbianco.shtml
http://www.tkwb.org/w/index.php/SUCCESS_STORY_DIGGING_CAVES_TO_CATCH_WATER_8
<http://www.spainisculture.com/en/destinos/guadix.html#>
<http://www.sassiweb.it/matera/cosa-sono-i-sassi/introduzione/>
<http://www.italia.it/en/travel-ideas/unesco-world-heritage-sites/matera-the-sassi-and-rupestrian-churches.html>
<http://tiotobas.com/en/content/region-guadix>
<http://w110.bcn.cat/portal/site/Mies/menuitem.bee17142b7cbd01d52d7be10387409a0/index8195.html?vgnextoid=9cca6663ab3464100310ab34641042fb8e0aRCRD>
<http://colletta.it/la-storia/>
<http://www.abitare.it/it/archivio/2011/09/12/colletta-di-castelbianco/>
http://www.ilsecoloxix.it/p/savona/2016/09/12/ASYKVyGE-colletta_terremoto_castelbianco.shtml
<http://www.teleura.com/article/articleview/89/1/14/index.html>
<http://www.sassidimaterainrealtavirtuale.it/index.php/matera>
<http://www.sassiweb.com/matera/what-are-the-sassi/what-are-the-sassi/>
<http://www.italia.it/en/discover-italy/basilicata/poi/the-sassi-di-matera.html>
<http://www.guadix.es/castellano/info/2419693FCE2048DD9AAA93EC1A44DF04.asp>
<http://www.turgranada.es/en/region/guadix-and-el-marquesado/>
<http://andaluciadiary.com/troglodyte-living-the-bioclimatic-cave-houses-of-guadix/>
<http://choose-almeria.com/granada-guadix.php>
<https://www.spain-holiday.com/Guadix-district/articles/a-closer-look-at-guadix>
<http://www.e-sfakia.gr/2010-06-04-22-56-19/121-2010-08-16-11-01-55>
<http://www.chania-crete-greece.com/GR-aradaina-sfakion.html>
<https://www.google.gr/maps/place/%CE%91%CF%81%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%B1+730+11/@35.223702,24.061484,556m/data=!3m1!1e3!4m2!3m1!1s0x149c9ebab3ad5b65:0xf83ad7b8fbf4d6f1>

<http://sfakia.gr/travel/el/guide/villages/18-aradena>

https://en.wikipedia.org/wiki/E4_European_long_distance_path

<http://greeca.com/>

<http://www.completely-crete.com/E4-path.html>

<http://www.cruells.fr/Ethnic/crete/e4/itinerare-e4.html>

<http://www.mesaralive.gr/post/purgiwatissa.-onomatwn-episkepsis-h-eparchia/articles/1584>

<http://www.visitmatala.com/matalahistory.php?lang=gr>

<http://tvxs.gr/news/blogarontas/matala-i-pragmatiki-istoria>

<http://www.explorecrete.com/crete-east/GR-Matala-spilies.html>

<http://www.cretanbeaches.com/el/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%82/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF-%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%BF%CE%B9/%CE%BA%CE%BB%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%BF%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE-%CE%B5%CF%80%CE%BF%CF%87%CE%AE/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%B1-%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%B1>

<http://gr.greekreporter.gr/2011/12/20/%CF%84%CE%B1-%CE%BC%CE%AC%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%B1-%CE%AD%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CF%83%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BF/>

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9B%CE%BF%CF%85%CF%84%CF%81%CF%8C_%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD

<http://www.loutro.gr/el/photos/summer-time/loutro-at-the-past/category/2-loutro-at-the-past>

<http://enricopelosphotographyandwriting.blogspot.gr/2013/03/liguria-paesii-ex-abbandonati-colletta.html>

